

ઠાસ્યવાર

લેખક

દયારાકર ભ. વ્યાસ

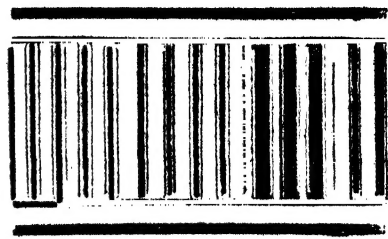
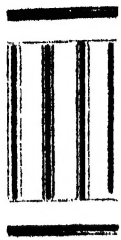
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૫૭ વર્ગીક

પુસ્તકના નામ ઇસ્યુ-૬૫૨૧

ત્રણ વૈ : ૩

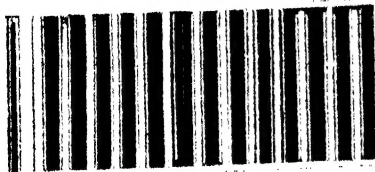
:: सचित्र ::

किंमत रु. द्वाद.

हा स्थ-धा रा

लेखक

इयाशंकर ल. व्यास.

: : પ્રકાશક : :

ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય.

ચોરટ માંડવી : : મુંબઈ.

ચિત્રમય વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
કમલગઢ
મુંબઈ કોમીરાઈ સંગ્રહ
૧૫૮૫૭

પ્રથમ આવૃત્તિ.

(પુસ્તક પ્રકાશનના સર્વાધિકાર લેખકને સ્વાધીન છે.)

: : મુદ્રક : :

દરગોવીન્દ એ. પરમાર

‘અવિષ્ણુસાગર પ્રેસ.’

ગુલાબવાડી, મુંબઈ.

અનુક્રમ લેખો.

લેખ :

પાનું :

ફરિયાદ	૧
‘હું’ એન્યુએટ કેમ થયો ?	૧૩
ઇન્ડેક્શન	૨૫
વાંદાની આપવીતી	૩૭
આય સુ’ ? !	૫૧
હાય, હાય, બાંમણનો અવતાર	૬૩
ખડપો	૭૨
લૉજ	૭૮
કહાણીએ લેખક	૧૦૦
ગાંધી ટોપી	૧૧૬
લોટરી લાગી	૧૨૭
કડકાચંદની કહાણી	૧૩૭
ગોલ્ડન-ન્યુબિલી	૧૫૧
એકજ બૂલ	૧૫૮

અનુક્રમ ચિત્રો.

ચિત્રો.

પાનું.

“ત્હારો દાઢી ક્યાં?”

“કેમ ભાંગ પીને સુષ ગયા હતા?” ૧

“કાંય મેતાજી છેવ?”

“હા સાહેબ” ૧૬

નખોદ જાય પેલા કેળાંની છાલના કકડાનું ૩૨

“આંમણુ થઇને જે માણસ આંમણુના ધરમની નીંદા કર,

ધન કાઢદારો છુટયા-વારો-સ” ? ૬૪

“ઓ ! કમખખત કરમનીયા, અને હરમખોર હરીયા ... ૮૮

તરતજ જનોઇ ખેંચી કાઢી; અને તેમને બતાવતા કહ્યું:

“જુઓ, હું પણ પાદમણુ છું” ૧૧૨

મુઝો અવરચડો લાગે છે ! આવનારીના ભોગ ... ૧૨૦

“સરલા તું આ-આ-વી—?” ૧૬૦

મારા પ્રત્યે સદ્ભાવ
ધરાવનાર અને મારા સુખ - દુઃખના સાથી
સ્નેહી ભાઈ લાભશંકર મા. ભટ્ટ તથા
સ્નેહી ભાઈ ઠાણાભાઈ છ. ભનીને
આ પુસ્તક સપ્રેમ અર્પણ કરું છું.

સ્નેહાધીન,
દયાશંકર

મૂળ વાત

મૂળ વાત જાણે એમ છે કે, હાસ્ય એ મનુષ્ય જીવનના એક ભાગનો અનેરો રસ છે. જેણે પોતાના જીવનમાં હાસ્ય-પ્રસંગોને અનુભવ્યા નથી, જાણ્યા નથી, માણ્યા નથી, અથવા એવા પ્રસંગોના સહેવાસમાં આવ્યા છતાં 'ખરેખર' હસ્યા નથી તેનું જીવન દયાપાત્ર છે.

આ દુનિયામાં દીવેલિયાં ડાચાં લઇને ફરનારા મનુષ્યો ખરે-ખરા જીવનથી કમનશીલ છે. આવા પ્રકારના માણસો નિરંતર નાની નાની ચિંતાઓ અને નાની નાની શંકાઓથી ઘેરાએલા રહે છે, જેથી આનંદદાયક પ્રસંગોમાં પણ તેઓ આનંદ મેળવી શકતા નથી, કારણ કે એ શંકા અને ચિંતાનું ઝેર તેમની રોગરોગમાં એટલું તો પ્રવાહિત થઇ ગયેલું હોય છે કે મનને વારંવાર આનંદદાયક પ્રસંગો તરફ વાળવા છતાં એ શંકાઓ અને ચિંતાઓથી ટેવાઇ જઇને નબળું પડેલું મન કોઇ પણ રીતે એ પ્રસંગોમાંથી હાસ્ય અગર આનંદ માણી શકતું નથી. આવા માણસો કાયમ દુઃખી રહે છે.

એ ઝેરી રોગના ભોગ થઇ પડેલાં મનુષ્યોએ મનને મજબૂત રાખી તેમાંથી બચવા સતત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એટલુંજ નહિ પણ એ રોગમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે હાસ્ય અને આનંદના મિશ્રણવાળી ઔષધિ દરરોજ મધમાં મેળવીને ચાટવી જોઇએ.

મારી ખાતરી છે કે, આ દવાના રોજીંદા ઉપયોગથી મુખ્ય-વિદ્ને મ્હાન બનાવતી મેશ ધોવાઇ જશે અને જીવનનું રહસ્ય સમજાવતી અનુપમ રોશની ચહેરાપર ઝગમગાટ કરી રહેશે.

આટલા ટુંક વિવેચન પછી જણાવવાની રજા લઉં છું કે આ હાસ્ય રસનું ન્હાનકડું પુસ્તક ગુજરાતની જનતા સમક્ષ મૂકતાં

મને હર્ષ થાય છે. આ પુસ્તકમાંની—“ઈન્ડિયેકશન” અને “કહાણીએ લેખક” નામની બે વાર્તાઓ સિવાય, બાકીની વાર્તાઓ ‘વીસમી સદી,’ ‘બે ઘડી મોજ’ અને ‘નવચેતનમાં’ અવારનવાર પ્રગટ થઈ ગઈ છે.

આ વાર્તાઓ પુસ્તકાકારે પ્રગટ થવાનું સંઘર્ષ માન ‘વીસમી સદી’ (અઠવાડીક) ના માણ માલેક અને તંત્રી લાખશ્રી ગુલામહુસેન હાથમહમદ શિવજીને ઘટે છે. તેમની સ્નેહ-ભરી પ્રેરણા તેમજ ઉત્સાહભરી સૂચના અને લાગણીભરી મહેનતથી આ પુસ્તક ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલયે પ્રગટ કર્યું છે.

વળી, આ પુસ્તકમાંની “કહાણીએ લેખક” નામની વાર્તાના વસ્તુ-સૂચનની પ્રેરણા પણ લાખશ્રી ગુલામહુસેનભાઈ તરફથી મળી છે. તેમજ પુસ્તકનું દેદાર દિપાવવામાં તેમણે અંતભરી મહેનત ઉઠાવી છે. મારા પ્રત્યેની તેમની આ સ્નેહભરી લાગણી માટે હું તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ હાસ્ય-વાર્તાઓ ખાસ કરીને મેં અનુભવેલા, જોયેલા, અને જાણેલા બનાવો પરથી લખાએલી છે, એટલે કુદરતી હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાને શક્ય નીવડી છે એમ મિત્રો અને સ્નેહીઓના અનુભવો કહે છે. અને મારી ખાતરી છે કે આ પુસ્તકમાંની કોઈ પણ વાર્તા વાંચકને જરૂર હાસ્યથી રંજન કરશે.

મારી છુટક છુટક વાર્તાઓ પ્રત્યે જેમ વાચકોએ સતો-પની લાગણી જાહેર કરી છે તેમ આ પુસ્તકને પણ વાંચકો હર્ષથી વધાવી લઈ, સેવકને નૂતન જેમ આપશે તો ભવિષ્યમાં આ કરતાં પણ વધુ સરસ વાનગી ગુજરાતની-જનના સમક્ષ પીરસવાને સેવક શક્તિવાન થશે.

દષ્ટિ-દોષને લીધે વાર્તાઓમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે ભૂલો સુધારવી રહી ગઈ છે, જેથી કેટલીક જગાએ વાંચકને ત્રુટિઓ માલમ

પડશે: પણ મને આશા છે કે વાંચકો એ તુટિઓ પ્રત્યે ક્ષમાની દ્રષ્ટિથી જોશે.

દુકામાં એટલુંજ કે આ મારા પ્રથમ પ્રયાસને વાંચકો અપનાવી લેશે તો ગુજરાત જનતાની કષ્ટક અંશે કરેલી સેવા સફળ ગણાશે.

અસ્તુ!

મુ'બક.

તા. ૨૧-૫-૩૧.

}

દયારાંકર ભ. વ્યાસ

“તારી ઘડી ક્યાં?”

“કેમ જાન પીને સુઈ મયા હતા?”

હાસ્ય

ધારા

ફરિયાદ !!

હિંદુસ્થાનના એક જાણીતા મહા પુરૂષે કહ્યું કે:-
“જેણે કંઈ જુલ કરી નથી, તેણે આ દુનિયામાં
કંઈ કામ કર્યું નથી.” વાત ખરી છે- જે મહાન કાર્ય
કરે છે, તેમાં કોઈ વખત જુલ થવાનો સંભવ છે, પણ જે
એવું કાર્યજ નથી કરે, તેની જુલ ક્યાંથી થાય! જુલ
કોણે નથી કરી? કામ કરે તે જુલે; ન કરે એ શું જુલે!

આ બાબત બેજામાં આવતાં મને વિચાર થયો કે-
આ દુનિયામાં સૌથી મહાન કાર્ય ઇશ્વરે કર્યું છે; તો
તેની પણ અવશ્ય કંઈ જુલ થઈ હશે. મનુષ્ય પ્રાણીઓની
બાબતમાં અને તેમાંજે ખાસ કરીને પુરૂષોની બાબ-
તમાં ઇશ્વરે શું જુલ કરી હશે; તેનો બારીબારી વિચાર
કરતાં કરતાં મારો હાથ ડાઘી સાથે ભુટકાઈ પડ્યો. બસ
ખલાસ! સમજ પડી હવે! ઇશ્વરની જુલ પકડાઈ ગઈ.
વખતના અભાવે, દશ દિવસની ઉંમરની દાઢી, મારા ગાલ
સાથે જોડ કરી રહી હતી એ જોલ, કંટાળા ભરેલું હતું
ત્રાસદાયક હતું જીવ ઉકાળનારું હતું. અકવાડીમાં જે-તે

વખત ઊલાવીએ તોયે પાછું હતું તેનું તેજ ! બસ ! પુરૂષ પ્રાણીઓની બાબતમાં ઇશ્વરે જો કોઈ મહાન ભુલ ખાધી હોય તો તે આ દાદી જ !

હવે આ ફરીયાદ કોને કરવી ?

વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રિઓએ આ દુનિઆમાં, તર્ક-

૨

શક્તિયે કબુલ ન કરે, એવાં અજબ કાર્યો કરી, કુદરતને પણ ભૂલ-થાપ આપી છે; ત્યારે આ દાદીની બાબતમાં તેઓ કંઈ ન કરી શક્યા એ કેવું આશ્ચર્યકારક ! દરરોજ દાદી ઊલતાં, તેમને એટલોયે વિચાર નથી આવતો કે આ ત્રાસમાંથી મુક્તિ મેળવવા શો ઉપાય લેવો ? માણસ જાતના સુખ અને સગવડની ખાતર અત્યાર સુધીમાં તેઓએ અજબ શોધો કરી છે; પણ ચામડી કાળી પડે નહિ અને જીંદગીમાં ફરીથી કોઈ દીવસ દાદી ઉગે નહિ, એવા પ્રકારની શોધ તેઓ હજી સુધી કરી શક્યા નથી, એ તેમના વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રને હિલુપદ લગાડનારું અને બટ્ટો લગાડનારું છે, આ વિચાર કરતાં કરતાં હું ઉંઘી ગયો. ઉંઘમાં મને સ્વપ્ન આવ્યું; અને તે પણ દાદીનું !

આનાદિ-કાળથી પુરૂષ-પ્રાણીઓ આ દાદીરૂપી ત્રાસ-દાયક દુઃખ સહન કરતા આવ્યા છે; અને એ ઇશ્વરની ભયંકર ભૂલ માટે હજી સુધી કોઈએ ‘ચચ્ચો કે મરમો’ ઉચ્ચાર્યો નથી. પણ હવે તો જમાનો પ્રગતિના પથે વહયો જાય છે. સુખ, સગવડ અને ઉન્નતિના માર્ગે માણસો વગર ખંડિ ધપ્યા જ જાય છે. અધિકારી પાસે પણ માણસો ડેપુ-ટેશનના આકારમાં જઈ, પોતાના હક્કોની માંગણી કરે છે.

ફરીયાદ.

હાનીકારક કાનુનો તરફ સખ્ત વિરોધ દર્શાવે છે અને વધુ વખત સહન ન કરવા યાહોમ કરીને જ પલાળે છે. તો પછી આવા કુદકે ને બૂસકે આગળ વધતા જમાનામાં ઇશ્વરની આ બૂલ હવે ક્યાં સુધી સહન થાય ? ત્યાં ઇશ્વર પાસે ડેપ્યુટેશન કેવી રીતે મોકલી શકાય, ને વળી પાસે ગયલું ડેપ્યુટેશન પાછું આવે કે કેમ ? ઉંઘમાં આ વિચારોએ મગજમાં તોફાન મચાવી મુક્યું, મગજ અકળાયું મુંઝાયું અને ફરીયાદ ! ફરીયાદ ! કરતું એક નવીન સ્વપ્ન સૃષ્ટિ તૈયાર કરવા લાગ્યું.

એક કોઇ ભગ્ય-આલીશાન મકાનમાં, અમે ડેપ્યુટેશનના આકારમાં થોડાક પુરૂષો દાખલ થયા ત્યાં શી રીતે જઈ ચડયા તે યાદ નથી; પણ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે-એ ઇશ્વરનું ન્યાય-મંદિર છે, અને એ ન્યાય મંદિરના વડા ન્યાયાધિશ તરીકે શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર કામ કરે છે.

અમે જમાના ખાધેલા માણસો કોઇથી ડરીએ એમ હતું નહિ, એટલે રૂઆબમેર સીધાજ ન્યાયાલયમાં જઈ કડકાશથી ઉભા રહ્યા. એ ન્યાયાલયનું ઐશ્વર્ય, દુનિઆના કોઇ પણ ન્યાયાલયના ઐશ્વર્યને ઝાંખું પાડે તેવું હતું. હિરા-માણેકથી ઝગમગતા એક સિંહાસન પર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર મોર મુગટ-પિતાંબર પહેરી, હાથમાં બસી લાઇ, બિરાજમાન થયા હતા. અમે ગયા તે વખતે-નાટકની કોઇ અનેરી છટાથી કોઇ એક કેસનો ચુકાદો આપી રહ્યા હતા.

અમે ત્યાં ઉભા રહીને કેસની જે વિગત સાંભળી તે આ મુજબ છે. ચંદ્રલોકમાંથી થોડાંક મુન્ઝાળાં બેરાં, સુંદર

૪

સુશોભિત પોષાકમાં—અમારી માફક ડેપ્યુટેશનના આકારમાં પોતાની ફરીયાદો રજુ કરતાં ઉભા હતાં, અને કૃષ્ણચંદ્ર તડાકને ફડાક તેનો ચુકાદો આપે જતા હતા, છેવટે ઐરાંઓએ કહ્યું:—આ “મુચ્છા-નો ગંભીર પ્રશ્ન તમારી સામે ઉભો છે તેનો નિકાલ કરો. હવે તો હદ થાય છે. અનાદિકાળથી અમે મુગે મોઢે આ દુઃખ સહન કરતાં આગ્યા છીએ તેનો ખ્યાલ કરો; અને અમને અમારી સુંદરતાના હક્કો આપો. અમારા ચંદ્રલોકમાં જમાનો પણ હવે પ્રગતિના પથે છે. એટલે નવીન સુધારા—વધારા ક્યાં અને કેટલા કરવા તે બધું અમે સમજી શકીએ છીએ.

અમારું દુઃખ અમે કેને કહીએ? મુચ્છા છોલાવી છોલાવીને થાકીએ તોયે પાછી હતી તેને તેજ! એ મુચ્છાએ અમારી સુંદરતામાં આગ સળગાવી છે, એટલુંજ નરિં. પણ અમારાં હૃદયો બાળીને બાપ કીધાં છે. બીજી પૃથ્વીઓમાં ઐરાંઓ પોતાના સૌંદર્યથી પુરૂષોને પાણી પાણી કરી દે છે; વખત આવે પોતાના તાબેદાર—ગુલામ જેવા કરી મુકે છે, અને તેઓ પાપ તેટલુંજ પાણી પીએ છે; જ્યારે અમારે ત્યાં તેથી તદ્દન ઉલટુંજ છે. અમે ગમે તેવી કિંમતી સાડી પહેરીએ ગમે તેવી ફેશનના પોલકાં પહેરીએ—ગમે તેવી સુંદર મોજડી પહેરીએ—અને લચકાતી—મચકાતી ગમે તેવી ચાલે ચાલીએ, છતાં પુરૂષો અમારા તરફ લાગ્યેજ આકર્ષાય છે. બીજી પૃથ્વીઓની માફક તેઓ અમારા પર મરી શીટતા નથી, જરૂર પુરતો સંબંધ અને જરૂર પુરતી વાત-

કેરિયાદ.

ચીત સિવાય કંઈજ રાખના નથી. તેમને આકર્ષવાને અત્યાર સુધીમાં અમે અમારાથી બનતું બધું કર્યું છે; છતાં તેનું પરિણામ શુન્યજ છે. આમ નિષ્ફળ થવાનું સમજી કારણ એકજ છે અને તે, આ મુઝ્ઝ ! અમને ઈરાને તે વળી મુઝ્ઝ શોભે ? આવું અધટીત કામ તમે બેડા બેડા કર્યા કરો અને તેનું પરિણામ અમારે બોગવવું એમજ ને !

મહેરબાની કરીને અમારી આ વિનંતિ ધ્યાનમાં લ્યો અને અમને આ મુઝ્ઝના ત્રાસમાંથી છોડાવો.

ઐરાંઓએ તેમની ફરીયાદ રજુ કરી એટલે શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર બંસીને બાબુએ મૂકી. બે હાથ વારા ફરતી લાંબા-પહોળા કરી ગીતામાં અર્જુનને બોધ આપતા હોય એ મુજબ બોલવા લાગ્યા:—“તમે ઐરાંઓ ! મોહ-માયામાં એટલા બધા લપટાઇ ગયા છો કે—તમને સુંદરતા સિવાય બીજું કંઈ યાદ આવતું જ નથી. જે સુંદરતા માટે રાત દિવસ તમે જખી રહ્યાં છો તે સુંદરતા કોઇ દિવસ તમને અધમ-તાનો સ્વાદ ચખાડશે—એટલુંજ નહિ, પણ એ સુંદરતાથી તમારા દેશની પ્રજાને જે વેડું પડશે તેના પરિણામ—રૂપ પણ તમે જ થશો, બીજી પૃથ્વીઓમાં સુંદરતાએ જે હાની-કારક લડાઇઓ ઉત્પન્ન કરી છે તેના થોડાક દાખલા સાંભળો: રાવણ, સીતા માટે લડ્યો. દુર્યોધને, દ્રૌપદી માટે પ્રપંચ બેદર્યો અને તેમાંથી લયંકર લડાઇ જગી. પૃથ્વીરાજ સયું-ક્તાતા માટે લડ્યો. અશ્વાઠીન, પદ્મિની માટે લડ્યો અને ત્રિકે, હેલન માટે દ્રોણ નગર ફના કર્યું, તેમજ બીજા કેટલાયે

હરેક ધારા.

૬

રાજ્યો એમજ લડ્યા-જીત્યા-હાર્યા-માર્યા
ગયા અને સાથેસાથ બીજાઓને પણ
મારતા ગયા; માટે હે, ચંદ્રલોકના મૂંઝાળાં
બેરાંઓ ! મારી શિખામણુ જો તમારા
ધ્યાનમાં નહિ ઉતરતી હોય ને, તમે તમારી
આ માગણી છોડી દેવા નારાજ હો,

તો-આજ નહિ-પણુ આજથી પાંચ વર્ષ પશ્ચાત્ તમારી
મૂંઝો સદંતર જતી રહેશે અને તમારી સુંદરતા-બીજી
પૃથ્વીઓની સુંદરીઓ જેવી થઇ જશે; પણ હાલ તુરતમાં
હું તેમ કરવા લાચાર છું. કારણ કે કાયદો તેમ કરવા ના
પાડે છે ”

પછી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર દુક વિવેચન કરતાં આગળ વધીને
કહ્યું કે “તમારે મૂંઝો ઉગવાનું કારણ અધાપિ પર્યાં તમે
જાણી શક્યાં નથી-પણુ તેની વ્યાખત આમ છે:-એક વખત
નિરાકાર-નિરંજન ભગવાન, કોઇ રૂપીનું રૂપ ધારણુ કરી,
પર્યાટન કરતા કરતા તમારી પૃથ્વી પર આવી પહોંચ્યા,
સરિતા-તટે, કેટલીક રૂપ ગર્વિતા મદ્યેલી માનુનીઓ પાણી
ભરતી હતી, ત્યાંથી આ રૂપી પસાર થયા, તેમની ભયંકર
મૂંઝો જોઇ, એ સુંદરતાની મૂર્તિઓએ તેમની મશ્કરી કરી
રૂપીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેમણે શ્રાપ આપ્યો કે-‘ હું
માનુનીઓ ! તમે તમારા સ્વરૂપથી છકી જઇ, માફ મશ્કરી
ભરેલું અપમાન કરો છો, તો જાઓ ! તમારે પણ અમારા જેવી
મૂંઝો ઉગશે અને તમારા રૂપનું ખંડન થશે, તે વખતથી
તમારી મૂંઝોની શરૂઆત થઇ છે, હવે તે કાળ પુરો થવાને
ફક્ત પાંચજ વર્ષ બાકી રહ્યા છે. ” તત્પશ્ચાત તમારી મૂંઝોનું

ફરિયાદ.

નામ-નિશાન નહિ રહે.”

કૃષ્ણચંદ્રે મૂંઝાળાં બેરાંના કેસનો ચુકદો પુરો કર્યો ત્યારબાદ તે છુટકારાનો દમ ખેંચવા જતા હતા, તેવાંમાંજ તેમની દ્રષ્ટિ અમારા પર પડી, પણ અમારી જાણ દરકાર ન કરતાં બાજુમાં પડેલ બંસી વગાડી કંટાળેલ મગજને આનંદ આપવા લાગ્યા અમે પણ તેમની બંસીના સૂરમાં ડાલવા લાગ્યા. થોડીક મિનિટો બાદ કંટાળો, આનંદનાં રૂપમાં ફેરવાઈ જતાં તેમણે બંસી વગાડી બંધ કરી “અને અમારા પ્રત્યે એક કુતુહલપૂર્ણ દ્રષ્ટિ ફેંકી બોલ્યાં “કેમ રે, મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો તમારી શી ફરીયાદ છે ?”

હાથ જોડી દંડવત પ્રણામ કર્યા બાદ બધાંની વતી હું બોલવા લાગ્યો—“જેની બંસી પર ગિરા ગૂર્જરી ડાલે છે એવા હે, ગિરિધર-કૃષ્ણચંદ્ર ! આપને અમારી એક ફરિયાદ વિનંતિના રૂપમાં છે. આશા છે કે અમારી આ ફરીયાદને યોગ્ય ધન્સાદ મળશેજ.

પુરૂષ-સમાજ તરફથી અમારી એ ફરીયાદ, દાદી માટે છે. તમે મરદોને મુઝો આપી છે એ તો જાણે ઉહાપણુજ કયું છે, પણ અમારા ધારવા પ્રમાણે-દાદીની જરૂરીયાત અમને એટલી બધી જણાતી નથી, એ દાદી એટલી બધી અડચણુ કરતાં છે કે જેની વાત ન પૂછો ! અડવાડીઆમાં ત્રણ વખત ઊભાવવી પડે છે. કેટલાક તો દરરોજ ઊભે છે. એમ છતાંએ વખતના અભાવે આખું અડવાડીયું નીકળી ગયું તો પછી જોઈ સ્યો મઝા !

લાઇબ્રેરી-મિત્રો મશ્કરી કરે;—કેમ અધ્યા ? કડકાઇ આવી ગઇ છે ? એ આના નથી મળતા ! જા છોલાવ છોલાવ ! કેવો વરવો લાગે છે !” અને એ વાત પણ ખરી છે—જાણે મોઢે મેસ ચોપડી હોય કે કોઈ કોલસાની વખારમાંથી કે કોઈ ભઠ્ઠીઆર-ખાનામાંથી સીધા આપ્યા આવતા હોઇએ એવા લાગીયે.

૮

બોલો પ્રભુ ! આવી અમારી વિષમ સ્થિતિ છે. હવે અમે એ દાદીથી કંટાળ્યા છીએ. એમાંથી અમારો ઉદ્ધાર કરો. પુરૂષ ધડવાનું મહાન કાર્ય કરતાં દાદી જે ભૂલથી અપાઇ ગઇ હોય તો એ ભૂલને હવે સુધારો. કારણ કે મહાન કાર્ય કરતી વખતે કોઇ વખત ભૂલ થવાનો સંભવ છે.

ફરીયાદ રજુ કર્યા બાદ દૃષ્યચંદ્ર, પીતાંબરની પાટલી ટીકકાક કરતાં મોં મલકાવી બોલ્યા:—“હે, મૃત્યુલોકના પુરૂષપ્રાણીઓ ! તમે અહીં આવવામાં જખર સાહસ કર્યું છે; પણ ફિકર નહિ, સાહસથીજ માણસ આગળ વધી શકે છે. દાદીની બાબતમાં ચુકાદો આપતાં પહેલાં મારે જણાવવું જોઇએ કે—તમારું કહેવું બાજબી લાગે છે—પરંતુ કાયદાની બારીકી તપાસતાં, મારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે કાયદો તેમ કરવા ના પાડે છે. હું તો તમને એજ સલાહ આપું છું કે અહીંયા તમને કાયદો નડે તે કરતાં, તમે તમારા વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓને વિનવો મને ખાતરી છે કે તેઓ એ બાબતમાં કંઇ કરી શકશે.”

“અરે, એ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓની વાત જવ્વાદો તેમ-

નાથી કંઈ થવાનું નથી.” મેં જરા ચિડવાઈને કહ્યું, “જુઓ ભાઈઓ ! હું તો કામદાને અનુસરીને ચાલનારો રહ્યો, એટલે મારાથી એ બાબતમાં વધુ થઈ શકે એમ નથી, તેમજ તમને દુઃખ થાય એમાં હું જરાએ રાજી નથી. અત્યાર સુધીમાં હું તો તમને સુખ જ આપતો આસો છું; પણ તમે લોકો જ્યારે સુખથી છડી ગયા અને જેમ કાલે તેમ વર્તવા લાગ્યા એટલે સર્વશક્તિમાન પ્રભુએ બધા દેવોને હુકમ કર્યો કે તમારી પાસે જે કાંઈ અડચણકર્તા વસ્તુ હોય તે માનવજાત તરફ મોકલી આપો. મને પણ તેમ કરવાની ફરજ પડી; જો કે હું તેમ કરવા તદ્દન નાખુશ હતો; પણ કંઈ મહાન ઇશ્વરીય હુકમનો ભંગ કરાય ? મને અડચણકર્તા વસ્તુ દાઢી અને મુઝા હતાં, એટલે મેં તેમને પુરૂષ-પ્રાણીઓ તરફ મોકલી આપ્યાં !” એમ કહી તેમણે પોતાના મુખારવિંદ પર હાથ ફેરવતા જરા લુચ્ચાઈ ભર્યા સ્મિત ચહેરે કહ્યું:—“જુઓ ! તમે મારા ચહેરા તરફ દાઢી-મુઝ જોઈ શકો છો ?”

અમે બધા સારી રીતે સમજી ગયા કે આ કાવત્રું ધર્માત્માનો ડોળ બતાવનાર કાળીઆ કૃષ્ણનું જ છે, પણ અમે તો અમારી વિનંતિઓ ચાલુ રાખતા કહ્યું:—“પ્રભુ ! ગમે તેમ કરો પણ હવે એ દાઢીને પાછી બોલાવી જ લ્યો.”

“અર્પણ કરેલી વસ્તુઓ પાછી લઈ શકાય નહિ. એ અર્પણ કરેલી વસ્તુઓ મેં પાછી લીધી છે એમ જો દેવતાઓમાં જાણ થાય તો તેઓ મારી રેવડી કરી નાંખે,

સમજ્યા ? પણ હા, કાપદો એમ કહે છે કે, અર્પણ કરેલી બન્ને વસ્તુઓ પાછી દેવા ખુશી હો તો મારી કંઈ ના નથી.” શ્રીકૃષ્ણે કાયદાની ખારીકીથી શોધી કાઢતાં કહ્યું.

“દાદી સાથે મુછ આપી દેવા અમે ખુશી નથી,” બધા એકી સાથે પોકારી ઉઠ્યા, “કારણ કે મુઝ જાય તો બૈરાં અમને બાયલા કહે, માટે બીજો ઉપાય કરો.”

“જુઓ ત્યારે, આ એક છેલ્લો ઉપાય બતાવું છું. તમારી દાદી એ તમારી મીલકત છે તેને દ્રાન્સકર કરો અને બૈરાંને આપો. કાયદો એમ કરવાની ‘હા’ પાડે છે. બોલો તમે ખુશી છો ?”

એક થોડું અંગ્રેજી ભણેલો પુરૂષ બોલી ઉઠ્યો:—“યસ સર, યુ આર રાઈટ.” અને કૃષ્ણચંદ્ર ખડખડાટ હસી પડ્યા.

અમે બધા બેગા મળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે બૈરાંઓ એ જ લાગના છે. આવા કડકાઈના વખતમાં તેઓ આપણી પાસે સાડી, પોલકાં અને દાગીનાનું પુષ્કળ ખર્ચ કરાવે છે. ઇશ્વર કરે ને જો તેમને દાદી ઉગે તો પછી કયી સુંદરતા પર એ બધું પહેરવાનું સુજે ? આપણું ખર્ચ કમી થાય અને તેમના રૂપ-ગર્વનું પણ ખંડન થાય. કેવી મજા ! ભલેને નવરાં બેઠાં દાદુંજ છોલ્યા કરે ! આપણે અનાદિ કાળથી દાદી સેવતા આવ્યા છીએ તો હવે એમનો વારો ! પછી લટક-મટક ચાલવાનું, ચીપીચીપીને બોલવાનું અને રીસામણુ-મનામણું કરવાનું બધું જૂલો જશે એટલે

ફરિયાદ

કે તેમની કિંમતજ ધટી જશે.

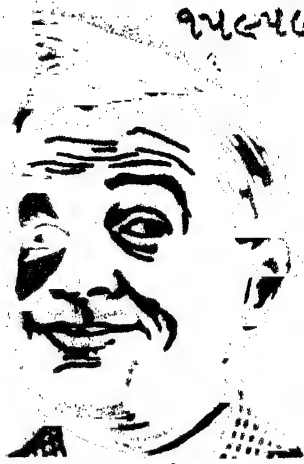
મેં મારા સાથીઓને જણાવતાં કહ્યું:—“મને પગાર મળે છે પચાસ ! તેમાં એવણના બાનુએ સાઠ રૂપીઆની સાઠી લાવવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે. પણ જો દોસ્ત ! ઇશ્વર કરે ને આ દાદી બૈરાંના ગાલે ચોંટે તો સાઠને બદલે એ બે રૂપીઆનીજ સાઠીમાંજ વાત પતી જશે.”

અમે આ બાબતનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી કહ્યું, “પ્રભો ! અમારી દાદી બૈરાંઓને ઉઝે અને અમારા ગાલ આપના જેવા સફાઈને સુંવાળા રેશમ જેવા થઈ જાય એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.”

શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે થોડીકવાર વિચાર કરી, મંત્ર બાણી ઉચ્ચાર્યું—“તથાસ્તુ.”

અમે બધા ખુશાલીનો પોકાર કરતા કરતા, કોણ બાણે કયે રસ્તેથી ઘેર આવ્યા તે ન સમજાયું.

કૃષ્ણચંદ્રનું વચન ફળ્યું છે કે નહિ તેની સંપૂર્ણ તપાસ કરવા મેં મારા હાથ ગાલે ધસી ધસીને ફેરવવા માંડ્યો. દાદીપર એક વાળ ન મળે, બધું રેશમની માફક સફાઈ ! પણ મારી બૈરીને દાદી ઉગી હશે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવા મેં તેને બોલાવી. તે લાજ કાઢીને આવી. હું લાજ કાઢવાનું ખરું રહસ્ય સમજી ગયો અને પૂછ્યું:—“કેમ ? દાદી ઉગી છે તે બતાવતાં શરમાય છે, તેમાં જ લાજ કાઢી છે ને ! જોઈ તારૂં મોઢું !” એમ કહેવા બાદ હું ત્યાં તો કાનને ફાટી-મગજના તંતુને ચથરાવી દે

હાસ્થ ધારા

૧૨

એવો એક અવાજ આવ્યો—“ઉઠો ઉઠો હવે ! ક્યાં સુધી ધોર્યા કરશો ? ધડીયાળમાં નવ વાગ્યા તોયે ઉઠવાની દાનત થતી નથી ! આ હજમ ક્યારનોએ તમારા નામની ખૂમો પાડ્યા કરે છે ! આ દસ દિવસનું દાહું, તમને તો કંઈ નહિ,

પણ મને લજની મારે છે ! કેવા વરવા લાગો છો ! ઉઠો, જલદી છોલાવી નાખો.”

હું મારી સ્વપ્ન-સૃષ્ટિમાંથી સફાળો જાગી ઉઠ્યો. ઘેલાની માફક ખૈરાના મુખ-ચંદ્ર સામું જોઈ રહ્યો. અને બોલાઈ ગયું:—“તારી દાદી ક્યાં ?”

“કેમ કાંઈ ભાંગ પીને સુઈ ગયા હતા ? આમ બાધા જેવું મારા સામું થું જોઈ રહ્યા છો ?” તેણીએ તાડુકા કરી કહ્યું.

એ તાડુકાએ મારું ભાન ઠેકાણે આણ્યું. અને હું આંખો ચોળતો ચોળતો હજમની સામે જોઈવાયો.

તુકારામે અસ્થાની ધાર ધસતાં ધસતાં કહ્યું: “વીઠલ-દાસ શેઠ, તુમી લેઈ ઝોપતો ?”

મેં મારા મુસ્ત ચહેરા પર ક્રોધના ચિન્હો ઉત્પન્ન કરતાં કહ્યું:—“છાલને હવે છાલતો હોય તો !!”

હાસ્ય

ધારા

“હું ગ્રેન્યુએટ કેમ થયો?”

“કુંડ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે,” એ વાક્યમાં શ્રધ્ધા રાખી, સેવક અત્યારે જીવતા રહ્યો છે; નહિ તો ક્યારનો એ હતો ન હતો થઈ ગયો હોત!

મહા મહેનતે-મહામુશ્કેલીએ-જેમ તેમ કરી-બી. એ. ની ઉપાધિ ધારણ કરી સેવક કાલેજના કંપાઉન્ડમાંથી એકાએક બહાર પડ્યો. આજે મારા હર્ષનો પાર ન હતો, કારણ કે આજથી હું મારા નામની પાછળ ‘બી. એ.’ નું પુંછકું ચોંટાડવાને શક્તિવાન થયો હતો. ઘણા રૂપીઆના ભોગે, ઘણી રાત્રિઓના ઉજાગરાએ અને ખર્ચ કરીને તો-ગોખણપટ્ટી કરવાની મહામહેનતે હું આજે એ પદ ધારણ કરવાને લાગ્યશાળી થયો હતો.

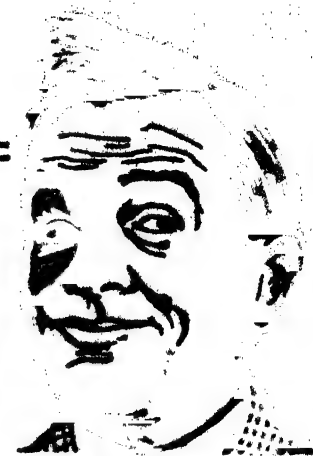
તમે જાણો છો ને! હવે તો હું ગ્રેન્યુએટ કહેવાયો. અત્યાર પહેલાં હું ફક્ત ‘રમાકાન્ત’ લખતો, પણ આજે તો હું “રમાકાન્ત બી. એ.” લખવાને શક્તિવાન થયો: પુંછકું ચોંટાડ્યું તેજ દિવસે સસરાને તાર કર્યો-“હું બી. એ. થયો.” પિતાને તાર કર્યો-“હું ગ્રેન્યુએટ થયો!”

અને સાથે સાથે મૂળ જે કહેવાય તે મારા ગૃહરાસી ધર્મપત્નીને, જેના પર સેવકના ધરનો આધાર છે એવી રમા જેનો હું કાન્ત છું તેના પર પણ એક ખાનગી પત્ર કોઇ અલૌકિક ભાષામાં ચિતરી કાઢ્યો.

૧૪

હું ગ્રેન્ડ્યુએટ થયો એ વાત વિજ્ઞાનિક ઝડપે મારી નાતમાં ફેલાઈ ગઈ. મારી નાતમાં હું પહેલવહેલો જ ગ્રેન્ડ્યુએટ હતો. અશિક્ષિત નાતમાં ગ્રેન્ડ્યુએટ થવું અને જન્મજન્મ સ્ત્ર લયંકર વાદ્ય મારવો એ બન્ને ખરોખર છે. જાણે મેં મોટો વાદ્ય મારવાનું પરાક્રમ કયું હોય અને આવું પરાક્રમ તો કોઈક જ કરી શકતા હશે, એવી માન્યતા વાળા મારા જ્ઞાતિબંધુઓ મારા આ પરાક્રમના વિવિધ જાતના મત મારે માટે બાંધવા લાગ્યા: કોઈ કહે:—“આ વૈજનાથભાઈના રમલાને તો હવે મોટા સાહેબની જગા મળશે અને કંઈ નહિ તો હજારનો પગાર તો ખરો જા!” કોઈ કહે:—“હવે પેલા વૈજનાથભાઈનું ભાગ્ય ફરી ગયું. આટલા બધા પૈસા ખરચી રમલાને ભણાવ્યો તો તેનું ફળ તેને મળ્યું ખરું! મારો દીકરો હવે તો એ સાહેબ થશે. સરકાર માખાપની મહેરબાની થાય તો કલેક્ટરની જગા મળે અને એકદમ મહેરબાની વધી જાય તો ગવર્નર પણ થઈ જાય હો! વૈજનાથભાઈના નશીબનું પાંદડું ખસ્યું ખરું! ભાઈ! ‘ભાગ્યશાળીને ધેર ભૂત રજે’ એ કહેવત ખોટી નથી. હવે તો વૈજનાથને ધેર ટંકશાળ પડશે અને છાપડું મટી બંગલો થઈ જશે. ઓ! વૈજલા! વૈજલા! આપણે

બે જીગરજન દોસ્ત ! પણ તું કૃષ્ણ થઈ ગયો અને હું સુદામા જેવો રહી ગયો. તારા ઘેર રમલાએ કમાલ કરી અને મારે ઘેર મંગલાએ ધમાલ કરી.” આવી અને આવી જ જાતની ખીજ કેટલીક લોક-વાયકાઓ મિત્રો મારફતે દેશમાંથી સડ-સડાટ ચાલી આવતી હતી. હું મનમાં હરખાતો-કુલાતો-ગર્વ ધારણ કરતો અને મારા ખગડી ગયેલા કબાટના કાચમાં મારી પ્રતિમાને જોઈ શાઆશી આપતો હતો—“વાહ રે, રમલા ધન્ય છે તારી વાંકડી મુઝ્જને ! મુઝ્જ પર લીંણુ ઠરાવ્યું ખરું ! આવડી મોટી નાતમાં આવો ભયંકર વાઘ તો તું જ મારી શકે ! ખીજની તાકાત નહિ, જીગર નહિ !”

ઐન્યુએટ થયા પછી મારી પ્રતિભામાં અજબ ફેરફાર થયો હશે ! મારું વ્યક્તિત્વ કંઈક અજબ રીતે ખીલી ઉઠ્યું હશે ! એ વિચારો મને સ્વપ્નામાં વારંવાર આત્તા. એટલે હું વ્યક્તિત્વમાં વધારો કરવા હેરાલડ લોપડ જેવાં ચક્ષમાં ખરીદી લાગ્યો. હવે તો હું અજબ-ગજબ લાગતો હોઈશ ! એક પુરેપુરો ઐન્યુએટ લાગતો હોઈશ ! એમ મને મારા મનમાં વસી ગયું. વિચાર થયો કે મારી હાજરીમાં મારા જ્ઞાતિજન્યુઓ મારાં આટલાં વખાણુ કરે છે તો મારું પ્રત્યક્ષ વ્યક્તિત્વ તેમના સામું જો ખડું થઈ જાય તો પ્રતિષ્ઠાના ગાંસડે ગાંસડા મારા આગળ આવી પડે, કારણ હું પહેલાંનો રમલો કે રમાકાન્ત ન હતો. એ સ્થિતિમાંથી હું બાદ થઈ ગયો હતો. હમણાં તો હું “રમાકાન્ત બી. એ.” હતો. મારી શૈલા એ પુછડાથી

૧૬

હવે વધી હતી. શું એ પુછડાની બલિહારી !
મારા વિદ્યાર્થી બિરાદરો ! જો તમારે પણ
નાતમાં પ્રતિજ્ઞાના ગાંસડે ગાંસડા બાંધવા
હોય, ઝટ દધને પરણી જવું હોય તો
મારી તમને સંપૂર્ણ એ જ સલાહ છે કે
ગમે તેમ કરી, અરે ! કંઈ નહિ તો સખત
ગોખણપટ્ટી કરીને પણ પુછડું પેદા કરતા થઈ જાઓ. પછી
બુઝોને મઝા ! “ક્યાં છે મઝા !” એવી જાતની કવિતાઓ
પછી તમને સ્વપ્ને પણ યાદ નહિ આવે.

મારા પર મારી ડીઝીએ એવી અસર કરી કે ન
પૂછો વાત ! વિચાર થયો કે હું દેશમાં જાઉં ! અને ગયો
પણ ખરો ! માફ પુછડાવાળું વ્યક્તિત્વ ખતાવવા હું
સ્વદેશ તરફ ઉપડી ગયો. ગામના પાદરે પહોંચતાં અને
ગામ વચ્ચે થઈને ઘર તરફ જતાં લોકોમાં વાનો ચાલી,
“કોઈ સાહેબ આવ્યો છે. !” ઘેર પહોંચ્યા બાદ જ
લોકોની શંકા ટળી કે એ સાહેબ નહિ પણ, સાહેબના
સ્વાંગમાં સેવક રમાકાન્ત બી. એ. પોતે જ હતો. હવે
હું પહેલાંની માફક રમણો કે રમાકાન્ત નહોતો, એ
તમે જાણો છો ? એટલે ફરી વખત કહેવાની જરૂર નથી.
છતાં મને કહેવા દો હવે હું “રમાકાન્ત. બી. એ.” ગામડાના
લોક મારી સાથે વાત કરતાં પણ બ્હીએ, સગાં-સ્નેહીઓ
હવે તો બધાં મારી સાથે સભ્યતાપૂર્વક વાત કરતાં
હતાં. તેમની વાત કરવાની રીતભાત પરથી હું જાણી
શક્યો કે મારામાં વ્યક્તિત્વનો અજબ ફેરફાર થયો છે, એ
વાત અક્ષરેઅક્ષર સાચી છે. મારી ધારણાશક્તિને પણ
ધન્ય છે !

„કાંય મેતાજી છેવ? નામું હામુ સારી કાની જાનો છ ને? લેવ
લેવ ત્યારે આ મેજ લખો જોઈ' દારાખસા એ भारी તરફ ચોપડો ફેંક્યો?"

ગ્રેન્ડ્યુએટ કેમ થયો ?

રમાકાન્ત બી. એ. નું નામ
બસ આખા ગામમાં ઘરેઘર પ્રભુનામ
જેવું થઇ પડ્યું. શું આ કેવળણીનો
મહિમા ! વિચાર થયો કે મારા
ગામનું જો મારે હિત ચાહવું હોય

૧૭

તો દરેક ખેડુત, સુતાર, લુહાર
વિગેરેનાં બાળકોને અંગ્રેજી ભણાવી ગ્રેન્ડ્યુએટ બનાવવા
જોઇએ. ગ્રેન્ડ્યુએટ થવાથી માણસમાં અન્ય વ્યક્તિત્વપણું
ખીલી નિકળે છે, એટલુંજ નહિ પણ કીર્તિના ગાંસડેગાંસડા
વગર માગ્યા ધનામમાં મળે છે.

દેશદાઝભરી લાગણી, અરે ભુલ્યો, ગ્રામ્ય-દાઝભરી
લાગણી, સાથે અપ-ટુ-ડેટ ઈંગ્લીશ પોશાકમાં હું ખેડુતોના,
સુતારોના અને લુહારોના એકેએક ઘર ગણવા લાગ્યો. તેમની
સલાઓ ભરી સમજાવવા લાગ્યો “તમે ન સુધર્યા તો
કંઈ નહિ, પણ તમારા બાળકોને તો સુધારો ! તેમને
બાપના કુવામાં કુખી જવાનું ન શીખવો. ખેડુતોના છોકરા
હળનું હુંડું પકડીને આગળ નથી વધવાના. એ ખેતીની
સખત મહેનતને જવા દો. એમાં સાર નથી. અને સુધારના
છોકરા વાંસલો પકડી આગળ વધવાની આશા રાખે તો એ
આકાશ કુસુમવત્ છે. લાકડાં છોલી છોલીને તેમને હાથે
ચાંકા પડશે, તેમનો દમ નિકળી જશે અને દુનિઆમાં
કેવળણી અને ગ્રેન્ડ્યુએટ શું ચીજ છે તેનાથી અભણ્યા-
અણધાર રહી જશે. માટે તમારા બાળકોને તમારા કુવામાં
ન કુબાડતાં, તેમને આગળ વધવાની તક આપો. અને
લુહારના બાળકો, તમે ધમણ ધમી આગળ નહિ વધી

શકો. તમે સત્યાગ્રહ કરી પ્રતિજ્ઞા કરો કે હવેથી તમારે આ ધમણુ ન ધમવી. તમારા પૂજ્ય પિતાશ્રીઓ તમારી પાસે ધમણુ ધમાવવાનું કામ કરાવે છે એ ખરેખર મૂર્ખાઈથી અધિક ચઢીઆતું કહેવાય.

૧૮

“તમારું કામ લોહીનું પાણી કરવાનું છે. ભડભડતા અગ્નિમાં સેકાવાનું છે. આમ જીંદગીને જોખમમાં નાંખી, તમે કદી પણ આગળ નહિ વધી શકો, તમે તમારા આ ધંધાને તિલાંજલી આપો. અંગ્રેજી ભણો ‘ગ્રેન્યુએટ થાઓ’ અને તેથી ઉત્પન્ન થતા મધુર ફળ ચાખો. તમારે નિરાશ થવાની જરૂર નથી. કદાચ તમને એમ થાય કે અમારે લુહારભાઈને વળી આશું ! પણ ના હવે એવી માન્યતાનેા જમાનો રહ્યો નથી. તમારા લુહારો પણ ભણીને આગળ વધ્યા છે. અને તમારી જ નાતના અને તમારી જ જાતના ભાઈ ચિમનલાલ હારને ક્યાં નથી ઝોળખતા ? એ ભાઈનો દાખલો લઈ તમારે આગળ વધવાનું છે. સમજ્યા, !”

મારું ભાષણુ તો પૂર જોસમાં ચાલવા લાગ્યું. હવે હું મારું ભાષણુ અંધ કરવાની અણી પર હતો ત્યાં તો વિચાર આવ્યો કે કડીઆ અને મોચી રહી જાય એ ઠીક નહિ, એટલે દાખલા દલીલ સાથે તેમને પણ સમજાવી દીધું. મારી બોલવાની અજબ છટાથી અને ગંભીર વ્યક્તિત્વથી લોકો પર મારી અજબ છાપ પડી. હું મનમાં જ બોલી ઉઠ્યોઃ “ફતેહ ! સાબ્તાશ ફતેહ !”

રોજ આ-પાણી પાઈને મેં બે-ત્રણ માણસોને પાળ્યા

હું ઐન્યુએટ કેમ થયો ?

હતા. જેમ કુતરાં પાળીએ તેમ. ગામમાં મારા માટે, મારા પોશાક માટે અને મારા વ્યક્તિત્વ માટે, શું વાતાવરણ ચાલે છે, તેઓ મને વારંવાર કહી જતા. મને પણ આ ખુશામતીઆઓ મારફતે મારા તરફ લોકમત કેવો છે તે જાણવા મળતું.

મારી ખાનગી બેઠકમાં આપાણી ઉડી રહ્યાં હતાં; ૧૮
ત્યાં મથુરકાકાના મગનીઆએ મારું વિવરણ કરવું શરૂ કર્યું:— “રમાકાન્તભાઈ ! આજ તો તમારાં કાંઈ વખાણ થયાં ! બસ વાતજ ન પૂછો ! અહાહા ! તમારા તો અહો-ભાગ્ય છે હોં ભાઈ ! મારા બાપ મને કહે—અહ્યા મગનીઆ ! તું તો એવોને એવોજ રહી ગયો. જેયો પેલો વૈજનાથ ભાઈનો રમાકાન્ત ? ફટલો બધો હોશિયાર સાહેબ જેવો થઈ ગયો છે ! એ દિવસ પર લોકોને ભાપણ સંભળાવ્યું તો લોક તો છકજ થઈ ગયા. અને ગઈ કાલે ઠાકોર સાહેબની કચેરીમાં કોઈ સાહેબ આવ્યો હતો તેની સાથે ટ્રેટ-મેટ-મેટ-પેટ-લેટ-એવી ફડફડાટ વાતો કરે કે અમે બધા એ જોઈને આભાજ બની ગયા. અહાહા ! આ ઉપરાંત ખીજાં તમારાં એવાં એવાં વખાણ કર્યાં, બસ વાત ન પૂછો. મને તે અત્યારે કાંઈ યાદ આવતું નથી, નહિંતર એક સાથે જ બધું કહી દઉં.”

આ બધી પ્રતિજ્ઞાનો ગાંસડો બાંધી હરખાતો હરખાતો હું, રમાનો કાન્ત, રમા સાથે મુંબાઈમાં પાછો આવી પહોંચ્યો. ઐન્યુએટ થયો, પ્રતિજ્ઞા મેળવી; હવે મારો

બધો આધાર આ પુંછડાપર હતો એ પુંછડામાંથી મારે પૈસા પેદા કરવાના હતા. મારા લાગતાવળગતા સ્નેહીઓ, મિત્રો વિગેરેને મારી નોકરી માટે લલામણુ કરી. જેને પૂછું તે કહે— ‘ધ્યાનમાં રાખીશ,’

પણ કોઈ તસ્દી લઈને મારો બેડો પાર ન જાય. ૧૦

૨૦

મારા નોકરીઆત મિત્રો તેમની વાતોથી મને ગલ-રાવા લાગ્યા. એક કહે—“રમાંકાન્તેલાઈ ! હમણું વખત ખરાબ છે. હમણું તો ઓરીસોમાં જ્યાં ત્યાં સ્ટાફમાં રીડક-શન જ થાય છે.”

ખીજે કહે—“છાપાની ‘વૉન્ટેડ કૉલમો’ વાંચેય કંઈ વળતું નથી. એક ‘વૉન્ટેડ’માં પચાસ અરજી આવીને ઉભી રહે અને ૩૫૨ મળવાનું લખ્યું હોય તો પચાસ જણા ધક્કા ખાઈ જાય. બોલો, આવી સ્થિતિ છે. એમાં તમે તદ્દન નવાસવા બિનઅનુભવી ટ્રેનિંગ્સમેન રહ્યા, તેમાં તમારો પત્તો ક્યાંથી ખાય !”

ત્રીજે કહે—“તમે કોઈ નિશાળમાં તપાસ કરો. ત્યાં કેળવણી ખાતામાં તમને કીક પડશે. પેલા મ્યુનિસિપાલ સ્કુલના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ અંગ્રીજી સાહેબને મળો. કાં તો હોઈ-સ્કુલના પ્રિન્સિપાલને મળો, સમજાવો? એ લાઈન તમારી પ્રકૃતિને અનુસરતી છે.”

ચોથો કહે—“લાઈ, એમાં કાંઈ જાણીયા નહિ. માસ્તર તે માસ્તર ! છોકરાં લાણીવીને કોઈ મદુનિયામાં પૈસા જમા કરી શક્યું છે?”

હું ઐજ્યુએટ કેમ થયો ?

પાંચમો કહે:—આવા, બેકારીના વખતમાં, પૈસા જમા કરવાની વાત તમે અગાઉથી કેમ કરો છો? હમણા તો પેટ પુરતું મળે તોયે બસ છે પછી; વળી જોયું 'જેશે. રંમાકાન્ત લાઇ! માફ માનો તો તમે એમ કરો:—દરરોજ 'ટાઇમ્સ' 'ફોનીકલ'ને આપણાં ગુજરાતી છાપાંઓ વિગેરેની 'વોન્ટેડ' કોલમ વાંચી, અરજીઓ ઢસડયા જ કરો; ક્યાંક પણ નંબરલાગી જશે. લખવામાં તમારું શું જીવવાનું છે? વાગ્યું તોતીર નહિ તો ટપું.”

૨૧

આવી અવનદી જાત જાતની સલાહોથી હું મલરાવા લાગ્યો. ઐજ્યુએટ થયા પછીના આ કડવા અનુભવો વિશે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. અરેરે! આટલા પૈસા ખરચી, આટલી બધી જહેમત ઉઠાવી આવા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી, અથડાવું પડશે, કુટાવું પડશે, તેના આટલી હદ સુધી ખ્યાલ ન હતો. હું એમ જાણતો હતો કે ઐજ્યુએટ થયા એટલે જગ જીત્યા કોઈ પણ ફેકાણે સારા પગારની નોકરી મળી જવાની.

હા! અને મારાં સગાં સ્નેહીઓ તો ધારે છે કે રંમાકાન્ત ઐજ્યુએટ થયા એટલે તેના પિતાનાં ઘરમાં ટંકશાળ પડશે. અરે! એ અજ્ઞાનીઓને ક્યાં ખબર છે કે ઐજ્યુએટ એ મુંબઈમાં કંઈ જાતની અને કેટલી કીંમતના લાવની વસ્તુ છે?

છેવટે એક મંદિર ખબર વાંચી. હું દારાબશી દારૂવા-

બાની દુકાને ગયો. તે વિલાયતી દારૂનો
ધંધો કરતા. હતા. તેમણે પૂછ્યું:—

“કાંય! મહેતાજી છેવ કે?”

મેં કહ્યું:—“હા, સાહેબ.”

“નામું-હામું સારીકાની જાનોછ કે?”

ધણા ખરા ઐન્યુએટો નામાની

વ્યાખ્યાથી પણ

૨૨

તદ્દન અસાત હોવા છતાં, મેં તો દીધે રાખ્યું:—

“હા, સાહેબ! પાકું નામું જાણું છું.”

“લેવ તારે આ મેળ લખો જોઉં!”

દારબશાએ મારા તરફ ચોપડો ફેંક્યો.

અરે! આતો કાચું કપાઈ ગયું! આખર જવાનો
વખત આવ્યો. મે આશા રાખી હતી કે-કોઈને પૂછીને
ચોડા વખતમાં શીખી લઈશું; પણ આતો ‘તરત દાન
અને મહા પૂણ્ય’ જેવી બાબત થઈ. મેં મનમાં જ કહ્યું:—
“લાગ બચ્ચા ઐન્યુએટ! નહિ તો આખરના કાંકરા થશે.”
સેવક બાનું કાઢી લાંથી નાશી છુટ્યો.

એક જાહેર ખખર કટલરીનો વેપાર કરતા બેહારા
ઝહરચની હતી. તેમને સાધારણ નામું અને અઐજી જાણુ-
નાર મહેતાની જરૂર હતી. સાધારણ નામું તો આવડશે
જાણી, રામલરાસે હા પાડી અને નોકરીની શરૂઆત કરી
દીધી. ચાર પાંચ દિવસનો જેમ તેમ ચલાવ્યું પણ છઠે
દિવસે જેનો દુકાનનું પગથીઉ ચઢીને બેઠો કે તરત જ
બેહારાજીએ મારા તરફ ચોપડો ફગાવ્યો—

હું મેન્યુએટ કેમ થયો ?

“ઈંગ્લીશ તો ઠીક લીખો...સ, પન આ નામામાં ગોટાળો કેમ કરીદો...સ?”

“ગોટાળો મારે હાથે કદી ન થાય; કાં તો એ લુલ્હ તમારી હશે.” મેં દમામભેર દીધેજ રાખ્યું.

“ગોટાળો, મેને કરીદો...સ ખુદાનો માથે લાર રાખીને કાછો કે—એય ગોટાળો હુંએ કરીદો...સ ? ” બહોરાજીએ ચીડવાઈને કહ્યું.

૨૩

મારી નોકરીનો આ સોદો પણ ન પત્યો. મારો છ દિવસનો પગાર પણ બહોરાજી હજમ કરી ગયા. હવે તો હું બધેજ ફરી વળ્યો. કોટની ઘણી ખરી ઑશીસો, બેન્કો વિગેરે ગણી કાઢી, પણ જ્યાં જાડે ત્યાં ‘No Vacancy’ નો જવાબ મારે માટે તૈયારજ હોય. અથવા તો જ્યાં જગા ખાલી હોય ત્યાં ‘Vacancy already filled up’ નું પાટીકે ચોટી જાયું હોય.

છેવટે દમ ખાઈ ખાઈને મારું ચોકડું પચાસ રૂપર-ડીના પગારથી એક ઑશીસમાં બેડું ખરું. મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને મોંઢામાંથી ‘હાથ’ એવો ઉફગાર નિકળ્યો અને બોલાઈ ગયું— “ઝરે! મેન્યુએટ! તારી શી દશા ? ”

હવે ફરીથી જ્યારે હું મારે ગામ જઈશ ત્યારે તેમને તેમના હુન્નર ઉધ્યોગમાં મક્કમ રહેવાનું શીખવીશ. મને થયેલા કડવા અનુભવનું જાહેર લાપણુ કરીશ, અને અમાઉ આપેલા મારા ખીનઅનુભવી લાપણુ માટે માફી માંગીશ.

નોકરીની શોધમાં જે વખતે દોડધામ કરતો અને

૨૪

નિરાશ થતો, ત્યારે મને અશીષ આપને કુવામાં પડવાનું મન થતું. એવામાં એકાએક એક ચોપડીમાં મારા વાંચવામાં આવ્યું કે—“કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે,” એ સૂત્રમાં મને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ

એટલે મેં અશીષ આવાનું તો માંડી વાળ્યું. નોકરીની શોધ દરમિયાન મને હિમત આપી જીવતો રાખ્યો હોય તો તે બધો આભાર ઉપલા સૂત્રને જ ધટે છે.

હજી પણ મને વારંવાર એજ વિચારો આવે છે કે, “હું દરજી ન થયો, સોની ન થયો, મીસ્ત્રી ન થયો, બંગડી-વાળો ન થયો હોટલવાળો ન થયો અને કોલ્યુએટ કેમ થયો?”

(તે પણ આજના સ્વરાજનાં જમાનામાં) “એ બૂલ કેતી?”

હાસ્ય

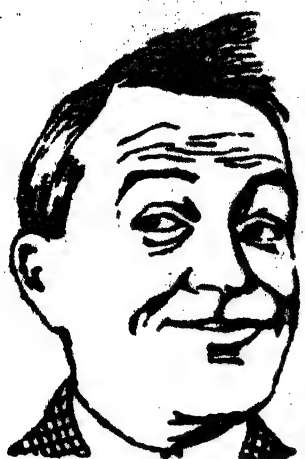
ધોરા

ઈન્સપેકશન

જેમ સ્વં કવિ કલાપિએ રાજસ્થાનોના રાજવી-
ઓને કવિતામાં સજાવી દીધું છે કે—“તમારા રાજ્યદારોના ખૂની
લપકા નથી ગમતા; મતલબની મુરજવત જ્યાં, ખૂસામતના
ખળના ત્યાં”, તેમ મેં પણ એક દિવસ મારા શેડને
સજાવી દીધું:- “તમારી શેડશાહીની દમનનીતિ નથી ગમતી;
પૈસાની ખૂમારી જ્યાં ખૂસામતના ખળના ત્યાં.”

આમ સજાવવામાં મહોકાણના સમાચાર એ થયા
કે સેવકને નોકરી પરથી પાછીચું મળ્યું. આવા બેકારીના
જમાનામાં નોકરી પરથી રજા મળે એ વાત ખીજાઓના
મનથી જેટલી અસહ્ય છે, તેથી ઉલટું મારા મનથી ‘લણ’
થયું ભાંગી જંગળ; સુખે લજ્યું શ્રી ગોપાળ !’ એ
હિસાબે છે.

વિપ્લવવાદના જમાનામાં ગુલામગીરીથી સ્વતંત્ર થયેલું
મન શેડશાહીનાં બંધન ફરીથી સ્વીકારે એ તદ્દન અસ્વા-
ભાવિક હતું: એટલે એવી નોકરીને તિલાંજલી આપી
અને સેવકની દ્રષ્ટિ કેળવણીખાતા તરફ વળી.

૨૬

કેળવણી ખાતાઓમાં નિશાળોમાં કામ કરતા શિક્ષકોની જીંદગી સરળ નિષ્પાપ અને આરામી જણાઇ. વરસમાં બપોળે વેકેશનો આવે અને રવિવાર ઉપરાંત તહેવારોની રજાઓ આવે. આટલું હોવા છતાં, જે દિવસે ન જવાની ઇચ્છા હોય કે પછી ઉંઘવાની મરજી હોય, ત્યારે તબીબતનું કે કોઇ અગત્યના કામનું બાનું કાઢી, ‘કેઝ્યુઅલ’ રજા લઇ શકાય છે.

શિક્ષકોના આ આરામી જીવને મને આકર્ષ્યો, અને એ આકર્ષણે મને પંતુજી થવાની ફરજ પાડી. હું ‘ટ્રેઇન-ડ’ કે અનુભવિ ન હતો છતાં પણ પ્રભુ કૃપાએ, ધર્માદા-ફંડથી ચાલતી એક નિશાળમાં હું ‘માસ્તર’-‘શિક્ષક’ કે પછી ‘પંતુજી’ સ્વરૂપે ફરી ગયો.

‘અનુભવેન્ કથર્યાન્ત પાડા કર્યાન્ત પોદરા’. ‘લેણત-વ્યમ્ તે બી મરતવ્યમ્ અને નહિ લણતવ્યમ્ તે બી મરત-વ્યમ્ તો ખાલી માથા-કુટ કીમ્ કરતવ્યમ્’ “અનુસ્વારેન સંસ્કૃતમ્”. આ સંસ્કૃત વાક્યો જેટલાં અસ્થિર અને અષ્ટમ્-પષ્ટમ્ છે, તેટલાજ દરજ્જે પંતુજીઓનાં જીવન અને જ્ઞાન અષ્ટમ્-પષ્ટમ્ છે. આ વાત પંતુજીઓની છે; સાચા શિક્ષકોની નથી.

આવા પોણા લાગના પંતુજીઓથી ભરેલી નિશાળમાં અનુભવના જે ધુંટડાઓ સેવકે ગળ્યા છે, તેના ઓડકાર હવે તહમે સાંભળો:-

“એક દિવસે અમારી નિશાળમાં ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની

પધરામણી થઈ. પધરામણી થઈ તે અગાઉ હેડમાસ્તર સાહેબ (જેમની ગણતરી પંતુજીઓમાંથી બાદ નથી) હાંફલા-હાંફલા થઈ ઔરીસમાંથી કલાસમાં અને કલાસમાંથી ઔરીસમાં દોડધામ કરવા લાગ્યા. પંતુજીઓને ચેતવણી આપવા લાગ્યા:—“શિવશંકર માસ્તર! તમે તે દિવસના જેવી ભૂલ ન કરતા. ટેબલના ખાનામાં પેલી બે ત્રણ જાતની મીનીંગ જુકા છે, તે કાઢ ઠેકાણે મૂકાવી દો: અને જોકરાઓની મીનીંગ એકઠી કરી, પેલા પટાવાળાની (ધુન) ખોલીમાં મૂકી આવો.”

“અને તમે ભોગીલાલ માસ્તર! હરઘડી છીંકણીના સડકા લ્યો છો, તે કામમાં નહિ આવે! જુઓ, આ તમારા ટેબલની ચોપડીઓ! કાઢ/પણ પાનું એવું નથી કે જેમાં તપકીરના ડાઘા ન પડ્યા હોય! જરા ધ્યાન આપતા જાઓ, ધન્વપેક્ટર સાહેબ જુએ તો કેવો ખરાબ રીમાર્ક કરે?”

“ચંદુલાલ! તમે તો લાંબી લાંબી વાતો કરો એટલુંજ! આ તમારા કેટલોગના મોકડા જેવા અક્ષરો અને શાહીના ડાઘાઓ જુએ તો ધન્વપેક્ટર સાહેબ તમારે અને મારે માટે કેવા પ્રકારની નોંધ લે?!”

“એ ભલા માણસ, એ માસ્તર! સાંભળો છો કે? આ પાટીઆ પરની ‘એ, બી, સી, ડી,’ ભૂસી નાંખો. એ તમારા સડી ગયેલ અક્ષરોનું પ્રદર્શન ન કરો! ભલા માણસ, ન આવડે તો પેલા ધનશંકર માસ્તર પાસેથી શીખી લાઈએને! હું પણ મને ન આવડતું તેમને જ પૂછું છું.”

“શંકરલાલ માસ્તર ! તમને ટેમલના ખાનામાં નાસ્તો નાખવાની ટેવ પડી છે તે ઠીક નહિ. આજે એ બાબતથી સાવચેત રહેજો હોં ! નહિતર પછી એ તો ઇન્સ્પેક્ટર છે ! લાંબુ લાંબુ ચિતરી કાઢતાં વાર નહિ લગાડે.”

૨૮

“બુઓ, હું તમને બધાને ચેતવણી આપી દઉં છું કે હમણાં અરધા કલાકની અંદર ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ પધારશે તે દરમ્યાન તમે બધા ટટાર થઇને બેસજો અને છોકરાઓને પણ તેમ બેસવાનું કહેજો.”

આવા પ્રકારની ચેતવણી આપી હેડમાસ્તર સાહેબ પોતાની ઑફીસ તરફ વરતા હતા, તેવામાં મારા સ્વભાવ પ્રમાણે મારાથી બોલાઇ ગયું:—“પણ સાહેબ ! એમાં ધોતીયું કાઢી નાંખવાની શી જરૂર છે ? આ તો તમે ગભરાવ છો અને બીજા માસ્તરોને ગભરાવો છો ! શું ઇન્સ્પેક્ટર કંઈ વાત છે ?”

“બેસો ! બેસો ! તમને ગમ નથી. ઇન્સ્પેક્ટરના સપાટાનું જાન નથી, જ્ઞાન નથી.” તેણે ચીડાઇ જતાં કહ્યું.

પટાવાળાને દાદરને નાકે ઉભો રાખવામાં આવ્યો અને સાહેબની પધરામણી થતાં, ઇશારતથી હેડમાસ્તર સાહેબને જણાવવાનું સૂચવ્યું. આમ બધી વ્યૂહ-રચના ગોઠવી હેડમાસ્તર સાહેબ આમ-તેમ થોધાં ઉથલાવતા, કોઇ ખાસ અગત્યના કામમાં પડ્યા હોય, તેમ બતાવતા ઑફીસમાં બેઠા. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની પધરામણી થતાંજ પટા-

ઇન્સ્પેક્શન

૨૯

વાળાએ સીઝનલ આપી જણાવ્યું કે, પંજમ મેલ આવે છે. જેનો રંગ શીકેડો પડી ગયો છે અને જુકી જરીના તાર વીખરાઇ ગયા છે. એવા પાઘડાને માથામાં દાખી સરી પડેલા ખેસને ઠીક-ઠાક કરી, ઘોળા મૂચ્છો પર જરાક હાથ ફેરવી, સાહેબને લેવા દોડ્યા. ઑશીસમાંથી પાંચ ડગલાં આગળ ધસ્યા ત્યાં તો ધમ દધને નીચે પડ્યા. સામેની કલાસમાં ખડખડાટ હાસ્ય ધ્વનિ થયો, અને પટ્ટાવાળાથી અન્યથામાં સહેજ હસાઇ જવાયું. કોઇ કમળખત છોકરાએ હેડમાસ્ટર સાહેબનો રકાસ કરવા, કેળાની છાલનો એક નાનો કકડો જેનાં પર પગ પડતાં પડી જવાય એવી ઢબે ગોડવી રાખ્યો હતો. વાગ્યાની દરકાર કર્યા વગર, ઉભા થઇ દૂર ગયડી ગયેલા પાઘડાને માથામાં ખેસી, ઉતાવળે ધસવાના ધરાદાથી એક ડગલું આગળ મૂક્યું. ત્યાં તે જ કકડા ઉપર કમલાએ પગ પડવાનું પુનરાવર્તન યાને રીપીટેશન જોઇ, મારાથી પણ આબાદ હસાઇ જવાયું વિદ્યાર્થીઓમાં પણ એક ભારે ખડખડાટ-હાસ્ય પ્રસરાઇ ગયું, અને પાંચ-છ હરામખોર તોફાની છોકરાઓ તો તાલીઓના અવાજ કરતા પોકારી ઉડ્યા, “વન્સ મોર! વેલડન!!”

હેડમાસ્ટર સાહેબનો મિલજ હવે હાથથી ગયો હતો પણ અત્યારે તેનો ઉપાય ન હતો.

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને ‘મસ્કો’ ચોપડતા ઑશીસમાં લઈ ગયા. લાત્મારીથી દયા લાવે જરાક-જરાક હસતાં, અગડમ—અગડમ વાતો કરી, હેડમાસ્ટર ઇન્સ્પેક્ટરને

લધને ઉઠ્યા. સાહેબની પહેલી પધરામણી ચોથા ધોરણમાં થઇ.

“માસ્તર! વ્યાકરણ ચલાવ્યું છે?”

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે પંતુજને પ્રશ્ન કર્યો.

“હા જી, વ્યાકરણ ચલાવ્યું છે અને સર્વનામ, વિશેષનામ અને ક્રિયાપદ, પણ

ચલાવ્યું છે.”

૩૦

“સર્વનામ, વિશેષનામ, ક્રિયાપદ, વ્યાકરણથી જુદાં છે?”

પંતુજ ‘હા જી’ કહેવા જતા હતા ત્યાં હેડમાસ્તરના ડાળા જોઇ ખોલી ઉઠ્યા:—“ના, જી!”

“વાઈ, તમે પદ્મજેદ ચલાવ્યું છે?”

પદ્મજેદનો અર્થ ન સમજતાં, પંતુજએ ડકળાવ્યું “ના જી! પદ્મજેદ હજી ચલાવવાનું છે.”

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે, એક વિદ્યાર્થીને — ‘હસ્તે મુખ રસ્તામાં વેર્યો, ફૂલ નસીબે ગુલામ કેરાં’ એ કવિતાની સમજુતી કરવાનું કહ્યું.

વિદ્યાર્થી બોલ્યો:—“હસતાં, હસતાં, ફાઇ માણસે રસ્તામાં ગુલામનાં ફુલો વેરી નાંખ્યાં. તે આપણે વાંકા વળીને વીણી લઇએ. ક્યારે વીણશું? આજ ને આજ.”

“છોકરા! આ સમજુતી ખોટી છે એનો ભાવાર્થ શું?” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

“સાહેબ, અમારા સાહેબજીએ અમને એમ શીખવ્યું છે.”

ઇન્સ્પેક્ટરે, હેડમાસ્તર સામું જોયું અને હેડમાસ્તરે માસ્તર સામું જોયું. થોડીક નોંધ લખી ઇન્સ્પેક્ટર ત્રીજાના કલાસમાં ગયા.

ઇન્સ્પેક્ટર

“માસ્તર ! તમે ચઢતી-ઉતરતી લાંજણી ચલાવી છે કે ?”

“હા જી !”

“છોકરા ! લાંજણી એટલે શું ?”
ઇન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું.

“બચ્ચા વગરની સ્ત્રી” છોકરાએ જવાબ આપ્યો.

“અરે, ગધેડા ! વાંઝણી નહિ, લાંજણી !” હેડમાસ્તરે ચીડાઇ જતાં કહ્યું અને ઇન્સ્પેક્ટરને આ પ્રશ્નથી મગ્ન પડી હોય, તેમ મૂંઝામાં હસ્યા, ત્યારબાદ સાહેબની પધરામણી બીજા ધોરણમાં થઇ. સાહેબે પ્રશ્ન પૂછ્યો:—“છોકરા ! નોળીયાએ સાપ કેમ મારી નાખ્યો ?”

“ઉંદરને બીલાડી મારી નાંખે એમ મારી નાખ્યો.”

“ના, ના, સાહેબ ! જેમ ચકલીને સમડી મારી નાંખે એમ,” બીજા છોકરાએ કહ્યું.

“પણ આવા મોટા ઝેરી સાપને, નોળીયો શી રીતે મારી શક્યો ?” ઇન્સ્પેક્ટરે પ્રશ્નનું સ્વરૂપ બદલતાં કહ્યું.

“કાડીઓ, સાપને મારી શકી, તો પછી નોળીયો મારી નાંખે એમાં શી નવાઇ !” છોકરાએ ફિલોસોફી ચલાવી.

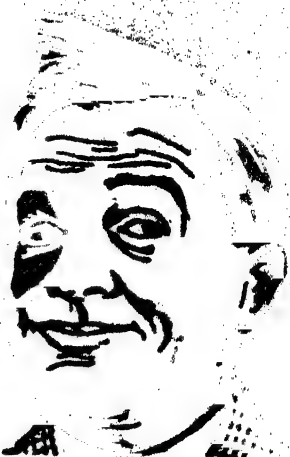
“કાણે કહ્યું ?”

“અમારા સાહેબજીએ.”

આ પ્રશ્નોથી ઇન્સ્પેક્ટર હસ્તા-હસ્તા પહેલા ધોરણમાં ગયા.

“માસ્તર ! ‘સગાં’ વિષેનો પાઠ ચલાવ્યો છે ?”

“હા જી !”

“છોકરાં! કુધ કેને કહેવાય?”
ઈન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું.

“કપડા સીવે તેને.” છોકરાએ
જવાબ આપ્યો.

“અરે, ગધેડા! સઘ નહિ કૂધ!”
હેડમાસ્તરે કહ્યું.

૩૨

“સાહેબ! અમારા ઘરમાં ‘જમના કુધ’ છે. હું
તેને ‘કુધ’ કહું છું, અને મારા બાપા તેને ‘બેન’ કહે
છે.” બીજા છોકરાએ કહ્યું.

“હા! ત્યારે હવે કહે-કુધ કેને કહેવાય?”

“મારા ઘરમાં છે તેને.”

ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ હાસ્યને રોડી રાખવા મોઢે રમાલ
દાખી બાળપોથીના કલાસમાં ગયા.

“ઉભો થા છોકરા! ‘બા ચા પા’ ને બદલે ‘બા
બૂ પા’ હોય તો સાંને?”

“ના, સાહેબજી! ચા સારી, પાણી નહિ, ચા તો
ગળીગળી લાગે! મારા ઘરમાં હું રોજ ચા પીઉં છું.”

ચાનો પ્રચાર કેટલી હદ સુધી આગળ વધ્યો છે
અને બાળકના જીવનની શરૂઆતથી ચાએ કેવો પગ પેસારો
કર્યો છે, તે વિચાર આવતાં ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ચહેરા
પર સહેજ વિશાદની છાયા જવાઈ.

ઈન્સ્પેક્ટર પાંચમા ધોરણમાં ગયા. પંચરાશીનો
એક દાખલો લખાવતાં ઘણા છોકરાઓનો ખોટો પડવાથી
કલાસ માસ્તરને તે બોર્ડ પર ગણી બતાવવા કહ્યું: માસ્તર
દાખલો ગણતા ગુંચવતા હતા, તે જાણી ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું:

નખોદ જાય એ જાણના કટકાનું હાસ્ય રસિકે સીન સેવાતો હોય
તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો હતો.

ધન્વપેકરન

આ આડ સ્ત્રીઓ છે તેના પુરૂષ કરો
અને—”

‘સાહેબ! સ્ત્રીઓના પુરૂષ?!’
માસ્તરે અબ્બયખી પામતાં કહ્યું.

સાહેબ કાઠપણ પ્રકારનો ઉત્તર
ન આપતા, શિક્ષકનું મણિત-જ્ઞાન
કેતું છે. તેની નોંધ કરતા છટ્ટા ધોરણમાં ગયા.

“બોલ છોકરા! ગુરૂવાકર્ષણ એટલે શું?”

ગુરૂપ્રત્યેનું આકર્ષણ અથવા માન.”

ધન્વપેકટર જરા મૂંઝામં હસ્યા અને બોલ્યા:— “લોડ
સિંહા હાલમાં ક્યાં છે?”

“વિક્ટોરીઆ ગાર્ડનમાં” એક છોકરાએ ઉભા
થઈને કહ્યું.

“અરે ગધેડા! સિંહ નહિ, આતો આપણા દેશી
મર્વનર લોડ સિંહા!” હેડમાસ્તરે જરાક ખીજવા-
ઈને કહ્યું.

“વારં, તું બોલ તો છોકરા! રંણમાં જ્યારે રેતીનું તોફાન
થાય છે, ત્યારે શું થાય છે?”

“સાહેબ, ત્યારે કપાલીના વિમાનમાં રેતી ભરાઈ
જાય છે.”

આ જવાબથી મારાથી જરાક ખડખડ હસી જવાયું;
કારણકે મારો કલાસ બાબુમાંજ હતો. મારા હાસ્યના પડખા
હેડમાસ્તરના કાને પડ્યા: અને મારા કલાસમાં આવી,
ડાબા ધૂરકાવી બોલ્યા:—“આ શું? જરા વિનય રાખો
પણ મને તેમના બોલવાથી કાંઈ જાતની અસર ન થઈ

૩૪

હોય, તેમ હું તેમના સામું જોઈ રહ્યો.

“શિવાજી, ઔરંગઝેબના દરબાર-માંથી શી રીતે નાશી છુટ્યો?” ઇન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું.

એક વિદ્યાર્થીને જાણેજ આવડતું હોય, તેમ ઝપાટાખંધ બોલી ઉઠ્યો:—“ભવાની-માતાના પ્રતાપથી. કારણ કે શીવાજીને ભવાનીમાતા પ્રમન્ન હતાં.”

ઇન્સ્પેક્ટરે ત્યાંથી કટાણું મોઢું કરી—સાતમાં ધોરણના કલાસમાં એટલે કે સેવકના કલાસમાં આવ્યા, સેવક એટલે પછી પૂછવુંજ શું? દરેક પશ્ચિમીના સતોષકારક જવાબથી અને મારી શિક્ષણ-શક્તિથી ખૂશ ખૂશ થઈ ગયા તેમણે ઉચ્ચાર્યું:—“મીં ધનશંકર! તમને ધન્ય છે! આટલા બધા શિક્ષકોમાં તમેજ એકલા શિક્ષક તરીકે દોષી નીકળો છો બાકી આતો બધા પંતુજીઓ છે. ખૂદ હેડમાસ્તરની ગણતરી પણ હું પંતુજીઓમાં જ ગણું છું. છેવટે તેમણે કલાસની બહાર પગ મૂકતાં કહ્યું—“મીં ધનશંકર! તમે હેડમાસ્તર શીપને લાયક છો હો!”

ઇન્સ્પેકશન પુર થયું જાણી—હેડમાસ્તર સાહેબ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને લઈ ઔરીસ તરફ ઉપડ્યા. પણ નખખોદ જાય પેલા કેળાંની છાલના કકડાનું કે—હજી તે ત્યાંજ પડ્યું હતું. બન્ને સાહેબ વાતોની ધ્યાનમાં ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબનો પગ પેલા કકડા પર પડ્યો. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ લપસી પડનાં જમીન પર પટકાયા ટોપી ઉછળી. છોકરાઓની રલેટ ધોવા મૂકેલા પાણીના ટબમાં પડી. ટોપી

અને લાકડી ઉછળી હેડમાસ્તરની પાઘડી પર જૂટકાઠ. પાઘડી ગળડતાં હેડમાસ્તર લેવા દોડ્યા, ત્યાં સાહેબને માટે ચા લઈ આવતા પટાવાળા સાથે અથડાઈ પડ્યા આ અકસ્માત થતાં પટાવાળાના હાથ-માંથી ચાનો ખાલો ઉછળી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ટાલ્યા માથા પર પડ્યો, જાણે ચાલી ચેપલી-નના સ્ટુડીઓમાં કાઠ હાસ્ય-રસનો સીન લેવાતો હોય, તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો, જ્યાં માંડ હસી હસીને પેટ પાકી ગયું, ત્યારે પેટા ઝોકરાઓનું શું પૂછવું?

સામેના કલાસનાં છોકરાઓ કે જેમના જોવામાં આ સીન આવ્યો હતો, તેમણે કલાસ-માસ્તરની પલ્લુ પરવા કર્યા વગર-ખા-ખા-ખી-ખી-અને તાલીઓના અવાજો કરી મૂક્યા;

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ધણી ગુસ્સે થઈ ગયા હતા. તેમને જેમ તેમ કરી શાન્ત કર્યા, (વાંચકો આ ઠેકાણે જણાવવાની રજા લઉં છું કે તેમને શાન્ત કરનાર હું જ હતો, હેડમાસ્તરની તાકાત નોંતી કે તેને શાન્ત કરવાની હિંમત ધરાવે! હેડમાસ્તરનું તો આ બનાવથી ધોતીયું જ ઢીકું થઈ ગયું હતું.) અને આ પાછા ત્યાર બાદ હેડમાસ્તરે ઉપરા ઉપરી સલામો ભરી, બેવડો મસ્કો લગાડી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને વિદાય કર્યા

ખીજા દિવસે, ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની વીઝીટનો રીપોર્ટ આવ્યો તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું:—

તા. ૬-૧-૩૦ ના દિવસે.....સ્કુલનું ઇન્સ્પેક્શન

ક્યું. તેમાં નીચેની બાબત જણાઈ છે.

“સ્કુલના હેડમાસ્તર ઘણા વિવેકી છે: પરંતુ પંતુજીપણના લક્ષણોથી વિમુખ નથી, આવા અનકવાલીદાઈ હેડમાસ્તર કરતાં તેજ નિશાળના શિક્ષક મી. ધનશંકર કે જે હેડમાસ્તરશીપને સમ્પૂર્ણપણે શોભાવી શકે એવા છે, તેમને તે જગા

૩૬

મળે એમ હું ઇચ્છું છું.

એક-મે-સિવાય બાકીના શિક્ષકો, પંતુજીઓ છે. તેમનું જ્ઞાન કુવામાંના દેડકા કરતાંએ ઓછું છે, આવા પંતુજીઓને બરતરફ કરી સારા કવોલીદાઈ શિક્ષક રાખવા હું શાળાના સંચાલકોને ભલામણ કરું છું, જે આમ નહિ થશે તો શાળાને હિતને જરૂર-જરૂર ધક્કો લાગશે.

સાતમાં ધોરણ સિવાયના બીજા બધાં ધોરણમાં વિદ્યાર્થીઓના જવાબો તદ્દન અસંતોષકારક અને દિલ્લગીરી ઉપજાવનારા હતા.

સ્કુલના હિત-અહિતની જવાબદાર વ્યક્તિ હેડમાસ્તર છે, એ જવાબદાર વ્યક્તિને પોતાની જવાબદારીનું જરાપણ ભાન હોય તેમ જણાતું નથી. માટે સંચાલકોને મારી પ્રથમ સૂચના એ છે કે જે શાળાનું હિત જાળવવું હોય તો એ હેડમાસ્તર મી. મણીશંકરને બનતી તાકીદે બરતરફ કરો.

મને કેળાની છાલથી પાડી નાખી મારું હૃદયનું અપમાન અને ક્યુમર ક્યું છે, તેની નોંધ લેવા સંચાલકોને હું સૂચના કરું છું.”

આ રીપોર્ટ વાંચી હેડમાસ્તરનું હૃદય ધડકી ઉઠ્યું અને અને છેલ્લો પેરેગ્રાફ વાંચતા મારા સામું જોઈ બોલી ઉઠ્યા:— “શું ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને મેં પાડી નાખ્યો છે?”

“તે તો હું શું જાણું?!” મહેં ખડખડાટ હસતા કહ્યું!

હાસ્ય

ધારા

વાંઢાની આપવીતી.

“હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા.” એ સૂત્રે મને હિંમત હારવાની સાફ-ચોકખી ના પાડી. ના પાડી એટલુંજ નહિ પણ જેમ કોઈ ભૂત કોઈ માણસના શરીરમાં પ્રવેશ કરે, તેમ આ હિંમત દેવીએ મારામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ થતાંની સાથેજ ટાંટીયા ટટાર થઈ જમીન પર અફળાયા; હાથ ઉઠળી છાતીમાં પછડાયો; મગજનો પાવર પલટાયો અને ચહેરાનો રંગ બદલાયો. શરીરે આ સ્થિતિ ગ્રહણ કરી, ત્યાં તો ડાચામાંથી ડફ દઈને એક વાક્ય બહાર પડ્યું:—“જખ મારે છે દુનિઆ હવે!”

મહેરબાનો ! શરીર આ સ્થિતિ ધારણ કરે, તેમાં મારો વાંક નથી. તમે પ્રશ્ન કરશો—“ત્યારે કોનો વાંક ?” જવાબ ચોકખો—ચટ છે. પહેલો વાંક તો મારા જેવા કેળવાયલા સંસ્કારી માણસને ઐક્ય ન આપનારનો. અને બીજો વાંક આ મુંબઈના પરણેલા બાકુતો ને ઘર-માલિકનો.

આટલા ટુંકા જવાબથી હું ધારૂં છું કે તમને સંતોષ નહિ થાય. આ ચોકખો—ચટ છતાં અસંતોષકારક જવાબ

૩૮

તમારા મગજમાં મુંઝવાડો ઉત્પન્ન કરશે અને તમારાથી બોલાઈ જશે:—“હવે ભસતો હોય તો ભસની!”

જવાબમાં જણાવવાની રજા લઉં છું કે હું જાણે વાંદો છું. ‘વાંદો’ શબ્દ ગુજરાતી ભાષામાં જરાએ શોભતો નથી.

મને એ શબ્દ તરફ અનહદ તિરસ્કાર છે; છતાં મારાથી બોલાઈ જવાય છે: કારણ કે ગુજરાતીઓએ એ શબ્દને એટલો બધો રૂઢ બનાવી દીધો છે કે ‘કુંવારો’ કહેવાને બદલે ‘વાંદો’ કહે છે...તે મુજબ હું પણ આ શબ્દનો ભોગ થઈ પડ્યો છું.

મુજા વાત જાણે એમ છે કે મુંબઈમાં વાંદાને સારી વસ્તીવાળી ચાલમાં અથવા માળામાં રૂમ મેળવવો કેટલો મુશ્કેલ થઈ પડે છે, તેનો અનુભવ જેને થયો હોય તેજ જાણે. મને થયો છે એ અનુભવ. સાંભળો ત્યારે:—

દીન-પાટ જેવી ચાલીઓમાં રહી રહીને હું કંટાળી ગયો હતો, તેથી કોઈ સારી વસ્તીવાળી ચાલમાં રહેવાનો મેં વિચાર કર્યો અને રૂમની શોધમાં નીકળી પડ્યો. બે ત્રણ સારી ચાલો અને ચાર પાંચ સારા સારા માળાઓમાં ફરી આવ્યો. રૂમ ખાલી નજરે પડે અને આશાએ આશાએ પુછવા જઈ ત્યાં તો શેડ, બૈચા અથવા ભાડુતો તરફથી “બૈરી-છોકરાં છે?” એવી જાતનો પ્રશ્ન ખડો થઈ જાય. સેવક માથું ધુણાવી ના પાડે. ત્યાં તો ખીજે જવાબ ભાલાની માફક હૃદયમાં કાંટાની માફક ખુંચતો અને મનમાં વિચાર થતો:—“શું વાંદો કોઈ ભયંકર પ્રાણી છે?”

વાંદાની આપવીતી

મેં જાણ્યું આમ સોદો નહિ પતે. જુદું બોલ્યા વગર આ લોકો નહિ માને. મારા જેવો સરકારી માણસ અસત્ય બોલી પોતાને પરણેલો મનાવે, એ મનને તો ન રૂચ્યું; પણ શું કરીએ? આમ કર્યા વગર છુટકો ન હતો. એક સારી ચાલમાં ખાલી રૂમ જડી આવ્યો. મેં તે માટે માગણી કરી. ભૈયાએ પુછ્યું—“કયું શેડ બાલ-અચ્ચેવાલે હો.” મેં મારી સડી ગયેલી હિન્દી ભાષામાં કહ્યું—“હા, બાલ-અચ્ચાં વાલા છીએ. બાલ-અચ્ચાં, ઓરત, સબ દેશમેંથી આવવાના હું.”

૩૯

આ અસત્ય-વાણીએ રૂમ તો અપાવ્યો પણ પાડોશી પાડોશી પુછવા લાગ્યા—“કેમ! માણેકલાલ ભાઈ! બૈરી—છોકરાંની પધરામણી હવે ક્યારે થાય છે?” પાડોશીઓના આ પ્રશ્નોથી હું ગભરાવા લાગ્યો. મનમાં વિચાર થવા લાગ્યો કે હવે બૈરી છોકરાં લાવવાં ક્યાંથી? જેને તેને જેમ-તેમ ઉડાઉ જવાબ આપી પતાવતો કે—“કાગળ લખ્યો છે, થોડા દિવસમાં આવી પહોંચશે.” થોડા દિવસને બદલે ઘણા દિવસો થયાં પણ બૈરી-છોકરાં હોય તો આવેને?

પાડોશીઓએ ધીમે ધીમે મારી સાથે વાતચીતનો વ્યવહાર બંધ કર્યો. વાતચીતના વ્યવહારથી રખેને મારો પત્ર કદાચ તેમના ઘરમાં પડે, એ બીકે તેમણે સદંતર વાત કરવી બંધ કરી કારણ કે હું પરણેલો છું—બાળ-અચ્ચાં-વાલો છું, એ વાતમાં વખત જતાં તેમને વજુદ ન જણાયું. મારી વાતમાં પોણ છે એમ તેઓ સમજી ગયા હતા. મને

વિચાર થયો—“અરેરે, શું વાંટા આટલું બધું નીચ પ્રાણી મનાય છે? પરણેલો ગમે તેમ વર્તે તે ચાલે, પણ સંસ્કારી કુંવારા સાથે વાત કરતાં પણ બ્રહ્મ થઈ જવાય, એ વિચિત્રતાના કેવી! યા ખુદા!”

૪૦

હવે ચાલીનાં લગભગ બધાં માણસો મારી વાંટા—શીપથી વાંકેક થઈ ગયાં હતાં. તેમાં બૈરાઓને તો ભાઈ સાત ગજના નમસ્કાર! નળપર ન્હાવા જઈ ત્યાં બૈરાંની ઠઠ જામી હોય. એ નળક્ષેત્રની વીરાંગનાઓ હાથમાં ધોકા લઈ કોઈના બાપની પણ પરવા વગર ધબ ધબ કરવા મંડી પડી હોય. ધોકાઓના ધબધબાટથી અને વીરાંગનાઓના કલબલાટથી નળ—ક્ષેત્ર ગાજી રહેતું. એ ક્ષેત્રની સઘળી સત્તા તેમણે જ સર કરી હતી, એટલે પુરૂષોની સત્તા ત્યાં હોય જ શાની? છતાં કોઈ પુરૂષ સત્તા ચલાવવાની હિંમત કરતાં કહે—“બેન તમને કંઈ વિચાર છે કે નહિ? હું ક્યારનો અહીં ઉભો રહ્યો છું! જરા ન્હાવાની જગા તો આપો! તમારે ક્યાં નોકરી કરવા જવું છે? આપો દિવસ પડ્યો છે; ધોયાજ કરજોને?” ત્યાં તો એ વીરાંગનાઓનો પીત્તો ઉછળે અને મુખારવિદ્ધામાંથી તે પુરૂષને મહાત કરતી વાઝારાઓ છુટે. આવી પરિસ્થિતિમાં મારે પણ જેમ તેમ ન્હાવા ધોવાનું કામ આટોપી લેવું પડતું.

એક દિવસ હું મિનિટો સુધી ન્હાવાની રાહ જોતો નળ—ક્ષેત્રને આરે ઉભો રહ્યો. વીરાંગનાઓએ મારી રજમાત દરકાર કરી નહિ કે મને ન્હાવાની જગા આપી નહિ. હું

વાંઢાની આપવીતી

૪૨

મનમાં તો ઘણા ખીજવાયો પણ ગમ ખાતાં ફક્ત એટલું જ બોલ્યો, “બહેનો, હવે તો હદ થાય છે. તમે જુઓ છો કે હું ક્યારનો અહિં ઉભો છું.....” હજી તો પુરું બોલી ન રહ્યો ત્યાં તો એક બટકબોલી બાઇ ગઈ ઉડી : “બાઇડીયું ધોતી હોય ત્યાં મુઆ લાયડાઓને ઉભા રહેતાં લાજ પણ આવેસ!” ખીજાએ ટાપ્પી પુરી. ત્રીજાએ કહ્યું, “પીટયા વાંઢાને રૂમ આપનાર ઘર-ઘણી પણ કેવો!” મારા સ્વમાન પર ખૂબો મૂકતો બાણી મેં જરા તપીને કહ્યું, “એ બાઇ, જરા મોં સંભાળીને બોલ.” આટલું કહેતાની સાથે જ વીરાંગનાઓની વાગ્ધારાએ મારાપર વરસી રહી. કેળવણી-હીન બેરાં સાથે તકરારમાં ઉતરવું એ મારે માટે એર સમાન હતું, એટલે નીચે મોઢે સીધો જ હું મારા રૂમમાં જતો રહ્યો.

એ નારીઓએ હવે નાગણ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તેમાંની પેલી બટકબોલી બાઇએ મારો લગ્નડો કરવામાં કશું બાકી ન રાખ્યું. તહેલે પોતાના પતિને કહ્યું : “પેલો વઢો પીટયો નળપર જ્યારે ત્યારે બેરાંની મશ્કરી કરે છે. આજે મારી પણ મશ્કરી કરી.” બસ ખલાસ ! અવિચારી પતિને આ બાબતની સત્યતા વિષે વિચાર કરવાનો ન હોય. તે તો પોતાની સ્ત્રીના વાક્યને વેઢ-વાક્ય સમજી, હાથમાં લાડી લઇ બરાડા પાડતો બહાર બાગ્યો :—“બહાર નીકળ તારી માએ સવાશેર મૂકે ખાધી હોય તો ! સાલા, નળપર બેરાંની મશ્કરી કરે છે ? એવા બેશરમ

૪૨

નફરત વાંદાને ચાલીમાંથી મારીને બહાર કાઢવો જોઈએ.” આ ભાઈના ભસવાથી ચાલીના માણસોમાં પણ હોહાકાર વર્તી રહ્યો. જેને જેમ કાવે તેમ અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યા. પેલા નથુભાઈ ચાલીનાં માણસોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા, “જોઈ શું રહ્યા છો? કાઢો એને ખેંચીને બહાર, પછી જોઈ લ્યો આજે હું આડુપાક જમાડું તે” હું આ બધું અંદર ખેડો. ખેડો સાંભળતો હતો. મને આ લોકાની મૂર્ખાઈ પર હાસ્ય સાથે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થતો હતો. આવા અવિચારી માણસો સાથે મારામારી કરવામ અને તેમની માફક લવારો કરવામાં ઇન્જનને ધક્કો પહોંચશે અને સંસ્કારીપણાને બદ્દો લાગશે બાણી મેં ગુપચુપ બેસી રહેવું વધારે પસંદ કર્યું. બહાર ધમાલ તો હજી ચાલુ જ હતી. પેલા લાડીવાળા ભાઈએ પોતાનો વાણી-પ્રવાહ પૂર જોડેથી છુટો મુકતાં કહ્યું: “શું આપણે હાથે બંગડીઓ પહેરી છે? એવા લુચ્યા માણસને તો બરાબર બતાવી આપવું જોઈએ.” આ ભાઈની ઉશ્કેરણીથી માતેલા આખલા જેવો એક માણસ મારા બારણા આગળ કુદી આવી તાડુકવા લાગ્યો:—“એ વાંદીયા! બહાર નીકળ, તારી રેવડી બનાવું. અત્યાર સુધી ઝૈરી-છોકરાં છે કહીને પોલ ચલાવ્યું, તે બીજું શું ન કરે? જરી બહાર આવ બહાર; ઘરમાં કેમ સંતાઈ ગયો છે?”

એક કેળવાયેલા યુવકથી આ હદ ઉપરાંતની બેવકુફી સહન થઈ શકી નહિ. તેણે આગળ ધસી આવતાં કહ્યું,

વાંદાની આપવીતી

“એ મહેરબાન ! માણસ છોકરે ચીલકું ?
જેમ ફાવે તેમ બકચેજ જાઓ છો ?
જરા તો વિચાર રાખો ! એ વાંદો છે
એટલે તમારી નજરમાં ગુન્હેગાર જણાય
છે એમ ? એ બિચારો કોઈ સાથે
બોલતો નથી, ચાલતો નથી. પડે રસ્તે
જાય છે અને પડે રસ્તે આવે છે. ચાલો છોડો નકામે
લવાડો.” કહી તેણે બધા માણસોને દમ-દાટી આપી વીખેર્યાં.

આ ફજેતો વેત્યા બાદ બ્યારે હું આવતો-જતો હોઉં
ત્યારે ચાલીના માણસો આંગણી ચીંધીને અજાણ્યા માણસોને
મારી ઓળખાણ આપતાં કહેતાં, “બેચો પેલો વાંદો ?
લુચ્ચો છે. જેનાં તેનાં બૈરાંઓની મશ્કરી કરે છે.” હું આ
બધું મારા સગા કાને સાંભળતો પણ શું કરું ! આજ
કાલે ત્યાં થીગડું ક્યાં દેવું ?

થોડા દિવસમાં ચાલીના ભાકુતોએ ઘરવાળાને લભેરી
મને રૂમ ખાલી કરવાની નોટીસ અપાવી. મને વિચાર
થયો કે વળી પાછું મારે કોઈ ટીન-પોટ ચાલમાં જવું
પડશે ! પણ શીકર નહિ, હવે મારામાં હિંમત આવી હતી.
અને આ બનાવથી મારું મન મજબુત બન્યું હતું. મારી
હારેલી હિંમતને પાછી લાવનાર, હું પ્રથમ આપને જણાવી
ગયો તે વાક્ય-“હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા.” આ વાક્યથી
ખરેખર મારામાં અજબ હિંમત આવી હતી. મેં નિશ્ચય
કર્યો કે ગમે તેમ થાય પણ મારે તો આવીજ કોઈ સારી
ચાલ જોતી કાઢવી અને સીનેમાનો ટ્રીક-સીન રચીને ત્યાં
ઝંપલાવવું.

૪૪

હજી તો મહીનો-માસ મારે અહિં રહેવાનું હતું; તે દરમિયાન મેં એક સારી ચાલમાં રૂમ શોધી કાઢ્યો. ત્યાં મારે સીનેમાની માફક આખા દ્રીક-સીન રચીને રહેવાનું હતું એટલે ઐરી-છોકરાં નથી એમ કહેવાની કશી જરૂર ન હતી.

કારણ કે ઐરી-છોકરાંની ના પાડું તો અહીં પણ રૂમ મેળવવો મુશ્કેલ હતો.

અહીં નોટીસનો મહીનો પૂરો થતાંની સાથે જ મેં મારા નવા રૂમનું મુહૂર્ત કર્યું. મુરતમાં લોકો કુંભ-ઘડો મૂકે છે; પણ મારે તો દ્રીક-સીન રચવો હતો એટલે મેં ચોરગઝારમાંથી એક જીનુ-પુરાણું ઘોડીયું લાવીને કુંભઘડાના બદલામાં મૂક્યું. પાટોશીઓને ખાત્રી થઈ કે હું બાળ-બચ્ચા-વાળો છું. કારણ શું કે-ઘોડીયું હોય તો બાળક હોય અને બાળક હોય તો ઐરી હોય. હું ઐરી-બચ્ચાવાળો છું તેની સાબીતી આપનાર આ ઘોડીયું બધા સામાનની મોખરે હતું. સૌથી પહેલું ઘોડીયું; બીજે નંબરે ચોરગઝારમાંથી ખરીદેલો કાંઈની ઐરીનો એક જીનો ફેટો; અને ત્રીજે નંબરે જીનુ રૂમનો સામાન. આમ નંબર પ્રમાણે સઘળું નવા રૂમમાં પાક્યું.

નવા રૂમ વસાવી ત્યાં રહેવા ગયો. આડોશી-પાડોશી સાથે બોલવા-ચાલવાનો વ્યવહાર, ઝપાટાબંધ વધારી દીધો. રોજ આ-પાણી પાછ તેમની સાથે દોરતી બાંધી. કેટલાક પુછે:—“કેમ, માણેકલાલ ભાઈ, હવે અમારાં ભાભીને ક્યારે તેડાવો છો?” હું જવાબ આપતો—“જીઓને ભાઈ! બાબત જાણે એમ છે કે હમણું બચ્ચીની તબીબત બરા-

વાંઠાની આપવીતી

બર રહેતી નથી અને ડોક્ટરે ભલામણ કરી છે કે ત્યાં સુધી છોકરીની તખીયત ન સુધરે ત્યાં સુધી તેને મુંબાઇ લાવવી નહિ.” એક જણે ટાપરી પુરતાં કહ્યું, “ખરૂં છે. ડોક્ટરની ભલામણ વિરૂદ્ધ કામ ન કરવું.” ખીજાએ જરા દયા

૪૫

ખાતાં કહ્યું, “માણેકલાલ ભાઈ! આ દુનિયામાં સસારી-ઓના દુઃખનો પાર જ નથી. કંઈ ને કંઈ દુઃખ હોય જ!” ત્રીજાએ કહ્યું, “કેમ જૈરીની તખીયત તો ઠીક રહે છે ને!” મેં જરા મોં ખગાડી કહ્યું:—“જૈરીની તખીયત પણ એવી જ, ઠીક ઠીક.” ચોથાએ જરા દિલાસો આપતાં કહ્યું, “હોય એ તો! શું કરીએ? પડ્યું પાનું નિભાવ્યા વગર છુટકો છે! નશીબમાં લખ્યું હોય એમ થયા જ કરે છે.” પાંચમાએ જીજ્ઞાસાને આગળ ધપાવીને કહ્યું, “આ જ તમારાં વાછકનો ફોટોને? ફોટામાં તો શરીર ઠીક દેખાય છે.” મેં જરા ઉડાં ભણાવતાં ઠાવકું મોં રાખી ઉચ્ચાર્યું—“આ તો ડીલી-વરી અગાઉનો ફોટો છે. એ વખતની એની તખીયત ઘણી સારી હો!” આમ હું બધાને સાડાસાતનો-પા ભણાવે રાખતો. પાંચ-છ માસ તો મેં એ લોકોને આખાદ બનાવ્યા. પણ વધુ વખત આમ પોલ ચલાવવામાં કોઈ વખત આક્રંત છે બાણી મેં આસ્તે આસ્તે મારાં જૈરી-બાળકની બાળ સંકેલવાનો ટ્રીક-સીન રચ્યો, ને એક જીગરબન મિત્ર પાસે, મારા બાળકના મરણ સમાચારનો કાગળ લખાવ્યો.

ખીજે દિવસે પોસ્ટમેને કાગળ આપ્યો. કાગળ વાંચી માથે હાથ દબાડી કુસકે-કુસકે રડવા માંડ્યો. મારા રડવાનો

૪૬

અવાજ સાંભળી, પાડોસી-મિત્રો દોડતા આવ્યા અને મને પૂછવા લાગ્યા, “માણે-કલાલ ભાઇ, કેમ રડો છો? શું કંઈ માફા સમાચાર છે?” મેં રોતડા અવાજે અને ધ્રુજતા સ્વરે નાકમાંથી લીટ કાઢતાં કહ્યું, “અરેરે! બબલી ગૂજરી ગઇ.

ધણીએ દવાઓ કરી પણ ન બચી. બબલીની બાપે બિમાર છે. ભુઓ આ કાગળ વાંચો.” પાડોસીઓએ કાગળ વાંચી, મારા તરફ દયાની દ્રષ્ટિ ફેંકી, મારા દુઃખમાં ભાગ લેતા હોય તેમ દીલગીરી બતાવી મને આશ્વાસન આપવા લાગ્યા:—
“હશે ભાઇ! એમાં અફસોસ કરે શું વળે એમ છે? આ તો પ્રભુની માયા છે. તમારે ત્યાં એનું એટલું જ લેણું હશે.”

બીજે દિવસે હું ઘરમાં દાખલ થતો હતો ત્યાં નીચે જ ‘એલેટ્રોફોન’ ઉપર બાબુવાળાં ડોસીમા કાશીબા મળ્યાં! ને એકાએક દિલસો આપતા ઠાવકું મોઢું કરી દિલસોજી બતાવતાં બોલ્યા—

“હાય, હાય! બબલી ગૂજરી ગઇ?” મહેં મારા મનમાં વિચાર્યું વણજનમી બબલી તો મરી ગઇ, હવે ડોસીને ક્યાં બજાર કે એની મા પણ મરી જવાની જ છે; છતાં મહેં નાટકી ઢબે હાથ ઉંચા કરી કહ્યું:—

“આ તો પ્રભુની માયા છે. મારે ત્યાં એટલું જ લેણું હશે.” ઉપર જે આશ્વાસનના વચનો સાંભળી ધરાઇ ગયો હતો, તે જ દારૂગોળો અહિં લાવી ખાલી કરવા મંડ્યો.

થોડા દિવસ મેં બજારકારે મારા મોઢાપર દિલગીરીની છાયા બળવાની રાખી. આ કિસ્સો તો બીજો આબાદ પાર

વાંકાની આપવીતી

૪૭

ઉતર્યો. હવે મારે બાયડી મારી નાંખવાનો દ્રીક-સીન લજવવાનો હતો, પણ તે સીનને હજી વાર હતી. ચાર-પાંચ મહિના વળી પાછું ગાડું આગળ ધકેલાયું. કોઈ પૂછે તો કહું, “એક તો એની તખીયત નરમ-ગરમ ચાલ્યા કરતી હતી, તેમાં વળી બબલી ગુજરી ગઈ એટલે એ શીકરથી એની તખીયત વધુ બગડી. હવે એવી હાલતમાં એને તેડાવવી એ નવાણું ટકાનું જોખમ ગણાય. આવતી કાલે કલ્યાણદાસ ડોક્ટરની સલાહ લેવા વિચાર છે. પછી જો ડોક્ટર સાહેબ કહે તો અહીં તેડાવીએ.” આવાં ભાતભાતનાં રંગબેરંગી ઉડાં ભણાવતાં મને આત્માદ આવડી ગયું હતું.

હવે મારે આ પોલ સંકેલી લઈ નિરાંતથી રહેવું હતું, એટલે એક મિત્ર પાસે, સ્ત્રીના મરણનો એક બીજો પત્ર લખાવ્યો. પત્ર પહોંચતાની સાથે જ પોક મૂકી રડવા માંડ્યો:—“હાય, હાયરે ! મારું સંસાર-નાવ ભાંગી પડ્યું. હું નિરાધાર થઈ ગયો. મારું સત્યાનાશ વળી ગયું. અરેરે ! પ્રભુ તેં આ શું કયું !” આ મુજબ રડતા અવાજે આલાપવા માંડ્યું. પાડોશીઓ બિચારા અંદર અંદર વાતો કરતા મારા માટે દયા ખાવા લાગ્યા, સમજાવવા લાગ્યા. પણ જેમ તેઓ મને શાન્ત પાડવાનો પ્રયત્ન કરતા જાય તેમ હું વધારે ને વધારે આલાપતો જાઉં. એક કહે:—“અરેરે, બિચારાપર આલસું વૂટી પડ્યું.” બીજો કહે:—“આ કળી-યુગમાં તો પ્રભુએ હવે મૂર બન્યો છે.” ત્રીજો કહે:—“ભાઈ એ તો પૂર્વના સંસ્કાર.” ચોથો કહે:—“સંસારમાં તો લેણુ

૪૮

હેણુનો સંબંધ છે.” પાંચમે કહે:—“બાળ્યે આ સંસાર. આનાં કરતાં તો પશુનો અવતાર સારો કે આ દિ’ આંખે દેખવા તો ન પડે!” પાડોશીઓના આવા લિન લિન બળાપાઓ સેવકના કાનને અથડાતા હતા. હું આ બળાપાથી મનમાં તો ખૂશ

થતો હતો પણ ઉપરથી લયંકર શોક બતાવતો હતો. આમ આ દ્રીક—સીન પણ આઘાદ બજવાયો.

વાંઢામાંથી સંસારી થવાનો અને સંસારને સંકેલી લેવાનો સીન આમેહુઅ પાર પડ્યો જાણી હું મનમાં તો ખૂબ ખૂશ થયો.

બાયડીના કારજ—પાણીનું નામ દઇ, હું ઘોડા દિવસ બહાર—જામ એક મિત્રને ત્યાં ફરી આવ્યો, અને ફરી—પાછો આવી રૂમમાં હોરથી રહેવા લાગ્યો. હવે બૈરી—છોકરાં તેડાવવાની અને એ બધા લકરામાંથી હું આઘાદ પાર ઉતર્યો હતો.

પાડોશીઓ મને બીજી વખત પરણવાની ભલામણ કરતા અને કહેતા:—“હજી તો તમારી ઉંમર નાની છે, બીજી વખત પરણવામાં શું વાંધો છે!” હું તેમના મગજમાં દસાવીને કહેતો—“હા ભાઇ એ બધું ખરું, પણ અમારી આ વાણિયાની નાતમાં કન્યાની અજીન છે અને સામા-સાટા વગર કન્યા મળવી મુશ્કેલ છે; છતાં પ્રયત્ન કરીશ પછી તો જેવું માફ નશીબ.”

આમ એકાદ વર્ષ પસાર થઈ ગયું. એવામાં ઇશ્વરને કરવું કે માફ વેવિશાળ થયું. મેં પાડોશીઓને બેગા કરી,

વાંદાની અપવીતી

ગોળ-ધાણા વહેંચ્યા. તેઓના ખ્યાલમાં હું બીજી પત્નીનો પતિ થવાનો છું, પણ હું મારા મનમાં તો આ વેવિશાળની પત્નીનાં સ્વપ્નાં સેવતો હતો-એ તેમને ક્યાં ખબર હતી ?

“વો દીન કહાંસે કે મીયાંકે પાઉમે જીતી.” એવું મારે પણ હતું-કે એ દિવસ ક્યાંથી કે મારાં ભાગ્યમાં ભામા ! પણ ભાગ્યનું પાંદડું ખસ્યું એટલે સૌ સારાં વાનાં થયાં.

લગ્ન થયું એટલે કે હું પરણ્યો-ઐરીવાળો થયો-સંસારી થયો અને વાંદો મટ્યો.

બાળે ઔરડીમાં વસવાનો કાયમનો પરવાનો મંગાવતો હોઉં તેમ એકાદ મહિના પછી મારી મેનાને મેં મુંબાઈ તેડાવી. હવે કોની તાકાત છે મને વાંદો કહેવાની અને રૂમ ખાલી કરાવવાની ?

આજે મારા લગ્નની ખુશાલીનો દિવસ હતો. પાડો-શીઓ-મિત્રો વિગેરેને આ-પાણી પીવા બોલાવ્યાં હતાં. આ અનુકૂળ પ્રસંગ મળતાં હું મનમાં બોલી ઉઠ્યો: “પાડો-શીઓ હવે જખ મારે છે.” વળી “હિંમતે મરદાં તો મદદે ખુદા” એ વાક્ય મને બરાબર યાદ હતું એટલે મેં બોલવું શરૂ કર્યું: “મહેરબાનો ! આ ચાલમાં વાંદાને રૂમ બોધએ તો મળી શકે ખરો ?” બધા એકઠે આવજો બોલી ઉઠ્યાં: “ના, ના, બીલકુલ નહિ.” “પણ કેળવાએલ-સંસ્કારી વાંદો હોય તેમાં તમને શું વાંધો ?” જવાબ મળ્યો: “ના, ના, તોપણ નહિ; ગમે તેવો પણ વાંદોને !”

૫૦

મેં મારો પોલ-પડદો ઉચકતાં કહ્યું: “ત્યારે સંસારી થવાનો ટ્રીક-સીન મેં ન કર્યો હોત તો આજે આપણે બધા સાથે બેસીને જે આનંદ લૂંટી રહ્યા છીએ, તે પ્રસંગ મળત કે નહિ?”

બધા અબ્બયબ્બીમાં અટવાઈ ગયા.

થોડીવાર પછી પ્રશ્ન પૂછાયો: “ત્યારે શું તમારે બૈરી-છોકરી હતાં અને મરી ગયાં, એ બધું પોલ ?!”

મેં જરા હસતાં હસતાં કહ્યું:—“પોલ નહિ તો બીજું શું ?”

“ત્યારે તમે શું વાંઢા હતા ! ?”

“ના, હમણાં તો પરણેલો છું.”

હાસ્ય

ધારા

આ ય સું !?!

“અરે, સીરીન ! ચાલને ડીયર આજ તો કંઈ નાતક જોવા જઈએ !” રૂસ્તમે મીઠો ટહુકો કર્યો; ત્યાં તો એનો દોસ્ત પેસ્તન ક્યાંથી ચે કુટી નિકળ્યો: “અરે ઘેલો રે ઘેલો, આય સું બકેજ ! નામ જવાદે એ નાતકાં ખાતકાંનું. આવા સરસ ઈંગ્લીશ ડેન્સ મુકીને તુંને નાતક જોવાનો કાંય કીરો ચવરી આવીયો ! આય સીરીન ખી તારી માફક ઘેલી થઈ હોસે ! પ્રોટેસ્ટ કાંય નઈ ઉઠાવતી !” પેસ્તન વધુ આગળ ખોલે તે પહેલાં તો રૂસ્તમ વચમાંજ ખોલી ઉઠ્યો: “તુંને આમ નાતક ઉપર આતલો અનગમો કાંય ઉત્તપન થીઓજ ! સું નાતકવાલાની કમાની તારી આંખમાં ખતકેજ, કે કોઈ નાતકવાલાનો કરતો દુસ્મન બનીયોજ, કે તેં પેલું સદી ગયેલું નાટક લખીયું તું તે નાપાસ કીધું કે સું?”

“રૂસ્તમ, તું ખી સમજ્યા વગરનું ફેંકેજ. સમજતો કરતો નથી ને સાવ નકામું સુંનું સું બકેજ ? જો ખરી વાત જાને એમ છે કે, આય દુનિયામાં જેતલા લેખકો છે તેમાંનો હું ખી એક છઉં અને જેતલા નાતકકારો છે તેમાંનો પન

હાસ્ય ધારા

પર

એક છેલ્લું. હું એટલે કોઈ પન નાતકની બારીકાથી તપાસ કરી સકું, અને હુલ પન કારી સકું અને તે સુધારવાને કાસેસ બી કરી સકું. તુંને ખબર તો ગ્રોસે કે...આય...સું, એવનનું નામ?...હાં હાં, મી. રઘુનાથ કે જેવન મારા ફેન્ડ છે. એવને એક નાતકના ગાયનમાં લખીયું છે કરીને “પારિજાત તમે નંદન વનનાં” આય સાલુ આય ‘નંદન’ સું? આય ‘વનનાં’ સું? કેથેબી સેન્સ મલતી નહ. કેતલું હમ્બગ! બાવા મેં તો એવનને મેંને મેંન કહી દીધું કે આય કેવી ગ્રેત મીસ્તેક ! સાલું ચોખ્ખે ચોખ્ખું દેખાયછ કરીને કે— “પારિજાતક તમે નંધર વનનાં” જેયું ફસ્તમ ! આય લીતી હવે કેવી સોછ અને અરથવાલી લાગે છ ? તું સમજેછ કે એકલા હિંદુગોજ લખી મરે છે ? અરે નારેના, આય પેસ્તન કંઈ કમી છે કે એવનનાથી ગાંધ્યો જાય ? ફરી ફરીને મી. રઘુનાથને મેં કીધું : “બાવા ! સુધરો, સુધરો, આય જમાનો સુધારાનો છે. આવી મીસ્તેકા કાંય કરોછ ?” પન એવને તો ગધેરાનું પુછડું પકરીયું તે પકરીયું અને કહેવા લાગીયા : “એ વર્દ મેં સનસકરતમાંથી કારીયોછ.” મેં એવનને સાંભોજ જવાય આપીયો કે : “બાવા, સનસકરત તો હું બી લન્ચોતો પન કેથે આય ‘નંદન વનનો’ વર્દ નહ જેયલો. પછી એવન તો ચુપજ થઈ ગયા. બોલેજ સું. માટે નામ જવા દે એ નાતકનું. લેખક બી હિંદુ અને દાયરેકતર બી હિંદુ. એક મળીને કંઈને કંઈ હુસી મારે

આય સુ' !!!

એમાં સુ જોવુંતું! ચાલો શીરીન આજ
આપને બધ્ધાંએ પેલો નવો ઇંગ્લીસ ડેન્સ
થીયોછ તે જોવા!”

“અરે, નહરે નહ? ડેન્સમાં સુ જોડિ
તું! મરેરે એ ડેન્સ કરતી પોરીઓ.
હજારો માનસમાં તાંતીઆ આમ પછારે
તેમ પછારે, કુદાકુદ કરે, આડિં આડિં મીઆડિં મીઆડિં
કરે ને વલી સાલા નખરાનો તો પારજ નહ! મુઠાંએને
અરધી નાંગી દસામાં કુદાકુદ કરતાં સરમ બી નહ આવતી
ઓસે? મનેતો એ જોવું ગમતુંજ નહ. ચાલોને ફસ્તમ
આજે આપ પેલા હિંદુ લોકનો ‘મીનલ-મુંગલ’ નો નાતક
પરીઓછ તે જોવા! ”-શીરીને ડેન્સ પ્રત્યેનો પોતાનો
વિરોધ દર્શાવતાં કહ્યું.

“ફસ્તમનું તો કાતરીયું ગેપ છે. એ કંઈ નાતકની
બાજતમાં સમજતો નથી. શીરીન તારૂંબી કાતરીયું સું
એને જ ભારે આપીયુંછ? તમે લોકો મારા કહેવાનો અરથ
કંઈ સમજોછ કે નહ? આવા તમને મેં સપસ્ટ વાતમાં
કંઈ દીધું કે આપ હિંદુ લોકનાં ગ્રંથોનાં નાતકો તદ્દન
નાલાયક છે. બસ, સો વાતની એક વાન! હવે તમારામાં
કંઈ પન અકકલનો છાંતો પરીયો હોય તો ખુદાને પીછાનો
એટલે કે ખડું સું ને ખોતું સું-તે સમજશો.

અને જો! હું તુને ફેડિ-આપ ‘મીનલ-મુંગલ’ના
નાતકમાં એતલું બધું સું બદ્યુછ! પેલાજ એક ગાયનમાં
લખીયુંછ કરીને :

“અમર રહો અમ અમરપુરી સમ નંદન વનચાડી-

૫૪

આ ગુજરાતની વાડી.” બે રસ્તમ ! આય
ઠેકાને ખી એવને એક ગ્રેત મીસ્તેક કીધીછ
કે નછ ? વળી પાછું “નંદન” આવીયું !
એ લોકો નઈ સુધરે, ધનાજ પાછળ.
આખી દુનીઆ સુધરસે-દુનીઆની ગતરો
સુધરસે, અરે પેલા અફ્રીકાના સીદી સુધરસે;
પન આય હિંદુ લોકનાં ભેળાં નછ સુધરે. કોન જાને
ભેળાંમાં કછ જાતનું ભુમું ભરીયુંછ કે અરથ વગરના વર્દઝ
વાપરીને ભાસાનું કચુંબર કરી નાંખેછ, અને ભૂલ દેખરાવા
જઈએ ત્યારે ‘થેંકયુ’ કહેવાને બદલે કહેછ કે-“એ તો મેં
સનસકરતમાંથી કરીયુંછ.” અરે, એમ ચોર સનસકરત અને
એમ યુ ! બે સીરીન, હું મારા ભેળાની અક્કલથી, આય લીનીને
સુધારૂંછ કરીને-

“અમર રહો અમ અમરપુરી સમ
નંબરવન વાડી, આ ગુજરાતની વાડી.”

બેયું ! આનું નામ તે ભેળું-સેન્સ.

રસ્તમ અને સીરીન ! બે કે આય વાતથી તમુને
કંતાલો આવતો એસે, પન હું નછ કે’તે તો આય હિંદુ
લોકો કેવી જાતનું આશીયુંછ તે તમુને કોન કે’તે ?

આજે આય નાતકની મેતર નિકલીછ તો હવે હું
તમુને પુરેપુરી કેવસ. આય પેલા મી० મનીસંકર જેવન
એ ખી મારા ફેન્ડ છે. તેવને આય ‘મનોરમા’ના નાતકમાં
લખીયુંછ કરીને-

“જીગરના વાંચનારાઓ મને કોઈ માર્ગ બતાવો;
અગમ પથે જનારાઓ તમારા રાહ દર્શાવો.”

આય મુ'!!!

કહેવ! આમાં કોઈ જાતનો
સોજાનો અરથ સમજાયછે? સાધું
'જાગર' કેથેળી વંચાય છે? જો ફરતમ'
હવે હું એને સુધારું છું કરીને-
"પુસ્તકના વાંચનારાઓ

મને કોઈ માર્ગ દર્શાવો;
અગર રસ્તે જનારાઓ મને કોઈ રોડ બતાવો."

એકાદ ઇંગ્લીશ વર્ડ મુકીયો હોય તો પન કેટલું મજેનું
લાગે! જોયું? આનું નામ તે અકકલ-સેન્સ.

જો ખીજું કેઈ?—આય મીં પ્રભુલાલ કે જે ખી
મારા ફેન્ડ હતા; પન હમનાં એવન ફેન્ડ તરીકે છે કે
નહ, તે હું જાનતો નથી. એવને 'માલવ-પતિ'ના નાતકમાં
લખીયું છું કરીને-

જ્યારે આવે નવીન જુવાની દુનિયા નવીન જણાય;
મનના ભાવો પલપલ પલટે શાથી નવ સમજાય."

આય ગાયનમાં એવને સમજ્યા વગરનું જ ભુસી
મારીયું છું. નવીન જુવાની આવે એમાં દુનિયાને સું લાગે
વલગે! કેથેળી લાગે તો જુવાની લાવનારને લાગે, ખીજને
સું! એમ નહ બાવા એમ નહ પન આમ હોવું જોઈએ-

"જ્યારે આવે નવીન બૈરી ઘેરમાં નવીન જનાય;
મનની મોજો પલપલ પલટે લવ-મેતર સમજાય."

જોયું! આનું નામ તે સેન્સ કુલ-મેજું.

ખીજ એક ગાયનમાં લખીયું છું કરીને-

"સાગરની પ્યાસ ન પ્યાલે બુઝાતી;
રસનાં તો ચરકાંમાં જ મઝા માતી."

૫૬

‘સાગર’ એતલે કે દરીઓ અને ‘ખાસ’ એતલે કે તરસ. બાવા, નાનલો પોરીઓ બી સમજી સંકે. કે આય આવરા મોતા ખારાપાનીવાલા સમુદરની તરસ એક પિયાલા પાનીથી નહ છુપાય પન મોતી મોતી નદીઓના મેલાપથી છીપાયછ. એમાં એવને ચું ભેળું વાપરીયું ! જોવ, હવે મારા ભેળને એવનની કસોતીમાં ઉતારેછ. પછી જે લોક કદરદાન હોશે તેજ મારી કિંમત આંકી સકસે. ખરી રીતે આમ હોઉં જોઈએ-

“લવર્સની ખાસ ન કીસે જીજાતી;
કીસનાંતો ચનડાં-ખતકાંમાં જ મઝા માતી.”

જોયું ! આનું નામ તે ભેળું-સેન્સ-અકકલ-બુધ્ધિ સનસકરતમાં કેઉં તો ‘મતિ.’

વધી લખેછ કરીને-

“પ્રણય કલહે વહે આંસુ, ચુમે આંખી હૃદય સ્વામીન
અરે એ એક પગ મારે જીવનનાં દાન ઓછાં છે.”

આય ગાયનમાં તો એવને તદ્દન ફેંકીયુંજ છે-જાને કે ‘પ્રણય’ એતલે કે ‘પ્રેમ’ અને ‘કલહ’ એતલે ‘કજીઓ કંકાસ.’ પ્રેમ કરવાને બદલે કંકાસ કરે તો માથુકની આંખમાં આંસુ આવે જ; અને છેવટે એનો દિલદાર એને રૂદ્ધમાં આંખીને એવું મનાવેજ. કરવામાં લખેછ કે:-“જીવનનાં દાન ઓછાં છે.” એતલે કે આખી જીંદગી એના પર કુરબાન કરે તો બી ઓછું છે. કેતલું હમ્મયગ ! બાવા, નહ આવરે તો નહ લખો ! પન આમ ગપ-ગોલા કાય ફેંકાછ ? જોવ, હવે હું આય

આય સુ' !!

મારા ભેજાંની કમાલ દેખરાઉંછ.

“કલહ કરતાં વહે આંસ

માસુકની આંખમાંથીને;

પ્રનય કરતાં હસે માસુક

છવનનાં મુખ ઓઝાં છે.”

નેયું ! આનું નામ તે...બોલોની

‘અક્ષ’ ! બોલતાં નહ આવરતું ? પેલા નાતકવાલાઓ કેછ તેમ:-છે બુદ્ધિ કોઇના બાપની ?

બે, સીરીન ! તુંને બેડે હોય તો, સોજમાં સોજું, સુધરેલી દબજમ પરમાને બાબતવાલું, આય ‘રતિ-મદમ’નું નાતક હમનાં પરીયુંછ. થોરાજ દિવસ અગાઉ મેં એ બેચેલું કેતલું સરસ ! ભાસા બી સરસ, ગાયનબી સરસ અને બધું સરસ. આય હિંદુઓ ગાયન લખેછ પન એક સીંગલ વર્દબી ઈંગ્લીસનો નહિ મલે; એથી ગાયનની મોજ ઉડી જાયછ, પન આય રતિ-મદમના નાતકમાં તો લેખકે હદ વાલી નાંખીછ. કેતલાંક ગાયનમાં તો ઈંગ્લીસ વર્દજની જરાબી કંજુસાઇ કીધી નથી. ગુજરાતી ગાયનમાં ઈંગ્લીસ વર્દજ મુકવાથી ગાયનની બ્યુતી વધેછ, તે બાબતથી હિંદુ લોક અંજન છે. હું તો એમ કેઉંછ કે જ્યાં સુધી તે લોકો ગુજરાતી અને સનસકરતનું મિકચર કરવાનું નહ છોરે અને ગુજરાતી અને ઈંગ્લીસનું મિકચર કરવાનું નહ સીખે ત્યાં સુધી તેઓ કોઇ પન દારો, કોઇ પન થેકાને, કોઇ-પન દેશમાં, બહાર બી ઘેરમાં બી, બેરી આગળ બી, ઉતત દશા નહ ભોગવે તે નહજ ભોગવે.

ફક્ત આય રતિ-મદમના લેખકજ મારા ફેન્ડ

થવાને લાયક છે, રસ્તમ તું એવનને એક દિવસ ચાંઈ લાઇ આવ અને હું ક્રાન છેઉં ! મારી કેટલી લાયકાત ! અને અને હું કેવો વિદવાન છેઉં ! તે બધી બાબતથી એવનને મારી સાથે ઇન્વોડ્યુસ કરાવ સમજ્યો ?”

૫૮

“અરે પેસ્તન ! તુંખી ભેંસેનો લાઇ લાગેજી ! આતકું લાંબુ લેકચર કરવાનું તુંણે કોણે કીધું” તું ચાલ, તારો લવારો બંધ કર. જો આય ધરીઆલમાં તન તો થીયા. કેથેખી ચાલને-મરને ! તું કહે એમ કબુલ.”

“રસ્તમ ! તું આય વિદવાનનું ઇનસદ્ટ નઇ કર. હું, તુંને ખરૂં કેઉંજી. ચાલ આજે પેલો ‘રતિ-મદમ’ નો નાતક પાછો પરીચોજી તે જોવા જઇએ.”

x

x

x

રવિવારે રતિ-મદમનો ખેલ જોયા પછી બીજન દિવસે સોમવારે રસ્તમજી પોતાની ઓશીસે ગયા અને હેટ ઉતારી ખૂરશીમાં અરધા ખેડા ન ખેડા ત્યાં તો ખાદીના પોશાકમાં સજ્જ થયેલા એક યુવકે, ઓશીસ-દ્વારમાં પ્રવેશ કરતાં કહ્યું-“સાહેબ, ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડીઆમાં, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કોરસપોન્ડસ ક્લાર્ક માટેની આપની જાહેર-ખબર વાંચી છે; અને તે જગ્યાનો હું ડિમેન્ડવાર છું.” કહી વદેમાતરમની રૂદીમાં પ્રણામ કરી વિનયથી ઉભો રહ્યો. સાહેબનો પાવર નવાણું ડીઝી પરથી સવાસો ડીઝી સુધી પહોંચી ગયો: “ડેમન્ડર, તદ્દન નાલાયક, કંઈ એતી-કેટ શીખીયાજી કે નઈ ? બાવા, આય કંઈ તમારૂં ઘેરખેર

આય સું!!!

છે કે પૂછતા કરતા નહ અને અંદર
ધુસ્તાળ આવોછ !

x x x

છેવટે, અંગ્રેજ ઉપરનો સારો કાળુ
જાણી, રસ્તમજીએ, તે યુવકને ચાલીસ રૂપી-
આના પગારથી નોકરીમાં રાખ્યો. એક
દિવસ રસ્તમજીએ, તેને પોતાના મિત્ર પેસ્તનજી પર જમ-
ણનો ઇન્વીટેશન પત્ર સમજાવ્યા પ્રમાણે લખવાનું કહ્યું:
લખ્યું.—

૫૯

પ્રિય લાલ પેસ્તનજી,

હાલમાં ઘણા દિવસથી તમારો પત્ર નથી. આપની
કૃપા-દ્રષ્ટિ કાંઈ ઓછી થઈ લાગેછ. પણ ખેર...આવતા
રવિવારે પ્રિય સીરીનની વર્ષ-ગાંઠ છે; તો તે શુભ પ્રસંગે
આપ તથા આપનાં ધર્મ-પત્નિ સહ પધારવા નમ્ર
વિનંતિ છે.

લી૦ રસ્તમજીના સ્નેહવંદન.

કાગળ લખી રસ્તમજીને વંચાવ્યો. વાંચતાંજ શેઠ
તો લાલખીજા થયા અને કહ્યું—“તમે કંઈ ગુજરાતી લાસા
સારી કાતી સીખીયાછ કે નહ? આય સું બધું ભુસી મારી-
યુંછ? એટલું સાધારણ ખી લખતાં નહ આવરતું?”

“સાહેબ, એ તો સંસ્કૃતમય સંસ્કારી શુદ્ધ ગુર્જર
ભાષામાં લખ્યું છે.”

“એ તો લખીયું લખીયું તમે સનસકરતવાળી ભાષા!
કઈ નિસાળમા ગુજરાતી સીખીયા’તા?”

“સાહેબ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠની વિનિતની પરીક્ષામાં

હાસ્ય ધારા

ગુર્જર ભાષામાં હાઇએસ્ટ માર્ક્સ મેળવ્યા છે.”

“એ જોયાં જોયાં તમારાં પોથાં !
મીઠા વગરનું લખાન લખે, એમાં સું
વલયું ? ભાસા તો એની હોવી જોઈએ
કે નાનલો પોરીઓ ખી વાંચી શકે

૬૦

અને સમજી શકે. તમે “જનમે-જનમેદ” કાંય નઈ વાંચતા ?
વાંચોની વાંચોની એતલે તમેખી સુધરો અને તમારી
ભાસાખી સુધરે ! ”

“પણ સાહેબ, અમારી ભાષા તો સુધરેલીજ છે.
હજી પણ તેમાં અવનવા ફેરફાર થયાજ કરે છે. અને શુધ્ધ
બને છે. અમારા ગુર્જરાતી કવિઓ અને સારા લેખકોએ
એ તરફ પુરતું લક્ષ દોર્યું છે.”

“અરે જોયા જોયા તમારા કવિઓ અને લેખકો
અકસર પર અકસર જોરે અને કંઈને કંઈ ધર્તીંગ લખે
કે સાલાં પ્રોનાઉનસીએસન ખી ન થઈ શકે. એક વાક્ય
લખે તેમાં કરીયાપદ કાં લખે અને કરતા કાં લખે ! કર-
મને તો અધીયાઈ રે’વાદે. એવું એવું ધંગધડા વગરનું
કચરાપતી લખે તે મગજમાંજ ન ઉતરે ! એના કરતાં
તો મારો પેસ્તન કવિ સાઈ લખેછ. ચાલ્યા રે’વાદે રે’વાદે,
એ તારી વાતથી તો હું કંતાલો કંતાલો ખાઈ ગીયોછ.
વાતમાં કંઈ થેકાનું નહ અને નકામો મારો તાઈમ વેસ્ટ
કીધો-એમ કહી તે ચુવકનો લખેલો કાગળ ફાડી નાખી
વેસ્ટ-પેપર બાસકેટમાં નાંખ્યો:-“જો બાવા હું લખું તે

આય સુ' !!!

પર ધ્યાન આપ અને સીખી લે” કહી
સ્તમ્ભએ તે કાગળ લખવા માડ્યો:—

દિલોગ્ગન દોસ્ત પેસ્તાન,

હમનાં ધના દિવસ થયાં તારા કાગળે
નથી. તું રીસાયો છે કે સુ? બલે તે
વાત પછી, પન આવતા રવીવારે ડીઅર
સીરીનની વરસગાંઠ છે. તેમાં તુંને તથા તારી ગુલાનિ આવવા
ધની જ વિનંતી છે.

૬૧

હીં તારો સદાનો દોસ્ત સ્તમ્ભ.

કાગળ લખી પાડ્યો. થોડા દિવસ થયા અને આવી
જતનો પત્ર આ યુવકને લખવાનો પ્રસંગ આપ્યો. તેમાં
પણ આગળના જેવી જ બીના થઈ અને સ્તમ્ભ શેઠ ગુરસે
થયા. જતેજ જાણે તેને શીખવવા ન બેડા હોય, તેમ તેની
પાસે લખાવવા માંડ્યું. પણ યુવકને તો સંસ્કારી ભાષાનો
એક લાગેલો હોવાથી, સ્તમ્ભ શેઠના પારસી-ગુજરાતી
વર્ડઝ પણ જાણે અજાણે શુદ્ધ લખાઈ જતા, ત્યારે શેઠનો
તાવ તો થરમામીટરની પણ હદ આગળીને આગળ વધતો.
તે વખતે આ યુવક અવાચક જેવો થઈ તેમના મોંઢામાની
વીજળીક જડપ ધારતી જીભ સામું જોઈ રહેતો; ત્યારે શેઠનું
ખોયલ્લર કંઈ વધુ ગરમ થતું અને ગર્જના થતી:—“બાવા
અંદર જોવ મારા મોંના સામું સું જોઈ રહ્યાય.”

શેઠની આ વધુ પડતી ગરમી આ યુવકથી સહન
થઈ શકી નહિ, તેણે મહીના અગાઉથી છુટા થવાની નોટીસ
આપી. નોટીસનો મહીનો પુરો થયો અને તે પગાર લેવા
ગયો. શેઠ પગાર આપ્યો અને પગાર-શુકમાં સહી કરવા

કહ્યું. તેણે સહી કરી:—

અમૃતલાલ કે. અધ્ધવ્યું.

શેઠે એક વીર-ગર્જના કરી:—“આય
સું? આય તમે સું ભુંસી મારીયું? બાવા
ચોખ્ખું લખોની? આય સું અકસર પર
અકસર-જેરી મરોછ?”

ફર

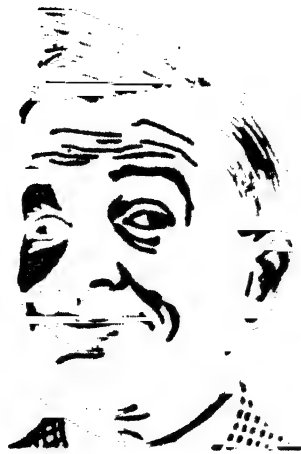
આપણા આ યુવક અમૃતલાલભાઈને રસ્તમ શેઠના
સહેવાસથી, આવા નામો શી રીતે વખવા તેનો થોડો અનુ-
ભવ થયો હતો એટલે; “નાનલો પોરીઓ બા સમજી શકે”
શુધ્ધ ભાષામાં ફરીવાર વખ્યું:—

અમૃતલાલ કે. અધ્ધવરીઘ્યુંની સઘ.

આથી શેઠને કંઈક સંતોષ થયો અને અમૃતલાલ
નોકરીથી છુટા થયા. ત્યાર પછી તેમનું શું થયું તે હું
જાણતો નથી.

હાસ્ય

ધારા

હાય, હાય, બાંમાણુનો અવતાર!!!

થોડીક પ્રસ્તાવના.

મારાં માણ એટલે કોઈ ખુદાના ધરનું માણસ. સાક્ષાત ધર્મનો અવતાર. ખરું કહીએ તો— પરમેશ્વરની પંચાત યાને ધર્મના ધર્તીગિનાં ઇગ્ગરદાર. કથા—વાર્તા, ભાગવત, રામાયણ મહાભારત વિગેરેનાં એ અકંગ અભ્યાસી, (સાંભળવામાં) એટલે ધર્મની બાબતમાં એ એકા હતાં. ધર્મની કોઈપણ ગુંચવણ ભરેલી બાબતનાં નિવારણ જે ભલભલા શાસ્ત્રીઓ અને પંડિતો ન કરી શકે, તે, મારાં માણ એકજ વાક્યમાં કરી દેતાં;—“ધર્મની કોઈપણ બાબતમાં વહેમ રાખવો કે શંકા કરવી એ મહાન પાપ છે.” એ શબ્દો એમના હૈયે ન ભૂસાય એવી રીતે કોતરાયા હતા. એ શબ્દોથી એમણે ધણાઓની ગુંચવણ ભરેલી શંકાઓ દૂર કરી હતી. એમનો અભિપ્રાય એ હતો કે, “આપણો ધર્મ ખુદખુદ પરમેશ્વરે ઉત્પન્ન કર્યો છે, એટલે આપણાં શાસ્ત્રો—પુરાણોમાં જે બધી વાતો લખી છે, તે બધા વિચારો પરમેશ્વરના છે. પરમેશ્વરના વિચારોથી

ઉપત્ત થયેલાં શાસ્ત્રો-પુરાણોમાં ભૂલ કાઢવાનો અથવા શંકા કરવાનો આપણને શો અધિકાર છે? છતાંએ આપણે પરમેશ્વરની ઉપરવટ થઈ તેમની ભૂલ કાઢીએ, અથવા શંકા કરીએ તો આપણે નર્કનાં અધિકારી છીએ, શંકાએ કયાં

પછી ગમે તેટલું પૂણ્ય કરીએ તોપણ આપણને સ્વર્ગ મેલતું નથી કે આપણો ઉદ્ધાર થતો નથી.” આ મુજબના વિચારો, મારાં ધર્મચુસ્ત માણ ધનપાઈના હતાં. ઘણી કથા-વાર્તાઓ સાંભળ્યા પછી ઉપર મુજબનું જ્ઞાન આટલે દરજ્જે સુધી એ મેળવી ચુક્યાં હતાં. ધર્મનાં એ મૂળ-તત્ત્વોએ, એમના હૃદયમાં એવાં ઉંડા મૂળ નાંખ્યાં હતાં કે ન પૂછો વાત! મારી મુસ્કેલીઓનો જરા પણ ખ્યાલ કયાં સિવાય ધર્મના ધર્તીંગને ન્યારે ત્યારે વચમાંજ ઉભું રાખે. ત્યારે, હું, તેમને સાચો ઉપદેશ કરી, સમજાવવાનો ઘણોએ પ્રયત્ન કરતો, પણ કોણ જાણે કયા કથાકારોએ, કયાં પુરાણીઓએ કયા ગાગરીઆ ભટોએ, પોતાની સચોટ વાણીથી, આ ડોસીના બેગમાં આ બધું અગડમ-અગડમ ડોકી બેસાડ્યું હતું કે તેમાંથી એક રતિ માત્ર ખસતું નથી?...હવે હું કંટાળ્યો છું. એ ધર્મ-ધર્તીંગના હુમલાઓ વારંવાર મારા પર થયા કરે છે. અને તેથી મારે કેટલું સહેલું પડે છે તે હવે જુઓ:—

મહાણના દિવસે.

મારાં માણ એ ગુજરાતનાં ગામડીઆણુ હતાં. મુંબાઈ આવ્યા પછી, પોતાની ભાષામાં થોડો પણ ફેરફાર કરવા

“બાંમણુ મધને જે માણુસ બાંમણુના ધરમની નીંદ કર, છન કોઇ
દારો છુટયા-વારો—મ?”

હાય, હાય, બાંમણુનો અવતાર!!!

એ હતાં; કારણ કે સ્વગામની માતૃભાષા પ્રત્યે એમને વિશેષ ચાહ હતો. કોઇ કોઇ પ્રસંગે હિંદી અથવા મરાઠી ભાષા બોલવાનો એ પ્રયત્ન કરતાં હતા. પરદેશી ભૈયાઓ અને વાસણુ માંજનારા ઘાટીઓ, તેમની ભાષામાં ન સમજે, એને અંગે જ એમને એ ભાષા બળાત્કારે બોલવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો. આટલા ટુંક વિવેચન પછી એક દિવસ હું ઝોશીસમાંથી જરા મોડો આવ્યો. કામકાજની ધમાલમાં આજે ચંદ્રગહણુ છે એ વાત જ ભૂલી ગયો. કપડાં ઉતારી ઘરમાં આમતેમ ફરતો હતો. ત્યાં તો પાડોશીના ઘરમાંથી માણની સ્વારી પધારી. મને આમ ઘરમાં છુટે છુટે મ્હાલતો જોઇ, જેમ કોઇ વિજળી જમીન પર તૂટી પડે તેમ ધર્મના ધત્તીંગ સાથે મારા પર તૂટી પડ્યા:- “હાય, હાય અભરાઇ માર્યું! પીટયા છગલાએ આખું ઘર અભરાઈ માર્યું! હાય, હાય, મારા તે શા ભોગ લાગ્યા કે મી આ ઈયાને અંગ્રેચી લણાવ્યો! અરેરે! બાંમણુના અવતારે, આજ ગણ્યના દાડે, તું આખા ઘરમાં અડ્યો તે તને જરાએ વિચાર ન આવ્યો? ધીક પર્યો તારા અવતારમાં અને ધીક પર્યો તારા લણુતરમાં!” હું તો અવાચક જેવો થઇ તેમની મુખાંધ પર અફસોસ કરતો એક ખૂણામાં ગુપચુપ ભરાઇ બેઠો. માણએ તો હાંકે રાખ્યું: “હાય, હાય, બાંમણુના અવતારે, આપણે ધરમ ન હાયવીએ તો આવતા ભવમાં આપણી શી વલે થાય! કસ્તુર કાકાએ તે દિવસે કહ્યું”તું કે, ‘આજ કાલના અંગ્રેચી લણેલા બધા

૬૬

વટલપ ગયેલા' એ વાત હાચી હોય એમ લાગેસે, કુણુ જોણે અંગ્રેજીમાં એવા બળ્યો હું અવગુણુ અ...હ. ક જો, એ બોલી ભણે એ ધરમ જ ભૂલી જાય. પેલા બાપરાહા ચંદરને રાહુએ ગળ્યો સ એથી ઇનં મા, મા, દુઃખ પડતું અ...હં; ઇતો તનં જરાય વચ્ચાર સ? આજ તો ધરમાં સ્થાય અડાય નં; અડીયે તો બધું અભરાઈ જાય." મને ગુપચુપ બેઠેલો જાણી, માણુ હવે જરા ધીરાં પડ્યાં; "તું વચ્ચાર વગરનો ચઇને આખા ધરમાં જેમ ફાવે તેમ માલ્યો એટલં આખું ધર અભરઈ જ્યું જો આ ગાદલાં, તકીઆ, સાદડી, વાહણુ, લુગડાં બધું ઘોષ નાંખવું પડશે. પણુ જો હાંભળ્ય, અડ્યો તે કાંય ન અડ્યું થવાનું નથી; પણુ આજ તારાથી ઉઘાય નહ." હું વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો, "પણુ મા, આજ તો હું કામ કરીને એવા કંટાળી ગયો છું કે આજ મારાથી ઉઘ્યા વગર ચાલશે જ નહિ." માણુ આશ્ચર્યમાં પોકારી ઉઠ્યાં:—"હાય, હાય, એ હું બોલ્યો-! બાંમણુના અવતારે, આજ ગણ્યના દાડે ઉઘાય કાંય? ગણ્ય છુટયા પેલાં ઉઘવાનું મા' પાપ સ; એ તને કાંય ખખ્ખરસ?" હું તો રીસમાં જ બોલી ઉઠ્યો "બ્રહ્મણુના દિવસે ઉઘીએ એમાં પાપ શાનું? એ તો પૃથ્વીનો પડછાયો ચંદ્રપર પડે છે એટલે બ્રહ્મણુ થાય છે; એમાં વળી પૂજ્ય અને પાપ ક્યાંથી આવ્યું? આવાં આવાં ધત્તીંગ માણુ તમને કાણે શીખવ્યાં?" માણુનો મિજસ હવે હાથથી ગયો-"એસ, એસ, ગાહલા ! આ બધાં ધરમ શાસતર કીએ એ ખોટું અને તું આજ

હાય, હાય, આંમણનો અવતાર !!!

કાલનો કીએ એ ખડું! ખબરદાર ને
મારા ધરમની જરાપણ નંદા કરી સ તો!
જે માણસ ધરમની નંદા કર સ તે રૌ
રૌ નરકમાં જાય સ, એ તને ક્યાં ખબર સ!
ધરમ કેને કે'વાય અને સેવો વૌય એતો
ખબર નથી, અને મારા હાથી જક
કરવા જાય સ! પેલા અસ્યારા ચંદરનં રાહુએ ગળ્યો સ,
છની તો વાત કરતો નથી અને પરછાયા પર્યાની વાત
કર સ! ને આવી જુડી જુડી વાતો કરે, તો નર્કમાં જયે,
હમજયો !”

૬૭

માજીના આ ઉપદેશને ના છુટકે માન આપી, હું એક
સાદી પાથરી જગરણ કરતો એડો. થોડીવાર થઇ ત્યાં તો
મારી આંખમાં નિદ્રાદેવીએ પ્રવેશ કર્યો, આંખ મીંચાઈ
અને હું સાદી પર ઢળી પડ્યો. રાતના એ વાગ્યા ત્યાં તો
માજીની સ્વારી પાડોશમાંથી પધારી મને ઉંઘતો નેષ
ખોલ્યાં “છબલા! એ છબલા! અત્યા ઉઠ્ય. હાય, હાય,
આંમણનો અવતાર ને તું ઉંઘ સ એ હું!” એ ધરમના
ધતીંગવાળી મારી ડોણીએ, મને ભર ઊંઘમાંથી જોદાવીને
ઉઠાડ્યો હું તો આંખો ચોળતો, મોંઢા પર કોંધનાં ચિન્હો
ઉત્પન્ન કરી જરાડી ઉઠ્યો—“બલ્યો તમારો આંમણનો અવ-
તાર! આંમણનો અવતાર કરીને મારો જીવ લેવા એકાં છો.
એક તો આખો દિવસ મહેનત કરવી અને થાક્યા પાક્યા
ઘેર આવીએ ત્યાં તમારો આંમણનો અવતાર વિતાડે, હવે
હવે તે મારે શું કરવું? ખાવામાં આંમણનો અવતાર!
ધોવામાં આંમણનો અવતાર! અભડાઇ જવામાં આંમણનો

અવતાર ! તમારી વાતમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં બાંમણુનો અવતાર ! હવે બાંમણુના અવતારને તો તમારે શું કરવો છે ? બોલવો છે કે પાઘરવો છે ?” મારા આ શબ્દોથી મારા માણને તો પગથી તે માથા સુધી આજ ઉડી અને લાલચોળ

આંખો કરી પોકારી ઉઠ્યાં—“હાય, હાય, પીટયો છપલો બાંમણુના ધરમમાંથી જ્યો, હાય, હાય, પીટયો વટલાઈ જ્યો લાગ સ. હાય, હાય, પીટયો બામણુના અવતારની નંદા કર સ. હાય, હાય રે છપલા ! મનં શી ખમર કે તું અંગ્રેજી ભણી આ બાંમણુના અવતારનં વટલાઈ મારે ? અરેરે, અમં હું હું કરું ? છંચો બાંમણુમાંથી જવા માંડ્યો ! એ ડાઇ બુન આંચ આવાં ! એ રૂખમણી બુન આંચ આવાં એ બાલકીશનભાઈ આંચ આવાં ! એ કસ્તુર કાકા આંચ આવાં ! મારા છપલાને કોઈ હમગ્નવાં; આ તો બાંમણુના ધરમની અનં બાંમણુના અવતારની નંદા કર સ. પીટયો ધરમમાંથી જવા બેડો--સ.” મારાં માણને જાણે કોઈ વાંધે પકડ્યા હોય અને જેમ ખૂમ પાડે તેમ બરાડા પાડીને આખી વાડીના માણસોને બેગાં કર્યાં. હું તો માણને પગે પડી વિનવવા લાગ્યો ? “અરે, માણ તમે આમ નાહકના બરાડા પાડી શીઠ મારી તમારી ફજેતી કરો છો ?” પણ માણ તો બાંમણુના અવતાર પર એવાં આદુ ખાઈને મોડેલાં કે આખી વાડીનાં માણસો એક પછી એક મારે ત્યાં જમા થવા લાગ્યાં. કોઈ કહે કે મારામારી થાય છે. તો કોઈ કહે, ચોર આગ્યો છે. તો કોઈ કહે, ખૂન થયું છે. તો કોઈ

હાય, હાય, બાંમણુનો અવતાર !!!

કહે, બાંમણુનો અવતાર થયો છે. તો કેઈ કહે, એ તો મા-દિકરો વઢે છે. તો કેઈ કહે, અધ્યાત્મહણુના દિવસે આ વળી સાપ ક્યાંથી નીકળ્યો? આમ જાતજાતના અભિપ્રાયો પ્રેક્ષક વર્ગના ભેજમાંથી નિકળવા લાગ્યા. આ દરમ્યાન અમારા માણું ભાણુ તો ચાલું જ હતું. આવી બાબતમાં સલાહકાર તરીકે અમારા પાડોશી કસ્તુરકાકા (ફૈયા જેવા) મુખ્ય પાઠ ભળવતા. તે બહારથી આવ્યા અને જ્યાં પ્રેક્ષક-વર્ગના આવડા મોટા સમૂહને જોયો કે તરતજ કાંઈ મારામારીનો કીસ્સો હશે એમ જાણી, હાંફલા ફાંફલા, લોકોના ટોળામાં ધકકા મુકી કરી મોખરે આવી પહોંચ્યા. ફૈયાએ જેવાં કસ્તુર કાકાને જોયા કે માણુના જીવમાં કંઈક જીવ આવ્યો. કસ્તુર કાકાને જોઈ માણુની ધર્મ—ભાવના એકદમ જોડથી ઉંકળી—“હાસુ કેન્ને કસ્તુર કાકા! બાંમણુ થઈને જે માણસ બાંમણુના ધરમની નીંઘા કર. ઇનં કાઈ દારો છુટયા—વારો—સ? પીટયો એક કલાકથી ધરમની નીંઘા કરે જાય સ અને આટલાં માણસ ભેગાં કર્યાં” હું વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો—“માણસો મેં ભેગાં કર્યાં કે તમે?” “એસ, એસ, મૂર્ખા! ધરમની વાતમાં કાંઈ હમજતું નથી અને ખાલી લવલવ રોનું કર—સ? અસ્યારી ડોરીનં એક કલાકથી એરાંન એરાંન કરી મૂકી!” ફૈયા જેવા કસ્તુરકાકાએ માણુની તરફેણમાં ઉંતરી લસવા માંડ્યું. અમારા આ ફારસથી ભેગા થયેલા લોકો તાળીઓ લઈ હસવા લાગ્યા. એક તરફ માણું લેક-ચર ચાલતું હતું અને બીજી તરફથી પ્રેક્ષકોના ભિન્ન ભિન્ન

૯૦

અવાજે મારા કાનને અથડાતા હતા. એક કહે; “આ ઉશ્ચુ જેવો બુદ્ધો કોઈ શું બંધ છે?” બીજો કહે; “ના, ના, એમાં બુદ્ધનો વાંક નથી. એ તો પેલી ડોસી ધરમનો અવતાર લઈ આવી છે.” ત્રીજો કહે; “આ તો આંમણુ--ભઈના

ભવાડા! કુત્યરામાં હંપે વોય તો આંમણુમાં હંપે વોય!” આવા તરેહ તરેહના વાકયો મારા કાનમાં વારંવાર અથડાયા કરતાં હતાં. મારો તો પિત્તો એવો તો ઉકળી ગયો હતો કે કાં તો હું નહિ કે આ ડોસી નહિ. પણ પાછું: “ગમે તેવા પણ એ મારાં પૂજ્ય માતાજી છે ને! હશે, કંઈ નહિ, અજ્ઞાન છે!” એ વિચાર આવે આવતો હતો.

હું ત્યારે આ ફજેતો સમાવવાના વિચારમાં રોકાયો હતો, ત્યારે મારા માજીનું લેકચર પૂરે જોડથી ચાલી રહ્યું હતું. આંમણુના અવતારનો કાંઈ પણ વિષય આડી ન રહી જાય એમ બતાવતાં માજી બોલ્યાં:—“હેં, ડાઈબુન! હાસુ કે’જો પેલા સંતાવાળા મહારાજ’ નંતું કયું કે, સોરાશી કાળ અવતાર બદલીય તાણું આંમણુનો અવતાર આવે. અંરેરે, ધમાનું આ જોયો જાણો કાંય હમજતો નથી. તમારા હમ, જો, હવારમાં ગાયતરીનો એકે અલોક ભણતો વોય તો! જોયા જાણા! હાય. હાય, આમ ન કર, આ આંમણુનો અવતાર ફરી ફરી નથી આવતો. ડાઈ બુન, રૂપ-મણી બુન, કરતુરકાકા, આલકીશનભાઈ, તમે બધાએ ભેગા મળીને મારા જાણાનું કાંઈ હમજવાં. આ તો પીટયો આંમણુના ધરમમાંથી જ્યા બેઠો--સ.”

હાય, હાય, બાંમણનો અવતાર !!!

મારાં માણનું લેકચર બંધ થયું ત્યારે જ અમારી વાડીનો પ્રેક્ષક-વર્ગ વેરાયો. મારા પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. મારે શું કરવું અને ક્યાં જવું એનો વિચાર કરતો હતો, ત્યાં તો મારા માણ ઉવાચ:-
“છબલા, જ નાઈલે. ગણ્ય છુટી જ્યું-સ”

મેં નાહી લીધું અને માણએ ધરમાંનો બધો સામાન એક પછી એક બહાર કાઢી ઢગલો કરવા માંડ્યો, એટલામાં પહેલે માળથી એક અવાજ આવ્યો: “કેમ માણ, કેમ ખાલી કરો છો? મને કહેજો મારે રાખવી છે.” બીજા માળથી બીજો અવાજ આવ્યો: “માણ પાઘડી નેહએ તો લેજો, પણ કેમ મને આપજો.” ભોંયતળીએથી ત્રીજો અવાજ આવ્યો: “માણ અહીંથી ક્યાં જવા વિચાર રાખ્યો છે?” એટલામાં ત્યાં આગળથી પસાર થતા ભાડવાળા ભૈયાનો અવાજ આવ્યો:—“ઓ, માણ! બીના નોટીસ કેમ ખાલી કરતે હો વો કીસ કાયદાસે? નોટીસકા ભાડા નહિ છોડેંગે.” માણ આ સાંભળી લાલપીળાં થઈ પોકારી ઉઠ્યાં:—“અરે ભલા માણસ! તમનં બધાંનં કાંય અક્કલ સ-ક, વેચી ખાધી-સ? ભાઈ, ઓછરી કાંય ખાલી કરતી નથી. આતો ગણ્યમાં છૈયો છબલો અડીન્યો-સ, અનં બધું અભરાઈ માર્યું-સ, એટલં ઓછરી ઘોઈ નાંખવા, આ બધો સામનં ખાર કાઢ્યો-સ.”

૭૧

આ બ્રહ્મણનો દિવસ આમ મુશીબતમાં પત્યો. હવે કાઈ કહેશે કે આ બાંમણના અવતારનાં ડોસીને મારે કેમ સમજવવાં? અરે, ભલભલા વિદ્વાન આવે, તો યે ન સમજે. એ તો પેલા સમાહીયા મહારાજ, ભાગવતીયા ભગત અને ગાગરીઆ ભટ્ટ એવા એવા આવે તો જ મારા માણ સમજે!

હાર્ય

ધારા

ખ ડ પો

આ હાર્યરસનું નાટક, “મીનજ મુંજલ”
નાટકના એક પ્રવેશની રમુજ પેરેડી છે.

પાત્રો

લોજકા.

ઝાડરસિંહ

લોજ પ્રદેશ (લોજનશાળા) ના
એક ભાગની લોજકા-રાણી.

લોજકાનો (આત્મા કરનાર)
સેનાધિપતિ. x x x

લોજનાથ.

સ્થળ.

લોજ પ્રદેશ (લોજનશાળા) ના
એક ભાગનો રાજા. x x

ચુલાસનની રંગમૃત્તિ.

ખડપેશ્વર.

સમય.

લોજનાથનો (ખડપાધારી)
દંડ નાયક. x x x x

અપોરના બાર વાઝાનો.

લોજકા.

(ખડપાધીર પાકશાસ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને)

મારા બહાદુર ખડપાધીર પાકશાસ્ત્રીઓ! આજે આપણા

લોજ

દરબારમાં લોજ પ્રદેશના, રાજા લોજ નાથના દંડનાયક ખડપેશ્વર અત્રે પધારવાના છે. તે એક પ્રતિષ્ઠિત દંડનાયક હોય તમારે તમારા ખડપાઓનો મુકાબલો તેમની સાથે કરવો નહિ. મારી જુદીથી આજે તેને મહાત કરવો છે—તેનું અભિમાન ઉતારી, તેના ખડપાનું જોર નિચું નમાવવું છે.

૭૩

દ્વારપાળ

મહારાણાજી, લોજ પ્રદેશના દંડનાયક ખડપેશ્વર અત્રે પધારે છે.

લોજકા

ઓર્ડરસિંહ! માનસહિત તેમને અંદર લાવો.

ઓર્ડરસિંહ

જી, હા—પધારો ખડપેશ્વર પધારો.

ખડપેશ્વર

(રૂઆબથી) કયાંથી?

ઓર્ડરસિંહ

આ રસોડાની નાની બારીએથી.

ખડપેશ્વર

છટ, છટ, ખડપેશ્વર નમીને આવશે? નહિ નહિ કદી નહિ, (મ્યાનમાંથી ખડપો ઢાઢી બારી તોડી અંદર આવે છે.)

લોજકા

(ચીનયથી) પધારો ખડપેશ્વર પધારો, બહાદૂર પાક-શાસ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચે દરજ્જે પહોંચેલા તમે એક વીર અને

પ્રતિષ્ઠિત પાક શાસ્ત્રી છો, જેથી તમારો
માન મરતખો આજ રવિવારના જાહેર
તહેવારમાં 'દુધપાક જલેખી'ના સ્વાદીપ્ત
ભોજનથી સાચવવામાં આવશે.

ખડપેશ્વર

(અભીમાનથી) મને તમારા માન-

૭૪ મરતખાની જરૂર નથી-પરંતુ મારા રાગને તમારા જેવી
એક રાણીની જરૂર છે.

લોજકા

(આશ્ચર્યથી) શું...! તમારા લોજનાથને મારી જરૂર છે?

ખડપેશ્વર

હા, તમારી.

લોજકા

હા, પરંતુ એક શરતે: તમે મારી સાથે વાક્ય-યુદ્ધ
કરો; જો તેમાં હું હારું તો, મારે તમારા વચનને માન્ય
રાખવું. અને જો તમે હારો તો તમારે તમારો ખડપો
ઉતારી ચાલ્યા જવું: પ્રશ્નો ત્રણ છે.

ખડપેશ્વર

(વિચાર કરી) હા, કબુલ. કરો તમારા પ્રશ્ન.

લોજકા

ખડપેશ્વર! ચુલાસનની જમણી બાજુએ દૂધપાકના
ટોપ નજીક લખેલો પ્રશ્ન વાંચો અને જવાબ દો.

ખડપેશ્વર

(વાંચે છે) —

“લોજનું બંધારણ શું”

ખડપો

લોજીકા

હા, બોલો લોજનું અધારણ શું ?

ખડપેશ્વર

શું, તે ખડપો ! ખડપાથીજ દૂધપાક થઈ શકે છે, ખડપાથીજ દૂધ હલાવી શકાય છે, અને ખડપો લોજનેનો જીવનો હારક અને અધારણ છે. વધારામાં-ખડપાથી મવાલીઓને મારી શકાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેજ ખડપો પાછું દૈવીઆરનું કામ કરી શકે છે.

લોજીકા

નહિં, તદ્દન ખોટું. લોજનું અધારણ ખડપો નહિં પણ કોઈ જીવન વસ્તુ છે. પાકશાસ્ત્રના કાર્યથી અજ્ઞાન પુરૂષને ખડપો આપી પ્રશ્ન કરે અને પછી મનમાં વિચારે કે “લોજનું અધારણ શું ?”

આ પ્રશ્નમાં તમારી હાર છે. ચાલો હવે બીજો પ્રશ્ન:- ચુલાસનની ડાબી બાજુએ, પાંતરાની કદાઈની બાજુમાં લખેલો પ્રશ્ન વાંચો, અને જવાબ દો.

ખડપેશ્વર

(વાંચે છે.)—

“દૂધપાકનો સ્વાદ શાથી ?”

લોજીકા

હા, બોલો દૂધપાકનો સ્વાદ શાથી ?

ખડપેશ્વર

શાથી તે ખડપાથી. દૂધપાક જેવા પોષ્ટિક પદાર્થને સ્વાદીષ્ટ બનાવનાર ખડપોજ છે. દૂધપાકના આદીથી અંત

૭૬

સુધીના ક્રિયાત્મક કાર્યમાં ઉણુતાને ન ગણુકારતાં, નિડરતાથી સ્વતંત્રપણે મહા-લતો, એ ખડપો ન હોય, ત્યારે જોઈ-લ્યો એ દૂધપાકની મળ ! ટોપના તળી-એજ ચોંટવાનો. પછી સ્વાદીષ્ટ મટી જે સ્વાદીષ્ટ બનવાનો. ત્યારે લોજીકોદેવી, તમેજ કહો કે દૂધપાકનો સ્વાદ ખડપો નહિ તો બીજું શું ?

લોજીક

ખડપેશ્વર ! તમારી ગણુતરી એક બાળકના જેવી છે. જો ખડપાથીજ દૂધપાકમાં સ્વાદ આવી જતો હોય તો પછી ખાંડનો કાણુ લાવ પૂછે ? આ પ્રશ્નમાં પણ તમારી સંપૂર્ણ હાર છે.

ખડપેશ્વર

હા, પણ ત્રણે પ્રશ્નમાં હારે તોજ મારે હાર કયુત કરવી. એવું મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે.

લોજીક

હીક ત્યારે, ત્રીજો પ્રશ્ન:—ચુલાસનની ઉંચે ધુમાડો જવાના ઝાળીઆએ લખેલો પ્રશ્ન વાંચો અને જવાબ દો.

ખડપેશ્વર

(વાંચે છે.)—

લોજના ગ્રાહકો માટે વશીકરણ શું ?

લોજીક

હા, બોલો ! લોજના ગ્રાહકો માટે વશીકરણ શું ?

ખડપેશ્વર

(ઉશ્કરાઈને) હા, હા, એ પણ ખડપો. ખડપો હોય

લોજ

તોજ આહોકોને જાત જાતની રસોઇ કરી આપી વશ કરી શકાય છે. ખડપાની સાહ્યતા વગર બનેલી રસોઇ, આહોકોની જીજ્ઞાસો પ્રેમ નથી મેળવી શકતી. પ્રેમ એજ વશીકરણ, અને વશીકરણ એજ ખડપો. માટે ખડપોજ લોજોદ્ધારક અધિષ્ઠાતા હથીઆર છે, દેવ છે.

લોજીકા

૭૭

ખોટું, એ પણ તદ્દન ખોટું ખડપેશ્વર, લોજના આહોકો માટેનું વશીકરણ ખડપો નહિ, પણ કોઇ અન્યજ વસ્તુ છે. જુઓ આ છેલ્લા પ્રશ્નનો ઉલ્લેખ હું તમારી આગળ કરું છું. એ વશીકરણનો મુખ્યાધાર લોજોમાં અપાતા મિષ્ટ લોજનો જેવાં કે-દૂધપાક, જલેબી, માલપુડા, મોહન-થાળ, મગજ, ખીરંજ, ધારી, ધુધરા વિગેરે વિગેરે છે: આ પૃથગ્લેખા ત્રણે પક્ષમાં તમારી સંપૂર્ણ હાર છે. માટે અભિ-માન છોડી દઇ, ખડપામાંજ સર્વસ્વ માંડી બેઠેલા ખડપેશ્વર તમારો ખડપો ઉતારી આપો; અને કોઇ-ગુરૂ પાસે શીખી આવી, મારા ત્રણે પ્રશ્નનો જવાબ આપી, તમારો ખડપો પાછો લઇ જાઓ.

ખડપેશ્વર

રાણી! ખરેખર, તમે મને છેતર્યો. મારી સરજતાનો તમેએ લાલ લીધો. પણ શીકર નહિ. દૂધપાક જમવાનું યુદ્ધ બાયલાઓ માટે છે, પણ દૂધપાક બનાવવાનું યુદ્ધ મારા જેવા ખડપાધારી યોદ્ધાઓ માટે છે. પરંતુ હું હાર્યો છું, એમ તો કબુલ કરતોજ નથી. તમારા પ્રશ્નને માન આપી અત્યારે તો આ ખડપો ઉતારી આપું છું. પણ:—

આ ઉતરેલો ખડપો, શાભાવશે આ હાથને;

ન્યારે તમે સામા પગલે આવશે લોજ નાથને.

(એમ કહી, ખડપો કિનારી-રૂઆબભરે ચાલ્યો જાય છે.)

હાસ્ય

ધારા

લોજ

ઘરમાં પગ મૂકતાંની સાથે જ મીસીસે ધડકા કર્યો:-
“ભોગ લાગ્યા મારા કે તમારી સાથે પાનું પડ્યું! મારી
આઈ, જરા તો માણસની રીતમાં સમજો!”

“પણ છે શું આટલું અધું? મને ભાયડાને તું ‘આઈ,
આઈ’ કરીને દીધે રાખે છે; તો માણસની રીતમાં તું
સમજતી નથી કે હું?”

“એમ જરાક બોલાઈ ગયું તો શું થયું? ભાયડા
છો તે છો-થોડા જ મટી જવાના છો? ઓ હો હો...એમાં
વળી વાદ શા અને વાંધા શા! એમ તો તમે તે
દિવસે પેલી સભામાં ભાષણ કરતી વખતે મને ‘બેન’
નોતી કહી?”

“અરે ગમાર! એ તો ભાષણની શરૂઆતમાં,
‘ભાઈઓ અને બેનો’ એમ બોલવાની પદ્ધતિ છે. તને
એકલીને મેં કંઈ કહ્યું છે?”

“કપાળ માફ” તેણે ઘાસલેટીયું મોઢું કરતાં છણકા
કરી કહ્યું. “અધીઆને કહ્યું એમાં હું પણ મોઢા હતી કે

નહિ ? તમે તમારો જ એકડો ખરો કરો ને, એટલે બસ !”

“એમાં એકડો ખરો કરવાની વાત નથી. તને કમ-અકલને સમજાવીએ તો એ સમજતી નથી, અને ઉલટું પકડીને બેસે છે !”

“સમજશું હવે આવતા હવે ! હ્યો આ ત્રીજો કાગળ ! ત્રણ ત્રણ કાગળ આવે, તો એ તમને કોઈ જાતનો વિચાર કે દયા નથી ! હવે તો હું ગયા વગર રહેવાની જ નથી. તમારી તો સાસુ પણ મારી તો મા ! તમારા મનને તો કંઈ નહિ, જાણે લોટે પાણી નાહી નાંખ્યું ! આ હુદયમાં તો હવે ચીરા પડ્યા છે. તમને તેમાંનું કશું એ છે ? તેની આવી માંદગીમાં તેના ત્રણ ત્રણ કાગળ છતાં હું ન જાઉં તો પછી મોઢાં હું દિકરી !” તેણે કુરકાં ખાતાં કહ્યું.

“તું જાણ તો પછી મારે જમવું ક્યાં ?”

“લોજમાં.”

“પણ મારી તખીયત.....” વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં જ તે છણકી ઉઠી.

“ઓ હો હો....! મારી બાઈ, આખી દુનિયાં લોજમાં જમે છે ! તેમને તો કંઈ એ લોહાં વાગતાં નથી ! ખીજા કોઈને તખીયત જ નહિ હોય ! તમે એક નવાઈના તખીયતવાળા છો !”

“વળી પાછી મને તું ‘બાઈ, બાઈ’ કહે જાય છે !”

“એ તો ટેવ પડી. તમે મને કેમ ‘બેન’ કહી હતી ?”

“ચરે, અકલના ધરકોતરા ! તને સમજ નથી.”

“છો અમારે નહિ હોય! હું તો
કાલે જવાની, જવાની, અને જવાની.
તમે તમારે લોજમાં ખાતું હોય તો
ખાજો!”

“નહિ તો?”

“નહિ તો હું શું કરું? મારી

માને મરવા દઉં?” તેની આંખમાં આંસુ ભરાયાં.

૮૦

મારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે ભાવ હતો; પણ તેની
કેળવણીલીન કુદાડીના ઘા જેવી વાણી, મારા હૃદયમાં ખુંચતી
હું તેની આગળ શિખામણના ઢગલેઢગલા કાલની દેતો.
પણ સ્વભાવ જ એવા પ્રકારનો હતો કે તે બધું વ્યર્થ
જનું. અને સંસારમાં અને છે તેમ કેટલાક સંસારીઓની
પેઠે, “હશે! શું કરીએ!” એમ ઉચ્ચારી ચલાવી લેતો,
ખીજે દીવસે, મારા એક નજીકના સ્નેહી સાથે તેને
દેશમાં પાકવી દીધી, રાંધવાનું હાથે બનાવવાની આવડત
કે હીમત સેવકમાં ન હતી; એટલે એકાદી લોજનો
(‘બોડીંગ’ શબ્દને ઘણાખરા ખરા ગુજરાતી હિંદુઓ
‘લોજ’ શબ્દથી સંબોધે છે,) આશ્રય લેવો પડ્યો.

+

+

+

એક લોજ વિષેનું લેન્ડખીત્ર વાંચી મારા પાટોશી
અમથાલાલે કેં કે વખાણ કરેલાં, પણ લોજનો આશરો
લીધા બાદ મારા અનુભવમાં જે આવ્યું છે તે વાંચક સમક્ષ
રજી કરવાની રજા લઉં છું.

લોજમાં જન્મનાર દરેક ગ્રાહકને એક પાસ આપવામાં
આવે છે નાટક અથવા રેડ્યેના ડોરડીપરની જેમ, ત્યાં પણ

એક ડોર-કીપર હોય છે. તેની પાસે એક કરાવ્યા બાદ જમવાની પરવાનગી મળે છે. કુપનલુક ખરીદી હોય તો, નાટક કે સીનેમાની જેમ, તેમાંથી એક પાનુ ફાડી આપ્યા પછી અંદર દાખલ થઈ શકાય છે. આ કુપનલુકનાં જેટલાં પાના ફાડી આપીએ, તેટલાં માણસને આપણે દાખલ કરી, જમાડી શકીએ છીએ.

તેમની આ વ્યવસ્થા-શક્તિ માટે, મને તેમના માનની લાગણી હિતપત્ર થઈ. આપણા આ દેશીઓ, બોજન-શાળાઓની અંદર પણ આવી સુંદર સીસ્ટમથી કામ કરી જાય છે. તે જોઈ, મારા ચહેરા પર એક હાસ્યરેખા ફરીને વિલીન થઈ. કારણ શું?

કારણ એમ છે કે, અંદર દાખલ થયા પછી, તેજ દિવસે થયેલો અનુભવ! અને તે પછીના ઘણા દિવસના ઘણા અનુભવ:—

ઘાંટા પાડી પાડીને બેસી ગયેલા, ધાસલેટીઆ કરકશ અત્રાજથી ઓર્ડર-માસ્તર પોકારે:—

“ચાલ છોકરા! જરા જલદી ચાલ! પગ હિપાડ!”

“ખાત્તાલુ-રૂપમાં બહેચરભાઈને, બટાટાનું શાક આવે!”

“ચાલ છોકરા! ચીમનભાઈને ચટણી આપ!”

“હાજી! આવે મારા શેક! એલા એ ભાણજી!

શેઠને ગરમાગરમ દાળ આપ.”

“આવે, આવે, મારા શેઠને! ચાલ એ ફાદરીયા! કેશુભાઈ શેઠને સંભારીયાં-કેળાંનું તાક આપ.”

“એલા એ સાલાઓ ! સીધી રીતે પીરસતા નથી અને અંદર અંદર વાતો કરી, શેડીઆઓને છુમે પડાવે છે ? ચાલો, ચાલો, સાલા ગધેડાઓ !” કહી ઓર્ડર-માસ્ટરે એ-એ છોકરાઓને તમાચા ખેંચી કાઢ્યા, અને ફરી પાછું

બરાડવું શરૂ કર્યું:—

૮૨

“મગનલાઇને મગની દાળ આવવા દે !”

“છમનલાઇને છાસ આવે !”

“ભોગીલાઇ શેડને લજ્યાં આવે ગરમાગરમ !”

“હાજી ! આવે મારા કુલચંદ શેડને !” એક ગ્રાહકે પત્થરો ફેંકતા હોય તેમ કહ્યું:—“શું આવે મોત ! કુલચંદ શેડ તો હવે ઘરડા થયા. તમારાથી અપાતું હોય તો તે પણ આવવા દો ! મારા વાલા ‘આવે-આવે’ કરીને જીવ ખાઈ ગયા !” આટલું કહેતાંની સાથેજ તે ખડ-ખડાટ હાસ્ય આખા રુમમાં પથરાઈ ગયું. કેટલાકના હાથમાંથી ટાળીઆ પડી ગયા અને કેટલાકને પાણી પીતાં ઉનાળે ગયું. ખા ખા ખી ખી અને ખોં ખોંના અવાજ વચ્ચે કુલચંદ શેડ જરાક શરમાયા અને પેલો ઓર્ડર-માસ્ટર ચાટ પડી ગયો.

ફરી પાછું તેણે બરાડવું શરૂ કર્યું:—

“છોકરા ! રતીલાઈ શેડને રાયતું આપ.”

“એલા એ મણીઆ ! પેલા પુલચંદ શેડને પુલકા (પુલેલી રોટલી) આપ્યા કે ?”

“કેમ આંખો કુટી ગઈ ગઈ ? જોતો નથી ? પેલા

લોખ

આપણા કેશુભાઈ શેડને ક્યુંબર આપવાનું કેમ ભુલી ગયો ?”

“ બોલો મારા શેડ ! આપને માટે શું મંગાવું ? ”

એટલામાં બીજા રૂમમાંથી અવાજ આવ્યો, એ મીસ્ટર ઓર્ડર-માસ્ટર ! કમ હીઅર. બુઓ આ રોટલી ! પેટમાં ચોંટી રહે એવી છે કે નહિ ?

૮૩

“ સાહેબ ! એ રોટલી કાચી નથી પણ નરમ છે. આપને કડક જોઈતી હોય તો કડક મંગાવું ! ચાલ છોકરા ! આ ચશમાવાળા શેડને કડક રોટલી આવવા દે ! ”

“ ચાલો, ચાલો, જલદી ચાલો, ચપોચપ પગ ઉપાડો.”

“ પોપટભાઈને પાપડ આપો.”

“ અમથાભાઈને ઓસામણ આપો.”

“ પેલા કકલભાઈને શેડને કઠી આવવા દે, છોકરા ! ”

“ એલા એ હજમ ! આ દેવશંકરભાઈને ઠંડી દાળ કેમ આપી ગયો ? ”

“ પેલા મોહનલાલ માસ્ટર સાહેબને-ચટણી-અથાણાં આપ્યાં કે નહિ ? ”

“ ગનીયા ! થાળી ઉચ્ચ.”

“ સોનીયા ! પોતના કર.”

આવા તરેહ-તરેહના ચાલુ બરાડાઓથી મને તો ખરેખર કંટાળો આવતો. જે ભોજન શાંતિમય વાતાવરણનાં લેવાવું જોઈએ, તે ભોજન આવા બુમબરાડા વચ્ચે લેવાવું જોઈ, મનમાં ખેદ થતો. તેમની બીજી

પદ્ધતિ જોટલી ઉજવળ છે, તેટલીજ આ પદ્ધતિ અંધારી છે.

ખીજી બાબુ યુરોપીયન હોટેલો તપાસીએ ત્યારે તેનું વાતાવરણ કેટલું અને શાંતિમય જણાય છે ? ચમચા અને ડીશના મંદમંદ અવાજ શિવાય,

૮૪

જમનારાઓ તરફથી કે પીરસનારાઓ તરફથી કોઈ મતનો અવાજ નહિ સંભળાય.

આવા ખૂમખરાડા અને ધમાલ વચ્ચે લેવાતું ખાણું કોઈ રીતે ધચ્છવા ભોગ નથી. છતાં ઘણાખરા આહંકારેવાઈ ગયા હોય તેમ જણાય છે.

તેમની બહારની વ્યવસ્થા મને જોટલી ઉજવળ જણાય છે, તેટલીજ અનુભવે ફૂર ધૂણોત્પાદક અને માણસાઈની દેખાય છે. એક વખતે એક ભાઈ પોતાનો પાસ ઘેર ભૂલી આવ્યા હતા, એટલે પાસ વગર ટોરફીપર તેમને અંદર દાખલ ન કરે, એ સ્વભાવિક છે. તે ભાઈએ પાસ ભૂલી જવાની બાબત મેનેજરને જણાવી. મેનેજરે કહ્યું, “ એક રૂપીઓ ડીપોઝીટ મુંકા, અને જમી આવો. ખીજી વખતે પાસ બતાવીને રૂપીઓ લઈ જાઓ.” કમલાએ પેલા ભાઈ પાસે રૂપીઓ પાછું ન હતો. તેણે પૂછ્યું કે, “ ખીસામાં રૂપીઓ ન હોય તો શું કરવું ? ”

“ તો તો હું લાચાર છું.” મેનેજરે સમ્યક્તાની પ્રતિમા હોવાનો ડોળ કરતાં જરાક લાચાર ભાવે હસીને કહ્યું.

“ તમે જાણો છો કે, હું તમારી લોજમાં પાંચ વરસથી જમું છું. હું તમારો જીવો અહાક છું, એટલે

લોજ

તમારી પીછાનમાં ન હોઈ એ સ્વપ્ને પાલુ ન બને. મારી પાસે રૂપીઆ હોત તો હું તમારી સાથે ખટપટમાં ન ઉતરત; કારણ કે મને કોઈપણ જાતની ખટપટ પસંદ નથી.”

“હાજી, આપ કહો છો તે ખરું છે; પણ કાયદાની વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ મારાથી બની શકે તેમ નથી. કારણકે આજ તમને છુટ આપીએ, કાલ બીજાને આપીએ, પરમ દીને ત્રીજાને આપીએ, તો પછી અમારા કાયદાની મહત્તા શું રહે. અને અમને અગવડતા કેટલી નડે તેનો કંઈ ખ્યાલ કર્યો?”

હું આ બંનેની વાતચીત બાજુમાં ઉભો રહી સાંભળી રહ્યો હતો. મને, આ કાયદામાં ફૂર થઈ, માણસાઈ ભૂલનાર મેનેજરની જડતી લેવા મન થઈ આવ્યું, તે કાંઈ આગળ જોલે તે પહેલાં જ મેં પરખાવી દીધું, “ચુપ કરો! કાયદો, કાયદો કરીને તૂટી શેના મરે છે? જોયા મોટા કાયદાવાળા થયા છે તે! એડવાડ ચુંથવાનો ધંધો કરવો ને શીશિઆરીનો પાર નહિ!” મેં જરા સુકો દમ છાંટતાં કહ્યું.

“પણ મહેરબાન! આ બીઝનેસ છે.”

“જોયો, જોયો, તમારો બીઝનેસ. બીઝનેસમાં તો હજારો રૂપીઆ વિશ્વાસે ઉધાર રહે છે અને તમે આ ભાઈને ઝોળખવા છતાં-તેણે પાસ કઢાવેલો હોવા છતાં-તેના તરફ જે વર્તન ચલાવો છો, તે તદ્દન અસભ્ય અને અપમાન ભર્યું છે. આ તો આ ભાઈ બિચારા

૮૬

નરમ છે. એની જગ્યાએ હું હોત તો કાપદો કેમ અજમાવાય છે, તે હું બતાવી આપત !”

મેનેજર મારા આ સુકા દમથી જરા ઝંખવાણો તો પડ્યો, પણ તેણે પેલા ભાઈ તરફ માણસાઈ ન દાખવી તે નજ દાખવી. છેવટે મેં પેલા ભાઈ માટે એક રૂપીઆ ડીપોઝીટ આપ્યો, ત્યારે તેને જમવાના રૂમમાં દાખલ થવા દીધો.

એક દિવસે મારો રકાસ થયો. રવિવારનો દિવસ હતો. રવિવારે લોજમાં મિષ્ટાન થાય છે. સેવક માલપૂઝા-દૂધપાક પર સારી રીતે હાથચાલાકી કરી, હાથ ધોવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં પીરસનારા છોકરાઓની દોડદોડી અને ધમાલમાં, હું બેઠો હતો તે જ જગ્યાએ, દૂધપાકના કમંડળ સાથે શાકની થાળી ભુટકાઈ પડી. દૂધપાક અને શાક દ્વંદ્વ્યુદ્ધ કરતાં મારા શરીર પર પડ્યાં, કપડાં દૂધપાક અને શાકથી રંગડોળાઈ ગયાં. ગરમાગરમ દૂધપાક શરીર ઉપર પડે એટલે શું થાય ? જરા ખ્યાલ કરો ! દાઝવાની શીકરને બાળુએ ધક્કેલી, મગજનો પીતો ઉકળતાં પાટલા પર ઉભો થઈ, મારાથી બોલાઈ ગયું, “ઓ ! કમબખ્ત કરકસીઆ, અને હરામખોર હરીઆ ! આ અકસ્માત હોય કે ન હોય, પણ મને શક બન્યું છે કે, આહટો પાસેથી ખાનગી પૈસા લો છો, તેમ મેં આપવાની ના પાડી, એટલે તેનું વેર લેવાના ધરાદાથી, આ દૂધપાક અને શાકનો અકસ્માત મારા શરીર પર અજમાવવામાં આવ્યો છે; પણ

રીકર નહિ હું તમારી બરાબર જડતી લઇશ અને પેલા મેનેજરને પણ શું કહું? બસ! મેનેજર નાલાયક છે, ઓર્ડરમાસ્તર નાલાયક છે, લોજ નાલાયક છે અને ગ્રાહકો પણ નાલાયક છે. ખુબ હાબગ છે.” આ પ્રમાણે હિંદુ-લોજ, મેનેજર, લોજનો ધાંધલીઓ કારભાર અને અશાંતિ-મય વાતાવરણ વિગેરે પર એક લાંબું લાપણુ વેગલરી વાણીમાં ત્ય ને ત્યાંજ કરી નાખ્યું.

લાપણુના ભુલદં અવાજથી લોજના ગ્રાહકો અને રસ્તે ચાલનાર માણસો એકઠાં થઇ ગયાં. એવામાં ત્યાંથી પસાર થતા સીપાઇ દાદા કોઇ મારામારીનો કીસ્સો હશે જાણી દોડતા આવ્યા.

ચાર પાંચ માણસોના અતિઆગ્રહને વશ થઇ, હું જરા ટાઢો પડ્યો, શાંત થયા બાદ મને મનમાં તો થયું, કે મેં જરા સાહક કર્યું. મેનેજરે ઉછીના આપેલા કપડાં પહેરી, દૂધપાકવાળાં કપડાં તેમને સોંપી, મેં લોજને છેલ્લા નમજકાર કર્યા.

ઘેર આવી સૂઇ ગયો. દૂધપાક માલપૂડા ભારે અને માદક લોજનથી હું ધસધસાટ ઉઠી ગયો. સ્વપ્નામાં એ બની ગયેલું, તાદ્રશ્ય આંખ આગળ ખડું થયું. ધીમે ધીમે મારી સ્વપ્નસૃષ્ટિએ વિપૂલતા ધારણ કરી. મન લોજપ્રદેશમાં જ ભમવા લાગ્યું. ભમતાં ભમતાં આધુનિક વિજ્ઞાન-દ્રષ્ટિએ, નવીન ઢબજનનું લોજ બનાવી શકાય, તે, તેણે શોધી કાઢ્યું. મને, સ્વપ્ન-સૃષ્ટિમાં વિહરતાં જે

સ્ત્રીમયી નવું લોજ તૈયાર કર્યું છે, તેની વ્યવસ્થા નીચે મુજબ છે:—

મુંબઈનો 'એક-એ' નો ઉપસાગર પુરાવી નાખી, તે જગાએ એક ગગન-વિહાર આલીશાન મકાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. તે મકાનમાં અપ-ટુ-ડેટ

વ્યવસ્થાથી ભરપૂર અને આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીય પધ્ધતિથી એક લોજ ખોલવામાં આવ્યું છે. જેનું નામ 'ભારત-ભુષણ લોજ' રાખવામાં આવ્યું છે. દરેક કોમના ગૃહસ્થોને રહેવાની અપુર્વ સગવડ છે. શરત ફક્ત એટલીજ છે કે, વેજીટેરીયન સિવાયના બીજા ગૃહસ્થોને દાખલ થવાની મનાઈ છે.

રસોયાની અને ડાઇનીંગ-હોલ (જન્મવાનો રૂમ) ની વ્યવસ્થા જોઈ તમે ખુશખુશ થઈ જશો, આ લોજ નવિ-તાથી ભરપૂર છે, એટલે જન્મવાને માટે ટેબલ ખુરસીની વ્યવસ્થા ન રાખતાં, આરસના પાટલાની જગ-જુની પ્રણાલીકા નવીન દ્રષ્ટિએ રાખવામાં આવી છે. એક પાટલો આસન માટે અને બીજો પાટલો ભોજન થાળી મુકવા માટે. અહીં આખી જીંદગીમાં ન જોડેલી પ્રસંશાપાત્ર વ્યવસ્થા તો એ છે કે, તમારે જોઈતી વસ્તુ-ખાદ્યપદાર્થ ડાઇની પાસે માગીને લેવાને રહેતો નથી. વિજ્ઞાનિક બળના પ્રતાપથી અને એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીની મદદથી અમે એ કામ કરી શક્યા છીએ.

રસોડામાંથી-ઢેક ડાઇનીંગ હોલ સુધી, દિવાલની ખાબુમાં પાંચ ઇંચની પહોળાઈમાં રેલ્વે જેવા નાના પાટા

“ જો કમળખત કરસનીયા, અને હરામખોર હરીયા !”

લોજ

નાંખ્યા છે અને તે પર ચાલવા માટે એક વેંત ઉંચાઈના ખુલ્લા ડબ્બા કરાવ્યા છે. ધન-પદાર્થ માટે આ ડબ્બા છે અને પ્રવાહી પદાર્થ માટે, ઠેક રસોડાથી જમવાના હોલ સુધી, અટેલીને નળ નાખવામાં આવ્યા છે.

દરેક પાટલાની ખેડક નજીક દિવાલમાં આઠ-દશ ચાંપો રાખવામાં આવી છે. તે દરેક ચાંપો પર વસ્તુઓનાં નામ લખવામાં આવ્યાં છે. અને દરેક ખેડકને ક્રમવાર નંબર પણ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રવાહી-પદાર્થોની સગવડતા માટે એ ચાંપોની બાજુમાં ચારપાંચ જાતના નળ રાખવામાં આવ્યા છે અને તે દરેક નળ પર પ્રવાહી-પદાર્થના નામ લખેલાં છે. જે દિવસે જે ભોજન હોય તે ભોજનના નામવાળી ચાંપો ને નળ ગોઠવવામાં આવે છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવું.

તમે જમવા બેસો કે તરતજ એક માણસ મુગે મોઢે, તમારા જમવાના પાટલા પર ચકચકીત થાળી-વાટકા મૂકી જાય છે.

અહીં ભોજન આરોગ્યતી વખતનું વાતાવરણ એટલું બધું શાંતિમય હોય છે કે જેની વાત ન પૂછો ! અહીં તમને ખીજી લોજની માફક, “દાળ આવે ને ભાત આવે” ના ખૂમખરાડથી કંટાળો ઉપજાવનારા ખ્યાલો સ્વપ્ને નહિ આવે.

તમારા પાટલા પર થાળી આવી ગઈ, એટલે તમારે તમારી ખેડકની દિવાલમાં ચાંપો અને નળ સામું જોવું.

૬૦

જે વસ્તુ જોઈતી હોય, તે વસ્તુવાળી ચાંપ દબાવવી. દાખલા તરીકે તમારે રોટલી જોઈએ છે; તો રોટલીવાળી ચાંપ દબાવવી એટલે રસોડામાં રાખેલા મશીનમાં ટેલીફોનની માફક ધંત્રી થશે; શબ્દ અને ફટાક કરતો તમારો બેક નંબર અને ‘રોટલી’ ઉપર તરી આવશે; એટલે ત્યાં એટલો માણસ પેલા વેંતીઆ હજીમાં રોટલી કરી, ચાંપ દાખશે એટલે તે હજી પેલા પાટાપર સડસડાટ ચાલતો તમારી બેક આગળ આવી ઉભો રહેશે. તેમાંથી તમારે જરૂર પૂરતી રોટલી લઈ, ‘બેક-કી’ દાખવી, એટલે તે હજી પાછો પોતાના મુળ સ્થાને રસોડામાં જશે. ધારો કે તે હજી તમારે માટે ધન-ખાદ્ય પદાર્થ લઈને આવતો હોય, પણ તમારી પહેલાંની બેકવાળાઓને તે વસ્તુની જરૂર હોય તો ‘બેક-કી’ દાખીને, તેને પોતાની બેક આગળ ઉભો રાખી શકે છે; અને જોઈતી વસ્તુ લઈ, ‘બેક-કી’ છોડી તે હજીને આગળ ધસવા દે છે. આ પ્રમાણે કાદપણુ જાતની માંગણી કે ખૂમખરાડ સિવાય ઓટોમેટિકલી દરેક વસ્તુ મેળવી શકાય છે.

અને પ્રવાહી વસ્તુઓ માટે તો નળ છે. દાળ જોઈતી હોય તો દાળવાળો નળ ખોલવો, દૂધ જોઈતું હોય તો તે નળ ખોલવો. એ પ્રમાણે હાસ, પાણી વિગેરે. આ નળ રસોડામાં મોટા તપેલાંની સાથે સંધાયેલા હોય છે, ગરમાગરમ રાખવા જેવી પ્રવાહી વસ્તુના ટોપ નીચે વિજળીક ચુલાઓ રાખવામાં આવ્યા છે, કે જેથી ગરમ ખાવા

જેવી વસ્તુ ગરમજ રહે છે.

જમવાનો ટાઇમ ખલાસ થયા બાદ, તે નળને અંદરથી તેમજ ખલાસથી સાફ કરવામાં આવે છે. નળનો આંતરીક ભાગ શી રીતે સાફ થતો હશે? એવી શંકા થવાનો સંભવ છે;

પણ તેનો ખુલાસો આ રહ્યો:—નળ સળંગ નથી. જુદા જુદા કકડાઓને પેચથી જોડન કરેલા છે, એટલે ત્યારે ધોવા હોય ત્યારે એ કકડાઓને છુટા કરી, આબાદ ધોઇ શકાય છે.

જમવાની આવી અને આટલી ઉમદા વ્યવસ્થા, તમે આખી દુનિયાં ફરી વળો તોયે જડી આવવી મુશ્કેલ છે. માટે આ લોજમાં જમનાર સઘળા ગ્રાહકોને, એક વખત પધારી અનુભવ લેવા, અમારી નમ્ર વિનંતી છે.

જેવી રીતે બોર્ડીંગ ખાતું આટલું સુવ્યવસ્થિત છે, તેવીજ રીતે લોજીંગ ખાતું પણ છે. અમે છાપાઓમાં અને જાહેર ખબરોમાં તેની પ્રશંસા અને પ્રશસ્તિ માટે પૂરતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. એ છતાંએ જો તમને પ્રતિતી ન થતી હોય તો એક વખત મફત અનુભવ લઇ જવાની આપને વિનંતી કરવામાં આવે છે.

હવે આપને જણાવતાં સંતોષ થાય છે કે આ લોજે ટુંક સમયમાં એટલી બધી પ્રગતિ કરી છે કે, જેના પરિણામે આજ સેંકડો લોજરો અને બોર્ડરોને, જગા ન હોવાના સખમે લાચારીથી ના પાડવી પડે છે.

જેમ લોહચુબક લોખંડને ખેંચે, તેમ ગ્રાહકો ખેંચાઇ

૮૨

ખેંચાઈને પાછા પડે છે. દિલગીર છીએ કે હવે જગા નથી નહિતર આમ ખેંચાઈ મરતાં ગ્રાહકોને પાછા પડવા દઈએ, એમ તમે સમજો છો ? કદાપી નહિ. ગ્રાહકો છે. તો લોજ છે. લોજ છે, તો પૈસા છે. પૈસા છે, તો બધું છે. અને તમે જાણો છો કે, આ જમાનો હવે પૈસાનો છે. પૈસાથી ગણો, વિદ્વાન, ચાલાક, હોશિયાર વિગેરે એવું એવું ઘણું મનાય છે, એ તમારી ખ્યાલ બહાર નહિ હોય. માટે જ ગ્રાહકો અમારા પૂજ્ય છે, પૈસા છે, પોષાક છે, હાથ પગ છે, અરે.....ગ્રાણુ છે.

હવે તમેજ કહો કે આવી ઉચ્ચ પ્રકારની લાવના ગ્રાહકોને ખેંચી લાવવાને સમર્થ નથી ? છે જ. તો પછી ત્યારે આમ બાબત છે, ત્યારે ગ્રાહકોને ના પાડવું એ પાલનું ખરું ? પણ શું કરીએ, ભરતી એટલી બધી છે કે એટ થતી જ નથી. છેવટે ન છુટકે, અમારે હિન્દુસ્તાનના દરેક પત્રોમાં જાહેર ખબર આપવી પડે છે કે, “હાલમાં જગા નથી. જગા ખાલી થયે છાપાંઓ દ્વારા જાણાવવામાં આવશે.

હવે તો પૈસાની રેલમછેલ હતી. સો સો અને હજાર હજારના ટુકડાઓ તિંગેરીમાં ગોડવતાં સેવકનું મોં મલકાઈ જતું હતું; ત્યાં તો મારા વાંસામાં ઢબ દઈને ધખાકો થયો. “એલા એ ઉંઘણુશી ! કેમ કંઈ સ્ટેડીનાં સોણલાં આવે છે ? ઉંઘમાં શાનો મલકાઈ મરે છે ? ઉઠ, ઉઠ, એ આજસુ !” વાંસામાં થયેલ ધખાકાથી મારું લોજ

તુડી પડ્યું. હું જાગી ઉઠ્યો, અનિમિષ નેત્રે ચંદુ સામે જોઈ રહ્યો.

“એ ચક્કર! કેમ કંઈ કાતરીયું ગેપ થયું છે? લોજનાં મીષ્ટાન-પાણી પર ઠીક મારો ચલાવ્યો લાગે છે! તેનું ઝેર તો નથી ચડ્યું?” ચંદુએ કહ્યું.

૯૩

આટલી મહેનતથી તૈયાર કરેલું લોજ ચંદુના એક જ ધ્યાકાથી પડી ગયું; એ જ્યારે ચંદુએ જાણ્યું ત્યારે હસીહસીને તેનાં પાંસળાં દુઃખી ગયાં.

ચંદુ મારો મિત્ર હતો. આજે રવિવારની રજાનો દિવસ હોવાથી મને મળવા અને ત્યાર પછી મને સાથે લઇને ફરવા જવાના ઇરાદાથી તે આવ્યો હતો. ચા-પાણી પી અમે ચોપાટી તરફ ઉપડ્યા.

જેમ કોઈ કથાકાર પોતાની રસિકી વાણીમાં મહા-ભારતની કથા કહે તેમ મેં મારી લોજ-કથાનો રસિક ભાગ-મેનેજરની કાઢેલી ઝાટકણી, પાટલા પર ઉભા થઈ જતાં આપેલું લાંબુ ભાષણ, અને એ ભાષણના પ્રતાપે એકઠાં થયેલાં માણસો, માણસના ટોળાને જોઈ દોડી આવેલા સિપાઈદાદ, અને છેવટે લોજમાં નહિ જમવાની તે દિવસથી લીધેલી પ્રતિજ્ઞા, વિગેરે ચંદુને કહી સંભળાવ્યું. સાથે સાથે હવે મારે ક્યાં જમવું તે વિષેનો પ્રશ્ન પૂછી નાંખ્યો.

ચંદુએ કહ્યું, “ઓ હો હો...એમાં શું? આવતી કાલથી મારે ઘેર જમવાનું રાખજે ચંદન રસોઈ તો સારી કરે છે તને ગમશે ને?”

“એરે હા હા, ભાભીના હાથની રસોઇ ન ભાવે એ કેમ અને ?”

ખીજે દિવસથી મેં ચંદુને ત્યાં જન્મવાનું શરૂ કર્યું.

મુંઝવે જોવા ખર્ચાળ શહેરમાં, ખર્ચાંતે પહોંચી વળવાને, ઓશીસની

૬૪

નોકરી ઉપરાંત ખીજી ખાનગી કામ પણ ચંદુએ રાખ્યું હતું; એટલે સવારના નવ વાગ્યાની અંદર તો તે ખાઈપીને કામ પર નીકળી જતો. મારે ઓશીસ સિવાય ખીજી પંચાત ન હતી, એટલે હું દશ વાગે જન્મવા આવતો અને અગીઆર વાગે ઓશીસમાં પહોંચી જતો, સાંજે પણ ચંદુ મોટો દશ-અગીઆર વાગે આવતો સેવક સાત-આઠ વાગતામાં દશ વાગે તો પથારીવશ થઈ જતો; એટલે ચંદુને મારો મેળાપ અકસ્માત ગણાતો. રવિવાર સિવાય ભાગ્યેજ અમારો ભેટો થતો. તે મને ધૂલતો “કેમ ચીમન? ચંદનના હાથની રસોઇ તો ભાવે છે ના ?” હું આશ્ચર્યમાં આંખો ફારી, એ હાથનો અભીનય કરી, જવાબ આપતો, “અરે, એમાં વળી પુછવાનું હોય ! ચંદનભાભી એટલે ખસ ખલાસ; ચંદુ તું નશીબદાર છે. આ ચંદનભાભી દુનિયામાં થઈ છે કે ખીજી થવાની છે ! રસોઇ સારી છે એટલુંજ નહિ પણ તે પોતે સારી છે. વિવેક-સમ્યક્તા, સુઘડતા, ઉદારતા તો જાણે એનુંજ ! આનંદી અને હસમુખી પણ તેવી જ” મારી આ પ્રશંસાથી ચંદુ લપંથેલા થઈ જતો અને ઉચ્ચારતો, “શું તારી મંગળીમાં આ બધું નથી ?” હું જવાબમાં એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખતો.

લોજ

ચંદુને ઘેર જમતાં બે માસ તો પસાર થઈ ગયા. ચંદનલાબીનો હસમુખો રહેરો અને વિશુદ્ધ સ્નેહે મારા હૃદયને આકર્ષ્યું. એ આકર્ષણમાં પવિત્રતાને શુદ્ધતાને સ્થાન હતું. મલીનતાની ગંધ પણ ન હતી. પીરસતાં વાત કરતાં આગ્રહ કરતાં, તેનું મુખ મલકાઈ જતું. “ચીમનભાઈ આજ દોકળાં કેવાં બન્યાં છે? ના, લેવાં જ પડશે. આજ તો હું, તમને ગળા સુધી દોકળાં ખવડાવવાની છું; કેમકે તમારા ભાઈ મને કહેતા હતા, કે તમને દોકળાં ખૂબ ભાવે છે. આ પાપડી-દોકળીનું શાક લ્યો; ના કેમ પાડો છો? વિગેરે...” આ બધું પાડોશીઓ જોતા. તેમના મનમાં અવનવી કલ્પનાઓ કરતા અને મારા ધારવા મુજબ, અમારા માટે તેઓ હલકો અભિપ્રાય ધરાવતા.

૬૫

ચંદુ જરા કાચા કાનનો જણાયો, પાડોશીઓની ભંબેરણી તેને સત્ય ભાસી અને તે આધારે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. હવે તે પહેલાંની માફક મારી સાથે ખુટથી બોલતો નહિ.

એક દિવસ તે ગુપચુપ ડીટેક્ટીવની માફક, મારા જમવાના ટાઈમે હાજર થઈ, અમારી હીલચાલ જોવા લાગ્યો. હંમેશ મુજબ આજ પણ ચંદન, મારી સાથે નિખાલસ દિલથી હસમુખો રહેરો, ભોજન પીરસવાનો આગ્રહ કરી રહી હતી.

આ દ્રશ્ય ચંદુને અસહ્ય લાગ્યું. તેનું મગજ ઉકળી ગયું; રહેરો લાલચોળ થઈ ગયો અને આંખોના ડોળા

નાંખીશ. ”

૮૬

“અત્યા ચંદુ! આ તું શું બોલે છે ” મેં અશ્રય પામી કહ્યું.

“હું નથી બોલતો તારું પાપ બોલે છે.”

“મારું પાપ! ક્યું પાપ?”

“ઓ, ચમના! ચમનીયા! હરામખોર! મને બનાવી કળા અજમાવે છે? તારા મનને પૂછ! તેં પાપ નથી ક્યું?”

“ચંદુ તારા મગજની કમાન જરા ઠેકાણે રાખ આ તો ભ્રમ છે. તું મારી સાથે ખુલાસો કર આમ ખૂમ-ખરાડ પાડી શીદને તારી મારી અને ચંદનની ફજેતી કરે છે?” મેં તેને સમજાવતાં કહ્યું.

પણ ચંદુ એકનો બે ન થયો. માળાનાં માણસો આ ફારસ નિરખવા એકઠાં થઈ ગયાં. ‘હા હો’ ના ગડગડાટ વચ્ચેથી, લિન્નલિન્ન વાક્યો મારા કાને પડતાં હતાં

“આ તો પોણ ”

“જોયા આ સંસારના લવાડા ”

“આજકાલના મીત્ર બધા ઠીક જ છે.”

“પેલી બાઈ પણ નફટ છે હોં! રોજ તેના સામું હસ્યા કરતી હતી.”

લોજ

“આ સાલો ચંદુરો પણ કોઈ વિચિત્ર માણસ છે!”

“માલાખી શક પડત હોતા, કી સાલા કાયતરી ગોટાળા અસલા જ પાહીજે.”

“એ ચીમન વળી કછ વાડીનો મૂળો છે?”

“એવું હોય તો રૂમ ખાલી કરવાની તોટીસ અપાવીએ.”

“માળાના માણસોની ધમાલથી, નીચે રસ્તામાં પણ લોકો ટોળે વળી જોવા લાગ્યા. જેને જેમ ફાવે તેમ અંદર અંદર ખેલવા, બકવા, કે પૂછવા લાગ્યા:—

“કેમ શું છે? ચોર આવો છે?”

“કાય તરી મારામારી દીસતે.”

“અસી ગોષ્ટ તો ‘તાજી બાતમી’ મધી જાપહી પાહીજે.”

“દુસરેકી ઓરતકુ.....સમજે?”

“આય સું? પોલીસના હાથમાં આપી દેવને!”

“હવે છોડોને માથાફેડ! એમાં તમારા બાપનું શું જાય છે!”

થોડા કલાક પછી આ મામલો શાંત થયો. માઈ તો ડીક, પણ ચંદનના હૃદયમાં કેટલું અસહ્ય દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હતું! એ કલ્પનાએ માઈ મન અસ્થિર કરી મૂક્યું. તે દિવસથી ચંદુ સાથેનો મારો સંબંધ સદાને માટે તૂટી ગયો. મને વિચાર થયો, “શું એક બ્રમનું આ પરિણામ?!”

લોજ મારા માટે ત્યાજ્ય હતી, એટલે રસોઈ જેમ તેમ કરી હાથેજ પકાવતો હતો. થોડા દિવસમાં મીસીસની પધરામણી થઈ અને હાથે રાંધવાની કડાકુટ ટળી. તેણે પૂછ્યું, “કેમ લોજમાં જમવાનું તો ફાવ્યું ને?”

૮૮ “લોજમાં? અરે, લોજમાં તો મંગળી મારો રકાસ થયો.”

“હેં! રકાસ શાનો?”

“અરે! મારા પર દૂધપાકનું ગરમાગરમ કમંડળ પડ્યું.”

“હેં! હાય! હાય! ત્યારે તો તમે દાઝ્યા હશે?”

“દાઝીએ જ ને! તું તારી માને બ્લાડી કરને ધાણીનું ગમે તેમ થાય! ખાય-પીને મરે કે પછી ખાડામાં પડે!”

“તમારા વાંધાને તો હું પગે લાગી! એ તો હું જ તમારે પુરે કરું! બીજી હોય તો હમણાં ખચર પડે, સમજ્યા?”

મંગળીનો પિત્તો ઉકળ્યો જાણી, મેં વાતને ઉલટાવી નાંખી, “કેમ તારી માની તખીયત તો હવે ઠીક છે ના?”

“ઠીક હોય કે ન હોય, તમારે તેની શી પડી છે?”

મંગળી! તારામાં અકકલ ક્યારે આવશે?”

“આવશે હવે આવતા ભવે! વાર પછી તમે લોજમાંથી જમવાનું છોડી દીધું?”

“હા.”

લોજ

“અને બીજી લોજમાં રાખ્યું?”

“હા.” મેં અચકાતા કહ્યું.

કારણ કે ચંદુને ત્યાં થયેલા ભવાણીની વાત, મંગળીના જડ બેજમાં ન પડ્યે; અને સુલટાનું ઉલટું સમજી કાઢતો વાધ કરી, ઉટ્ટીયાનું ટુંટીયું કરી એમે, જાણીને તેને એ વાત કરવી માંડી વાળી.

“ત્યારે તમે તો હાથે ટીપતા’તા!”

“બીજું લોજ પણ ન ફાળ્યું. એટલે.....”

“હું બોલતો હતો, ત્યાં તો તે વચમાં જ ઉકળી ઉઠી:—

“ઝોહાહો.....! મારા લાઇ, આખી દુનિયા લોજમાં જમે છે અને તમને જમતાં શું થયું?”

મેં જરાક ચીડવાઇને કહ્યું, “એ અક્કલ! ઘડીકમાં ‘લાઇ’ અને ઘડીકમાં ‘લાઇ’ એ શું?”

તેણે મને ચીડવવા ઉલટો જ જવાખ આપ્યો, “એ શું તે—ગરમાગરમ દૂધપાકનું કમંડળ!!”

હાસ્ય

ધારા

કહાણીએ લેખક

(એક સત્ય ઘટના ઉપરથી)

આકાશમાં મેઘ ગર્જે અને કેશરી તાડુકે, એવીજ દબથી હું તાડુકી ઉડ્યો:—“ ચુપ કર ! એક વાક્ય નહિ, એક શબ્દ નહિ, એક અક્ષર નહિ, બસ કંઈ નહિ. તારા લવલવાટથી મારી બધી કલ્પના પર જુગો મૂકાય છે, પાણી ફરી જાય છે, ધોવાઈ જાય છે. સ્વામિનાથનું મગજ અત્યારે કયી બાબતમાં ગુંથાયું છે તે સમજવાની તારામાં અકલ નથી, સમજ નથી, ખ્યાલ નથી. મારા બધા વિચારો, તારા એ પુર્ણવિરામ વગરના બકબકાટથી વેડફાઈ ગયા. તું ગામડીયું દોર.....”

“ ખબરદાર મને દોર કહી છે તો ! મેં તમારું શું બગાડ્યું છે કે—હડકાયા કુતરાની માફક કરડવા આવો છો ? આ ઠંડી થઈ જાય છતાં તમે પીવા ન ઉઠો અને બીજી વખત ગરમ કરી—બોલાવીએ ત્યારે તમે ધુરડીયા કરો: બીજી વખત ગરમ કરેલી આ ઠંડીગાર થઈ જાય તો મેં

કહાણીએ લેખક

તમને આ પીવાનું ન સૂજે અને હાથમાં કલમ લઈ ઘેલાની માફક મિનિટોની મિનિટો સુધી-કાગળ તરફ, કેલેન્ડર તરફ, મહાત્મા ગાંધીજીની છબી તરફ, કાંતો મારા ફોટા તરફ કે પછી ખુણામાં ભરાવેલા ઝાકુ અને હુલકા તરફ જોયા કરો છો. ઓહોહોહો.....કોણ જાણે શુંયે મોટો વાઘ

૧૦૧

કલમના ઝાઝાથી મારી નાખવાનો હોય એમ એક નજરથી દરેક વસ્તુ તરફ જોયા કરો છો, પણ આ આ ઠંડી થઈ જાય છે-તે પીવાનું ભાન થતું નથી! કો' આટલી હદ સુધી વાત આપે ત્યારે મારાથી તમને એટલુંય ન કહેવાય!"

“ જનહમની ખાડીમાં ગઈ તારી ચા! કમચકલ એટલી પણ ખબર નથી-કે એક લેખક લખવાના કામમાં ગુંથાયો હોય ત્યારે તેને ખાવાપીવાનું કે સુવા ઊઠવા બેસવાનું કંઈપણ ભાન હોતું નથી! એ તો તેની ધૂનમાંજ રચ્યો-પચ્યો હોય છે. માટે જ્યારે હું લખતો હોઉં કે લખવાના વિચારમાં હોઉં, ત્યારે ખબરદાર જે મારા તરફ જરાપણ ટેં ટેં કરી છે તો!”

“ મારે ભુતરાત જાણે એ વાત! ઘરમાં લોટ ખૂટે, ઘી ખૂટે, એ લાવવાનું તો સૂજતું નથી અને લેખ લખવા કેમ સૂજે છે? ઘડીક ચાપ ને આ કલમ ને કાગળ લઈને ચોંટયા! રોટલી ઠંડી થઈ જાય, ભાત ઠરી જાય, નોકરીનો ટાઇમ થઈ જાય, અને હું ખૂસ પાડી પાડીને ચાકું તોયે તમે ગુંદરીયાની માફક ચોંટયા તે ચોંટયા! એ છાપાવાળા એક રાત્રી પાછાં પરખાવતા હોય તો તો જાણે ધૂળ

૧૦૨

નાખી ! મગજમારી કરીનેય બે પેસાનું મોંદુ જોવા મળતું હોય, તો તો જાણે સમજ્યાં કે ગદ્યાવૈતક કયું પરમાણુ છે. પણ આતો ઘરમાં હાંડલાં કુસ્તી કરતા હોય અને તમે લેખમાં ને લેખમાં અટવાયા કરો ! બોલો ! આવા લેખ લખે

શા દી વળ્યા ? પગારમાં કંઈ ઠેકાણું નહિ અને લેખમાં કંઈ મળતર નહિ તો પછી ખાલી ફેગટની—આજ તો દિવાળી અંકનો લેખ લખવો છે, અને હોળી અંકનો લેખ લખવો છે એ જાનજ શી ? તમે બહાર પાટલુનદાર કે વૈતલીદાર થઇને પુટ્યા—ફાટ્યા કરો, પણ મારી આગળ તમારી એક કોડીની પણ કિ.....”

“ચુપ કર જમની ! હવે હું તારો એક અક્ષર પણ માંભળવા માગતો નથી. લેખકની કીર્તિ, લેખકનું માન, લેખકની મોટાઇ—પ્રતિભા, એ બધું ગાંડી તું શું જાણે ! સાહિત્ય—ક્ષેત્રમાં કલમની ધારે, અરે ભુલ્યો અણીએ લડતાં લડતાં આગળ આવવું એ કંઈ ખાવાનું કે ભાત—દાળ બનાવવાનું કામ નથી ! રણક્ષેત્રમાં લડી મરનાર શરા લડવૈઆના પાળીયા કે પુતળાં મૂકાય છે, તેમ સાહિત્ય—ક્ષેત્રમાં કલમના બળથી જીજી મરનાર સાહિત્યકારોના ફોટાઓ સાહિત્ય મંદીરમાં મૂકાય છે અને જ્યંતીઓ ઉજવાય છે. અરે, પણ હા. આ બધી રામાયણ તારી આગળ કહેવામાં શો સાર ? તારાં ચોટલાવાળા બેજમાં આ વાત ક્યાંથી પચે ? કારણ—પહેલું તો એકે સાહિત્ય એ ક્યા ઝાડનું

કહાણીએ લેખક

મૂળીયું છે એ તારૂં કેળવણીદીન અઝડ બેઠું શું સમજે—વિચારે ! જો તું લેખિકા હોત તો મારી અને મારા બેઠનની તું જરૂર કિંમત આંકવાને શક્તિવાન થાત; પણ અફસોસ કે મારે નશીબે તું.....”

૧૦૩

“આમ મોટી ડાહી વાતો કરો છો પણ ધરના દાંડલામાં લોટ ફેટલો પડ્યો છે. તેની તો ગમ નથી ! હજી હું સારી કે કરકસર કરીને બે વખત ટીપી આપું છું. આ લેખક બૈરૂં મળ્યું હોત તો એ પણ તમારી માફક હાથમાં કલમનો ગોદો લઇને કાગળ સામું જોયા કરત, અને ટીપી આપવું તો ઘેર ગયું પણ અન્નને અને દાંતને વેર થઇ પડત, સમજ્યા ?”

“અરે, તું તો ઘેલી છે. તારી વાતમાં કંઈ વળુદ નથી. કનૈયાલાલ મુનશી અને લીલા મુનશી, લેખક-લેખિકા છે એટલે શું જુએ મરે છે ? સાહિત્ય જીવન શું એ સમજે છે ?”

“મને ઘેલી કહીને તમે ડાહ્યા થવાનો દાવો કરો છો તો તમારી અક્કલ શું કુતરાં ચાટી ગયાં છે—કે ક્યાં એ અને ક્યાં તમે ! ક્યાં રાજ બોજ અને ક્યાં ગાંગો-તેલી ! એમને ઘેર તો લક્ષ્મી અને સરસ્વતી હસે છે, ન્યારે તમારે ત્યાં લક્ષ્મીદેવી રહે છે. એમને ત્યાં ધંટીમાંથી લોટ ખૂટતો નથી, ન્યારે તમારે ત્યાં કાલે લોટ ખૂટશે કે કેમ એની શંકા રહે છે. માટે એમની સરખામણી કરવી રહેવા દો, અને ધંધામાં ધ્યાન આપી, બે પૈસા રજો, તો લવિષ્યમાં

કામ લાગશે. કાલ ઉડીને છોકરો થશે છોકરી થશે, તેને લણાવવાં, ગણાવવાં, પરણાવવાં, નાતજાતના રીતરિવાજ સાચવવા, સારા અવસરે એ પૈસા ખર્ચવા, એ બધું વગર પૈસે કંઈ થવાનું છે? પણ તમને એમાંનું કયાં કંઈ સજ્જે એમ છે? તમારે

૧૦૪

તો ફેગટની મહેનત કરી લેખ લખવા અને કીર્તિ કમાવવી, સિવાય કંઈ કમાવાનો ખ્યાલ આવે છે? જાણે છાતીપર હાથ ને જય જગન્નાથ! યાદ રાખજો હજીપણ હું તમને એતવું છું કે જો કમાવાની બાબતમાં આમ બેદરકાર રહેશો તો ફક્ત બાવા ગીરધારી, ન મળે લોટો કે થાળી; એવી દશામાં પટકાઈ પડશો.” છેવટના શબ્દો બોલતાં જમનાની આંખમાં આંસુ ભરાયાં.

“એ વખત આવશે ત્યારે થઈ પડશે. હાલનો કીર્તિની વરમાળ પહેરવી છે સૌ સારાં વાનાં થશે. આપણા પણ પરમેશ્વર છે કે નહિ?” તેની આંખમાંનાં આંસુ જોઈ મેં એક આશ્વાસનનો ટુકડો તેના તરફ ફેંક્યો.

અમારા આ વાર્તાલાપની મોંઝાણમાં લેખ લખવાની જે જે કલ્પનાઓ મેં મારી મચડીને મગજમાં એકઠી કરી હતી તે એક પછી એક વેડફાઈ ગઈ અને હું શીકોદક મોંઢું વિકાસીને મારા છુટની ઘસાઈ ગયેલી એડી તરફ જોઈ રહ્યો. હુજતો માણસ તરણું પકડે તેમ મેં પણ શ્રંગારનો વિચાર હાસ્યરસનો લેખ લખવા ધણું ફાંફાં માર્યાં અને અંતે નક્કી કર્યું કે—છુટની એડી તો એડી; એ વિષય લખવામાં પણ કંઈ હાસ્ય સમાએલું છે. એટલે

કહાણીએ લેખક

ચક્રમકતા પાલીસવાળા છુટ, રાણીજાપન છુટ, હોલ છુટ, સાદા છુટ, કેનવાસના છુટ; તેમજ લાલ, કાળા ઘોળા વિએરે રંગના છુટ વિષે થોડુંક વર્ણન કર્યા બાદ—કયા માણસના કેવા પગ હોય તો કંઈ બાબતથી એડી વધારે ઘસાય અને એ એડી કઢંગી રીતે ઘસાતાં, ડુટ-પાથ પર ખસી જઈને પાછળ ચાલતી એક પારસી બાનુ પર પડતાં કેવો રકાસ થાય, તેના હુબહુ વર્ણન સાથે એ પારસી છુટાં માથાએ મુલાવેલા મુઆરક શબ્દોનો અચ્છો ખ્યાલ આપીને વાર્તાને વધુ હાસ્યરસ રેલાવતી આગળ લંબાવી પૂરી કરી.

૧૦૫

+ + + + x

રવિવારનો દિવસ હતો. સમય સાંજનો ચાર અને પાંચની વચ્ચેનો હતો. મારાં મીસીસ જમનાગૌરી માધવ-બાગમાં દર્શને ગયાં હતાં અને હું ઉંડા વિચારમાં ગમગીન થઈને બેઠો હતો. એવામાં મારો મિત્ર નવનિત ક્યાંથી ચે આવી પહોંચ્યો. મારી સ્થિતિ પર પળભર વિચાર કરી બોલી ઉઠ્યો—“કેમ વિનુ ! શી ચિંતામાં છે ? તું વિર અને શ્રંગારનો સારો લેખક આમ દીવેલીયું ડાચું કરીને બેસે એજ મને તો આશ્ચર્ય લાગે છે.”

“દોસ્ત ! ના પૂછ : બકાષ્ટ ગયું છે—વટાષ્ટ ગયું છે.”

“પણ શું ? ”

શું ? ! બે સાંબળઃ— મારો એક હિતેચ્છુ મિત્ર છે કે જે હંમેશાં મારા હિતમાંજ ખૂશી હોય છે. તેણે મને સલાહ આપી—“દોસ્ત વિનુ ! મારે તને બાળે એક પ્રતિજ્ઞા

૧૦૬

લેવડાવવાની છે.” હું પ્રતિજ્ઞાનું નામ સાંભળી ચોંકી ઉઠ્યો; અને પ્રતિજ્ઞાની લંબાઈ-પહોળાઈ, જાત અને પ્રકાર પૂછતાં તેણે મને કહ્યું—“પ્રતિજ્ઞા તારે એ લેવાની છે કે હવેથી તારે કાંઈ પણ પત્રકારને વિના મૃત્યુ લેખ ન આપવો.

તારા હાસ્યરસના લેખની તને કિંમત નથી, પણ સાહિત્યની દુનિયા તારા લેખ વાંચવા તત્પર રહે છે. તારી મહેનતથી તને શું લાભ ? ”

“કાર્તિ ” મેં મ્હોં મલકાવી કહ્યું.

“ કાર્તિથી પેટ ભરાતું હોય તો અનાજ ખાવાની શી શી જરૂર છે ? ”

મારા હિતેચ્છુ મિત્રના આ વાક્યે—મારી પત્નીના વચનોની યાદી આપી, અને જેને હું ગામડીયણુ—અજડને કમઅક્ષલ લેખતો હતો તેના તરફ મારા મનમાં પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો. પણ પાછા વિચાર આવતાં મેં તેને પૂછ્યું— “ રમણુ ! (મારા એ હિતેચ્છુ મિત્રનું નામ રમણીક હતું) જો કે તારી વાત એકંદરે સત્ય છે, પણ આ જમાનામાં તું પંદર રૂપિયા લેવાની સલાહ આપે છે અને ઉપરથી પંદર કે ચારથી કમી ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે તે પછી તંત્રીઓ મારા લેખ લેશે કે કેમ એની મને શંકા છે. કારણ કે આજકાલ તો વગર કિંમતે મજેલા લેખો જેટલા જલદી સ્વીકારાય છે તેટલા કિંમતથી મજેલા લેખોની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી હોય છે. મારા લેખ સારા હોવાનો તું દાવો કરે છે અને તેથીજ તું મારી પાસે પૈસા

કહાણીએ લેખક

લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે, પણ લાઇ, તને એ તંત્રીઓની ખબર નથી—અનુભવ નથી. જોઇએ તો તેમની ઑફીસમાં જઇને એ ત્રણ વખત સીંગલ સીંગલ ચા પી આવો, સાહિત્યને લગતાં એ-ચાર ગપ્પા હાંકી આવો, લાંબી-પહેળી વાતો ફેંકવી હોય તો તે પણ ફેંકી આવો, એકાદા અંકની એક બે ફોપી વધારે જોઇતી હોય તો તે પણ તફડાવી આવો, પણ જો લેખના પૈસા લેવાની વાત કરી તો તેમને ટાઢ વાશે અને મ્હોં કટાણું કરી કહેશે— ‘હમણાં પત્ર બરોબર ચાલતું નથી, આહકા ઘટી ગયા છે, અને જાહેર ખબર જોઇએ તેવી આવતી નથી; એટલે પૈસા આપવાની વાત અત્યારે અસ્થાને છે. લવિષ્યમાં જો પેપર બરોબર ચાલશે તો તમને કંઈક ખટાવશું; આ સ્થિતિમાં તમે પૈસાની વાત કરો એ તમારા જેવા લેખકને શોભતું નથી. તમારે તો આ પત્ર તમારું જ છે એમ સમજીને લખવાનું છે, સમજ્યા ?’ આ પ્રમાણે તંત્રી વાત કરે ત્યાં તમે પંદર અને બારની વાત કરો એનો કંઈ અર્થ નથી. વળી તમે જાણો છે કે હું અત્યારે સાહિત્યની દુનિયામાં સારી રીતે પબ્લીક થવા ઇચ્છું છું, ત્યાં જો પંદર-બારની પ્રતિજ્ઞા કરવા જાઉં તો મારા લેખ ધણુ ઓછા પ્રમાણમાં પબ્લીક થાય, અને તેમ થાય તો મારા મનની બધી મનમાં રહી જાય; અને આ સાહિત્યનો સિતારો અણખીલ્યા પુણ્પની માફક કરમાઇ જાય.” મેં છેવટના શબ્દો લાગણી પુર્વક કહ્યા.

“જો હકીકત આમ છે તો બહેતર છે કે-એ

સાહિત્યનો સિતારો સાહિત્યની સૃષ્ટીમાંથી
કરમાઈ જાયઃ જ્યાં તમારા જેવા લેખકોની
કિંમત નથી, હવામાં બાયકા ભર્યે શું
વળવાનું છે ? પેટમાં ભૂખ અને હાથમાં
કલમ, છતાં નામની ખાતર મરી શીટનાર
સાહિત્યકારોની સાહિત્યને જરૂર નથી.

૧૦૮

જો તમે સાહિત્યમય છંદગી ગુજારવા ઇચ્છતા હો—તો
તમારા જેવા લેખકોમાંટે બેજ રસ્તા છે ? પહેલું તો એ કે—
તમને તમારા લખાણના પૈસા મળે, અગર ન મળે છતાં
તમે તમારું અને તમારા કુટુંબનું પોષણ સારી રીતે નભાવી
શકો. બીજું તમારામાં તમારું અને તમારા કુટુંબનું પોષણ
કરવાની શક્તિ ઝોઢી હોય અને સાહિત્યસેવાથી એ ખાડો
પૂરાઈ જતો હોય તો સાહિત્યમય છંદગી ગુજારવામાં
કોઈ પ્રકારનો વાંધો નથી. પણ તું જાણે કે હું લેખ લખી
લખીને નામના મેળવું, સાહિત્યસેવકોની લરાલમાં ગોડવાઈ,
અને માન-મરતબો અને વાહવાહના લાડવા ખાઈ, તો
એવી ધારણાઓ ધારી તારાથી સાહિત્યસેવક નહિ થવાય,
તારી સ્થિતિ મારાથી અગ્ગણ નથી. આ તારો કોટ તો
જો ! તેના પર કેટલાં થીંગડાં દેવાયાં છે—છતાં કાંટેલોજ
દેખાય છે. તે દિવસે તું તારી પત્નીની સાડી ખરીદવાની
વાત કરતો હતો તે પણ ખરીદી શક્યો નથી, અને કેટલીક
જરૂરીઆતની વસ્તુઓ કે જેના વગર ચાલેજ નહિ એવી
વસ્તુઓ ખરીદવાનું પણ વારંવાર તારે મુલતવી રાખવું
પડે છે. એ તો પેલી બિચારી જમનાનો ઉપકાર માન કે
ગમે—તેમ કરકસર કરીને પણ તારું ઘર નભાવે છે. જ્યાં

સ્થિતિ આ છે, ત્યાં તારે સાહિત્યના સિતારા થવું છે ! આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે હજી તું આમ ચલાવે જ જાય છે ! તું સંસારી માણસ કાલે જન્મળી થશે-છોકરા-છોકરીનો બાપ થશે, ત્યારે એ જન્મળને ક્યાં અનાથ આશ્રમમાં કે પાંજરાપોળમાં મૂકી આવશે ? માટેજ તું તારા હિતની ખાતર લેખના પૈસા લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવું છું.” રમણે મારા તરફ હિતભરી લાગણી જાહેર કરતાં કહ્યું.

“ પણ પંદર કે બાર બેમાંથી કશું યે ન મળે તો ? ”

તો તારા એ લેખનાં ચીથરાંના ચુરેચુરા-કકડે-કકડા કરીને કાંડી મૂકી સળગાવી દે, સમજ્યો ? તું તારી ભલી ભોળી જમનાનો પણ વિચાર નથી કરી શકતો, કંગાળ ! સ્ત્રીનાં ચીથરાં લાવવાની તો તાકાત નથી અને મોટા સાહિત્યના સિતારા થવા નીકળ્યો છે ! શરમ છે તારા જેવા લેખકાને ! ” રમણે પોતાનો પિત્તો ફાટતાં સૂણાવી દીધું.

તે પછી મારા મિત્રે દરેક હાસ્ય કે શ્રુગારના લેખની પંદર રૂપીઆ લેવાની મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી. છેવટે ગોઠામાં ગોઠા બાર તો ખરાજ. તે સિવાય એક પાઈ પણ ગોઠી ન લેવી એમ ફરાવ્યું,

પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી એક પત્રના તંત્રીએ મારી પાસે લેખની માગણી કરી. મેં કહ્યું—“તાજેતરમાંજ મેં ‘આફતે એડી’નો લેખ નવીન શૈલી સાથે હાસ્યરસની અવનવી નવીનતાભર્યો લખ્યો છે; પણ હવેની વાત એવી છે કે કોઈ પણ તંત્રીને પંદર રૂપીઆ લીધા સિવાય લેખ ન

આપવો એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે. આપ એ મુજબ ખરીદી શકતા હો તો લેખ તમારી સેવામાં હાજર છે.”

“પંદર રૂપીઆ તો વધારે કહેવાય; પણ વારં હમણાં તો તે મને આપો. વાંચ્યા પછી ખરીદવો કે કેમ તે તમને

૧૧૦

કહીશ. કાલે મારે ઘેર સાંજના વખતે આવશે તો એ વાત નક્કી થઈ જશે.”

ખીજે દિવસે સાંજે હું એ તંત્રીને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. વાતચીત કરતાં લેખ તેમને ગમ્યો છે, પત્ર નવું છે, મારા લેખની આવારનવાર જરૂર છે, વિગેરે જણાવ્યું તંત્રી પોતે જ્યોતિષ તરફ સારો આભિપ્રાય ધરાવતા હતા એટલે એ આગતની અમારી વચ્ચે ફેટલીક વાતો ચાલી. વાત કરતા કરતાં આખરે તંત્રીજીએ ક્યો વાર સારો અને ક્યો ખોટો, ક્યા વારે હજમત કરાવવાથી આયુષ્ય વધે છે અને ક્યા વારે હજમત કરાવવાથી આયુષ્ય ઘટે છે, ક્યા વારે કાર્ય કરવાથી સિધ્ધ થાય છે અને ક્યા વારે કાર્ય કરવાથી નિષ્ફળ જાય છે, વિગેરે વાતચર્ચાઓ કરવા માંડી. એટલામાં હજમતની સ્વારી ત્યાં પધારી:—“કાચ શેડ આજ શુક્રવારથી તુમચી પાળી આહે; ચલા અસુન જવા.” તંત્રીજી દાઢી છોલાવવા બેસી ગયા. હું તેટલી વાર ત્યાં આગળ ૧૬મી સદીનું પહેલું એક પુસ્તક વાંચતો બેસી રહ્યો. હજમત પૂરી થયા બાદ તે બોલ્યા—“મી. વિનાયક ! શુક્રવાર એ હજમત માટે એટલો તો લાયક વાર છે કે જેની વાત ન પૂછો ! જો એ વારે તમે દર વખત હજમત કરાવો તો

કહાણીએ લેખક

જરૂર તમારો ભાગ્યોદય થાય. ચાલો કપડાં કાઢી હળમત કરાવી નાંખો.”

મેં જાણ્યું એ વાત પણ ઠીક છે. ભાગ્યોદય તો થવાનો હશે ત્યારે થશે, પણ અત્યારે આ દાઢી છોલાવવાના બે આનાનો ભાગ્યોદય થતો હોય તો તાંત્રી-શાસ્ત્રીજીની વાત માની લેવામાં ગેરલાલ નથી; એટલે સેવકે તેમની વાત બહાલ રાખી દાડું છોલાવી નાંખ્યું. ૧૧૧
હું કપડાં પહેરવા જતો હતો, ત્યાંતો તાંત્રીજીએ કહ્યું : “ભાઈ વિનાયક પાણી તૈયાર છે, હ્યો આ પંચીયું પહેરી નાહી નાંખો.”

મેં કહ્યું—“મનુભાઈ, મોડું થાય છે અને હવે મારે જવું જોઈએ. મને પૈસા આપી પતાવો તો મહેરબાની.”

“હા, તે હું તમને ક્યાં ના પાડું છું, પણ પંદર રૂપીઆ વિનાયકભાઈ વધારે છે.”

તો બાર આપજો જવ, બસ !” મેં મારો છેવટનો ભાવ જણાવી દીધો.

ત્યારે અમારી અહીં આમ વાત ચાલતી હતી, ત્યારે રમના, અંદરના ખંડમાં લજ્યાં તળાતાં હતાં; અને ખાવાનું મન થઈ જાય એવી સરસ વાસ આવતી હતી. મારા મનમાં એમ થયું કે તાંત્રીજી લજ્યાં જમવાનું આમત્રણ આપે તો એના જેવો પ્રભુએ નહિ, હું હજી આમ વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો તાંત્રીજી બોલી ઉઠ્યાં:—“પણ જવાય છે; એટલી બધી શી ઉતાવળ છે ? જુઓ આ ગરમાંગરમ

૧૧૨

હાસ્ય ધારા

લજ્યાં તળાય છે; તમે નાહીને આવો એટલે આપણે સાથેજ આરોગવા બેસી જઈએ.”

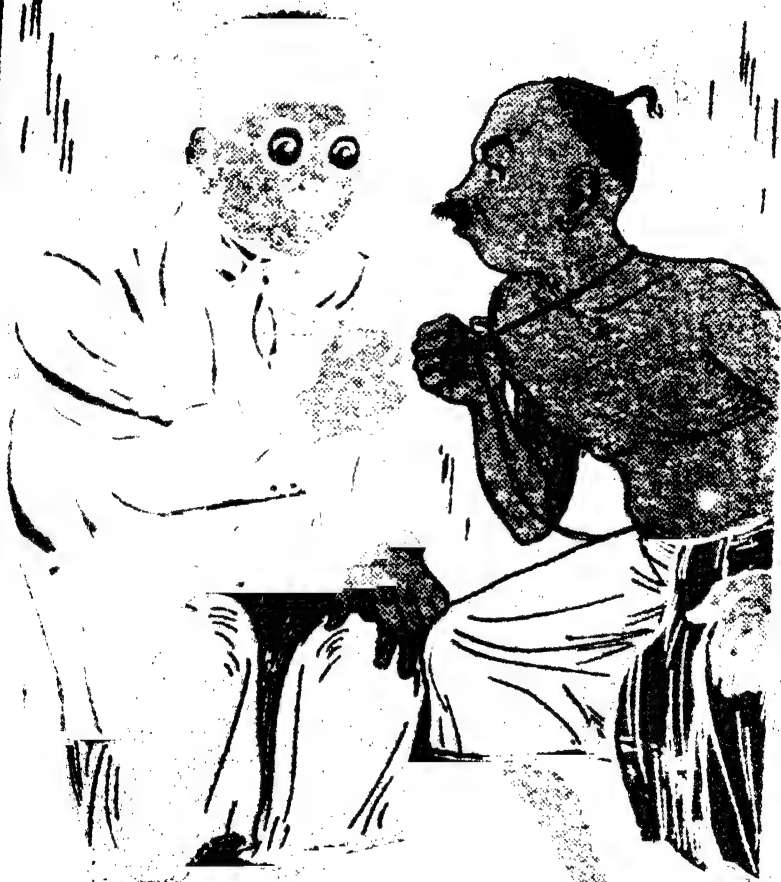
કંઈકે મન ગમતું ખાવાની વાત આવે ત્યાં મારાથી બધા કામ બૂલાઈ જવાય એવી પ્રકૃતિ ખુદાએ મને બક્ષી હતી. એટલે વિચાર કર્યો કે જોઈતું હતું તે મળે છે. દાદીના હિસાબે લજ્યાં મળતાં હોય તો તે ખાવામાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો નથી; કારણ કે બે આના દાદીના બચ્ચા એક દિવસની શાકભાજીનું ખર્ચ બચ્ચું અને ત્રણ-ચાર જાતનાં લજ્યા ખાવાની હલેજત પડશે તે નફામાં; એમ ધારી આનાકાની કર્યા વગર હું નાહી ધોઈ-તૈયાર થયો તો લજ્યાં તૈયાર હતા.

તંત્રીજીએ આગ્રહ કરી કરીને મને લજ્યાં ખૂબ ખવડાવ્યાં. ઉપરથી પોણા લોટો પાણી કપકાર્યું એટલે પેટ ટમટોડા થઈ ગયું અને ‘ઝોઈયા’ કરીને એક ઝોડકાર ખાધો ત્યાં તો તેમણે તૈયાર કરેલી પાનની પટ્ટી મારા હાથમાં મૂકી. પાન ચાવતાં મેં કપડા પહેર્યા અને જવાની તૈયારી કરતાં કહ્યું—“મનુભાઈ ! હવે હું રજા લઈશ, મને પૈસા આપો.”

“પણ વિનુભાઈ, આર ફીપીઆ તો હજી મને ધણું વધારે જણાય છે.”

“ના, ના, તો તો પછી મારી પ્રતિજ્ઞા તૂટે; મારો મિત્ર મને વદે ”

“એ આર ને પંદર, મૂકાને એવી માથોફોડ ! લજા માણસ તમે તો મારા મિત્ર જવા છો. તમને ન આપીએ

મેં પણ તરત બનોઈ ખેંચી મારી અને તેમને જાણતાં હયું.
 "હુઓ, હું પણ માહમય હું."

કહાણીએ લેખક

તો મેં તમારાથી એક અક્ષર પણ ન બોલાય, સમજ્યા ? અને ખરૂં પૂછો તો મારા જેવા બ્રાહ્મણ પાસેથી તમારાથી કંઈ લેવાય પણ નહિ.” એમ કહી તેણે ઝટ પોતાની જનોઈ કાઢી બતાવી.

મેં પણ તરતજ ખમીસનું બટન ખોલી જનોઈને ખેંચી કાઢી; અને તેમને બતાવતાં કહ્યું—“ભુઓ, હું પણ બ્રાહ્મણ છું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણની વસ્તુ મક્કત લઈ શકે નહિ. અને એ શાસ્ત્રાધારે તો તમારાથી મારી વસ્તુ મક્કત લેવાયજ નહિ.” મેં હાંકે રાખ્યું.

૧૧૩

“હ્યો છોડો એ માથાફોડ ! આ બારે નહિ અને પંદરે નહિ હું આપું એ ભલા થઈને જાનામાંના લઈ લ્યો.” એમ કહી તેમણે મારા ખીસ્સામાં તેમના પોતાના હાથેજ નવી કડકડતી પાંચ રૂપીઆની નોટ મૂકી.

મેં એકવાર ફેંકી જોયું—“પણ મનુભાઈ, તમે એક પત્રના તંત્રી થઈને આમ બગરૂ વસ્તુની માફક મારા લેખના ભાવતાલ કરો એ ફીક નહિ. તેની વ્યાજખી કિંમત તમારે આપી દેવી જોઈએ.”

“હવે રાખો, રાખો; ખીજી વખત જોઈ લઈશું. તમારો—અમારો સંબંધ હજી લંબાવાનો છે એ તમને ક્યાં ખબર છે ?”

મેં મનમાં કહ્યું: “નખખોદ જાય એ લજ્યાં—લજ્જમતનું !”

લજ્યાં—લજ્જમતના ઓડા નીચે રાખી તંત્રીજીએ મને આખાદ વેતર્યો એ વાત મને ત્યારેજ ખબર પડી કે જ્યારે તેમણે મારા ખીસ્સામાં પાંચની નોટ મૂકી. શરમમાં લેવાઈ ગયા

પછી છેતરાઈ જવું પડે છે એ પ્રસંગ મારે
માટે પહેલવહેલોજ હતો.

ઢીલા ઢાંડીયે—હું સીધો જ મારા
મિત્રને ત્યાં ગયો. તેણે ગેલબર્ગ અવાજે
ઉચ્ચાર્યું: “કેમ વિનુ! પંદર રૂપિયા—
ખાટયોને ?”

“ના.”

૧૨૪

“ત્યારે છેવટે બાર તો ખરા જ ને ?”

“પંદર—બાર કંઈ નહિ, પણ જો આ પાંચ !”

“હે ! પાંચ ? બસ પાંચ ! મૂખ તો આ શું કયું ?”
તે મારી સાથે ગુસ્સે થઈને બોલ્યો. “આટ—આટનું કહેવા
છતાં તને તારી પ્રતિજ્ઞાનું ભાન ન રહ્યું ? યાદ રાખજો
વિનુ ! મારા શબ્દો તને કોઈ વખત રડાવશે, ત્યારેજ તને
ખરી સ્થિતિનું ભાન થશે.” આમ કહી તે કોમલબર્ગ ચહેરે
એકાગ્રદ્રષ્ટિથી મારા સામું નેહ રહ્યો.

તે પછી—તંત્રીશ્રીએ જે નાટક ભજવ્યું હતું તેની
પ્રસ્તાવના એ મિત્ર આગળ હું કહી ગયો. છેવટે થોડીક
મિનિટ વિચાર કરી તેણે જણાવ્યું—“વિનુ ! જો સાંભળ :—
ધેર જઈને તરતજ તારી ડાયરીમાં આ નોંધ લખી રાખજો
કે—બાર રૂપિયા તને લેખના મળી ચુક્યા છે, તેમાં બાર
રૂપિયા લેખ ખાતે જમે કરી બાકીના સાત રૂપિયા
ભજ્યાં—હજમત ખાતે ઉધારી નાંખ્યાં છે; એમ લખીને
મન વાળજો ફરીથી એવી ભૂલ ન થાય એ સાંભાળજો.”

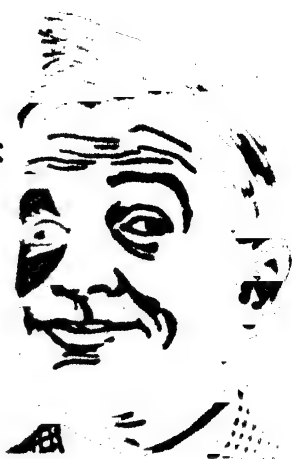
ભાઈ નવનીત ! સાંભળ્યું ને ? આ બાબત આમ છે.
મારો મિત્ર નવનીત કે જે મારી આ કથની સાંભળી રહ્યો

કહાણીએ લેખક

હતો તે કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય માત્ર થોડુંક કર્ણ હસ્યો. ફરીથી હવે આવી મૂર્ખાઈ ન કરવાની ચેતવણી મિત્ર તરફથી મેળવ્યા બાદ—હું સ્વગૃહે ઉપડ્યો. ઘેર જઈ મીસીસને પેલા પાંચ રૂપીઆ આપ્યા. મીસીસે કહ્યું—“ડીક થયું ચાલો !

આવતી કાલથી બદામપાક બનાવશું. લેખ લખી લખીને તમારું મગજ ખવાઈ ગયું છે—તો આ શિઆળામાં બદામપાક ખાશો એટલે ઠેકાણે આવી જશે.”

“ ના, ના, જોજે વાપરી નાંખતી ! આ પાંચ રૂપીઆની તો મારે લેખ લખવા ફાઉન્ટન પેન લાવવાની છે, સમજી ?”

હાસ્ય

ધારા

ગાંધી-ટોપી

(ગાંધી ટોપીની કમાલ દર્શાવતી હાસ્યકથા)

મૂળ હકીકત જાણે એમ છે કે, મૂળશંકર એક સંસ્કારી યુવક છે, જેના હૈયે દેશ-દાઝની છાજો ઉછળે છે; જેની નસેનસમાં દેશ-પ્રેમ અને આઝાદીનું ઉખેડુ લોહી તનમનાટ કરી રહ્યું છે; અને જેનું મન રાતદિવસ સ્વતંત્રતાની જાંખના કરી રહ્યું છે. એવા એ યુવાનીઆનું મૂળ વતન ઉત્તર ગુજરાતના એક નાનકડા ગામડામાં છે; જ્યાં ગાંધીયુગના આદર્શોને સમજનારા થોડાઘણા છે, પણ સામાજિક રહીઓમાં એ આદર્શોને વધાવી લેનારા કોઈ નથી.

મુંબઈના આઝાદી વાતાવરણમાંથી, હમણાંજ એ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે પોતાને ગામ ગયો હતો; અને ‘પરજીવું એટલે પ્રભુતામાં પગલાં મૂકવાં’ ને બદલે આફતમાં પગલાં મૂકી, લગ્ન પ્રસંગે જેમતેમ પતાવી નાંખી પાછો મુંબઈ તરફ આવી પહોંચ્યો હતો.

કૃષ્ણ-જયંતીની રમણીય સહવાર હતી, અને એ સહવારે લોકો દેવદર્શન અને ફલાહારને માટે દોડધામ કરી રહ્યાં હતાં આજે કૃષ્ણ-કર્તૈયો, અરે ગીતાના ગાનાર

મહારાજનો જન્મ થવાનો છે, તે વિચારે લોકો આનંદમાં આમતેમ ફરતાં હતાં. આ બંધુ તે તેની બારી પાસેની ખુરશીમાં બેસી નિરખ્યા કરતો હતો, અને કૃષ્ણ જેવો પ્લહ્યારી મહાત્મા, કૃષ્ણ જેવો કમથોગી, ગીતા જેવું અદ્વિતીય પુસ્તક, વિગેરે વિચાર કરતો હતો. અને આધુનિક યુગમાં વૈશ્વવેદ્યે કૃષ્ણને કેવો કેવો ચિતર્યો છે, એ વિચાર આવતા, તે વિચારતંદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યો. રૂમમાં આમતેમ આંટા મારતો હતો, ત્યાં તો પોરટમેને, તેના સસરાનો એક કાગળ તેના તરફ ફેંક્યો. વહુને તેડવવાના સમાચાર વાંચી, તે લગ્નની પૂર્વ ઘટના વિચારતો બેસી રહ્યો.

+ + + +

મૂળશંકર મારો મિત્ર હતો. તેના લગ્ન બાદ હું તેને મળવાની ઘણી ઉત્કંઠા ધરાવતો, પણ કામકાજ, ધમાલ અને બહારગામ રહેવાના પરિણામે તેને મળી શકાતું નહિં. આજે કૃષ્ણ-જયંતિની રજાનો દિવસ હતો, જેથી હું અને લલિતા તેની મૂલાકાત માટે વીલેપાર્લેથી ઉપડ્યાં.

રૂમમાં પ્રવેશ કરતાની સાથે અમે મૂળશંકરને ગંભીર વિચાર નિદ્રામાં પડેલો જોયો. અમારા આવ્યાનું પણ તેને ભાન ન રહ્યું. ઘડીભર તો અમે તેની આ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં હતાં રહ્યાં. છેવટે લલિતાએ ઉચ્ચાર્યું, “કેમ મૂળભા ! શું વિચારમાં પડ્યા છો ? ગોદાવરીને તેડાવવાના કે ગોદાવરીને યાદ કરવાના ? ”

લલિતાના અવાજથી મૂળશંકર ચમક્યો અને અમારા

તરફ દૃષ્ટી જતાં, તે જરાક શરમીદો પડી બોલી ઉઠ્યો, અહો, હો, હો ! લલિતાલાભી ! જ્યંતભાઈ ! તમે ક્યાંથી આજે એકાએક બૂલાં પડી ગયાં ? હું પણ તમને ઘણા દિવસથી યાદ કરતો હતો. ચાલો, ઠીક થયું કે આજે તમારી

૧૧૮ મુલાકાત થઈ. ”

મૂળશંકરે અમારૂં સ્વાગત કર્યા બાદ અમે તેની વિચારનિદ્રાનો મર્મ જાણવા પ્રયત્ન કર્યો. તેણે કહ્યું : “જ્યંતભાઈ ! એ વિચારો ખીજા કોઈ નહિ, પણ મારા લગ્નની પૂર્વઘટના : ” એમ કહી, તેણે, તેના લગ્નપ્રસંગે બનેલી ખીના કહેવા માંડી :—

મેં મુંબઈથી જ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, ગામડીઆ લોક કાલે તેમ ભલે નિંદા કરે પણ મારે તો મારા લગ્નમાં ગાંધી-ટોપીજ પહેરવી અને એ નિશ્ચય સાથે હું દેશમાં ગયો.

વરઘોડાની તૈયારી થઈ રહી હતી અને મારે ઘોડા પર સ્વાર થવાની જરાક વાર હતી, ત્યાં તો મારે મામો મણીલાલ હાથમાં જરીના ફેંટા સાથે આવ્યો—“લે મૂળીયા ! આ ફેંટો રૂઆબથી ઝુકાવ,” ફેંટાને ફગાવી દેતાં હું પોકારી ઉઠ્યો “છૂદ નોનસન્સ ! આ આઝાદીના યુગમાં આ ખાદીધારી મૂળીયો, શું પરદેશી વસ્ત્રને શીર પર ચોંટવા દેશે. ? નહિ, નહિ, કદાપી નહિ.” એમ કહી મેં મારા ખીરસામાંથી ખાદીની ટોપી કાઢી મારા શીર પર ઝુકાવી દીધી. ત્યાં તો મારી બેન ગોમતીને, આ શુભ પ્રસંગમાં

ગાંધી ટોપી

મારે માથે ઘોળી ટોપી જોઈ, મહાન અપશુકનીયો ત્રાસ થયો હોય તેમ બરાડી ઉઠી- “હાય, હાય, ! આ શું ! ગાંધીનું ટોપસું ? હાય, હાય ! શુકનમાં જ ઘોળું ! ”

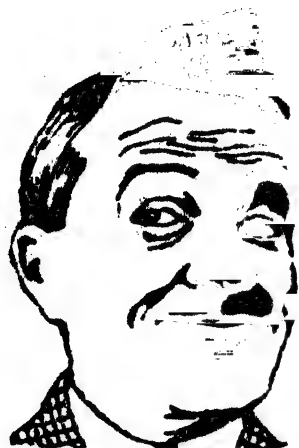

૧૧૯

ગોમતીના બરાડા સાંભળી, મારા માતૃશ્રી પધાર્યા અને મારા માથા પર પેલી હંસલી (ખાદીની ટોપી) ને જોતાં જ તેમની આંખો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઈ; અને હું જાણે નાનો કીકલો હોઉં તેમ ધીમેથી સમજાવતાં કહેવા લાગ્યા, જો ‘ભાઈ મૃણુ ! આ તો લગ્નપ્રસંગ છે ; અને તારાથી આવા શુભ પ્રસંગે ઘોળું માથે પહેરાય કાંઈ ? ઘોળું તો મરણ પ્રસંગે પહેરાય તે તું ક્યાં નથી જાણતો ! ” માતાજીની આ વાત ચાલી રહી હતી, ત્યાં પિતાજીનો ધુધવાટો સંભાળયો- “કેમ અધ્યા મૃણીયા ! તેં આ શી ધાંધલ માંડી છે ? તારી બેન, તારી બા, અને આ બધા તારી આગળ શું ધાસ કાપે છે ? આવડો મોટો ગધેડો થયો અને શુભ પ્રસંગમાં ઘોળું માથે ન પહેરાય એનું તને ભાન નથી ? ”

મેં મારા પિતાનો પિત્તો ઉકળેલો જોઈ, જરા વિનયથી કહ્યું:- “પણ બાપુ ! આ તો ગાંધીયુગ છે. હવે તમારી જીની માન્યતાએને જુલો જાઓ અને એક સાદાઈની નિશાની છે, માટે હું તમને પણ વિનવું છું કે, આ તમારા માથાપરનું લાલ પાઘડું ફગાવી દો, ફગાવી દો, અને ખાદીની ટોપી.....

“ચુપ કર ! એક કલાકથી ‘ટોપસું ટોપસું’ કરીને

હાસ્ય ધારા

મોંઢામાં જીભ નથી ધાવતો; ગધેડો નહિ તો ! ”

પિતાજી ! ગધેડો કહો, ઘોડો કહો
કે બધી ઉંટ કહો; પણ હું તો આ
ટોપસું પહેરીને મારી પાછળ આવનારા-
ઓને સુખ કરી આપવા માગું છું.”

૧૨૦

ટોપસાંની ખાતરમાં આવા અને આવી પ્રકારનાં
જાતજાતના સંવાદો સગાંજાલાં સાથે થયા, છતાં હું
એકતો એ ન થયો. છેવટે તેઓ મારી મક્કમતાથી કંટાળ્યા,
અને મેં માથા પર ખાદીના ટોપસા સહિત, ઘોડા પર
સ્વારી કરી. બૈરાંઓએ લલકાર્યું :

“ શુકન જોઈને સંચરવને રે,
ટોપસાંને સારી રીતે સાચવવને રે”

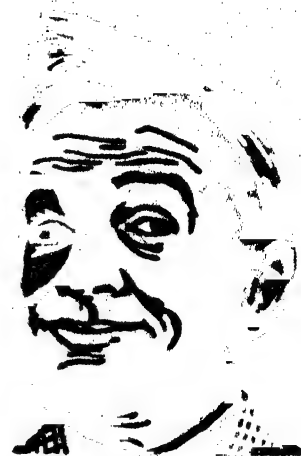
આગળ ‘ધમ-ધમાલા પદમ’ કરતાં ગામડીયાં
વાળાં પાછળ ગીત ગાતાં બૈરાં અને વચમાં સેવક ઘોડાપર
ટોપસાં સાથે : આમ વરઘોડો ધીમે ધીમે આગળ ધપતો
હતો ; પણ આબુઆબુનાં આટલાં બધાં માણસો ડોળા ફાટી
મારા સામું શું કામ જોઈ રહ્યાં હશે ? એ વિચાર મારા
મનમાં આવ્યો ન આવ્યો ત્યાં તો, “હાય, હાય ! પીટયો
વર તો જરા યે શોભતો નથી” તો આવાજ મારે
કાને અથડાયો. હું આ લોકોની મૂર્ખાઈનો વિચાર કરતો
હતો, ત્યાં બીજાં અવાજ આવ્યો. “હાય, હાય ! શુકનમાં જ
ધોળું ! મુઝો અવરચડો લાગે છે ! આવનારીના ભોગ ! ”
આમ અવનવા વાક્ય-પ્રહારો અનુભવતાં, હું ઘોડા પર
બેઠાં બેઠાં વિચાર કરી રહ્યો હતો. : “ખાદીની ટોપી

“મુઝો અવળાવડો લાગે છે! આવનારીના ભોજ.
સહનમાં પિણી!”

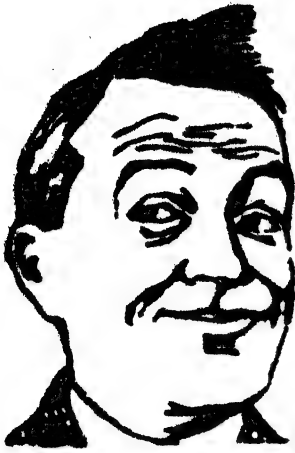
ગાંધી ટોપી

કહો કે પછી ટોપસું કહો; પણ એ ગાંધીયુગની નિશાની છે. એ ટોપસાંની મહત્તા આ ખામોચીયાં બેળાં શું સમજે ?” આ મુજબ માફ સઘળું બેળું ઉપરના વિચારોમાં ગુંથાઈ ગયું. અને હું ઘોડાપર છું કે ઘરમાં છું તેનું જ્ઞાન ન રહ્યું. એવામાં ઘોડાને ઠોકર વાગી ને હું લથડ્યો. હાથમાંનું નાળીએર સરી પડતાં એક નાની છોકરીના માથે પટકાયું. છોકરી ચીસ પાડતાં જીદ લાઇ ગઈ. અને માની સોડમાં ભરાતાં કહ્યું, “આ, મને વરે નાળીએર માર્યું,” પ્રત્યુત્તરમાં માએ સૂણાવ્યું, “મૂઓ પીટયો વર !”

૧૨૧

નાળીએર પડી જવાથી અપશુકન થયાં છે, અને એ અપશુકન આ ઘોળી ટોપીને જ આભારી છે. વળી અપશુકનને અંગે ભવિષ્યમાં કેવી આફતો આવનાર છે, વિગેરે ઘણા પ્રકારની કુશંકાઓ જુદીજુદી ખોપરીમાંથી મહાર પડવા લાગી. પણ મેં એવા બહેમોની રજમાત્ર પણ દરકાર ન કરતાં કહ્યું, “ભાઈઓ અને બહેનો ! આ તો ‘વા વાયાથી નળીયું ખસ્યું અને તે દેખીને કુતરું ભસ્યું.’ એના જેવી તમારી વાત છે. હું અજાણ્ય થાઉં છું કે, તમે આદુ ખાઈને આ દેશઉદ્ધારણી ટોપી પાછળ શું કામ પડ્યા છો ?” ત્યાં તો મારા પિતાનો મિઝજ હાથથી ગયો : “જનહમની ખાડીમાં ગયું તારું ટોપસું, હરામ-ખોર !” મારાથી આ ગાંધી-ટોપીનું હડહડતું અપમાન સહન થઈ શક્યું નહિ. મારો પણ પિ-તો એટલા જ

૧૨૨

નેરથી ઉછળ્યો અને મારાથી બોલાઈ જવાયું : “ બોલો, મહાત્મા ગાંધીજી કી જય ! ઇન્દ્રીલાલ ઝીન્દાબાદ ! ” આ સાંભળતાં જ વરઘોડામાં આવેલાં લોકોને, જાણે મારું કાતરીયું એકાએક ગેપ થઈ ગયું હોય એમ લાગતાં, મારા સામુ

અન્યબીમાં ડોળા ફાડી જોઈ રહ્યાં. એટલામાં એક જણે આગળ ધસી આવતાં ભવાં ચઢાવી કહ્યું, “ અત્યા એ મૂળીયા ! તારું ચક્કર ફરી કેમ ગયું છે ? આ તો વરઘોડો છે કે સરઘસ ? ન દેખાતું હોય તો જરા ચરમાં ચઢાવી ને, એટલે ખાત્રી થાય ! ” મને ચરમાં ચઢાવવાની સલાહ આપનારને મારે શો જવાબ આપવો, તેનો હું વિચાર કરતો હતો, ત્યાં તો વરઘોડો ધર આગળ આવી પહોંચ્યો, અને હું ઘોડા પરથી ઉતરી પડ્યો.

ખીજે દિવસે જન લઈ નજીકના ગામમાં પરણવા જવાનું હતું; એટલે ગાડાં અને વેલ નેડી, ધૂમધડાકા અને ગીતોનાં પૂરજહાર સાથે જન નીકળી પડી. મસરાના ગામના પાદરે આવતાં, લોકો વર નેવાં ટોળે વળી ઉભાં હતાં; એવામાં કેટલાક ઓચિંતા અવાજ મને સંભળાયા :- “ અલી, આમાં ગોઠાવરીનો વર કયો ? ” પહેલી સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો. “ હાય, હાય ! વર તો નજરે ચ પડતો નથી ! ” ખીજાએ વરની ઓળખાણુ ન પડતાં કહ્યું. “ કેમ કાંઈ આંખે આંધળી છે ? આ પેલી ઘોળી ટોપી પહેરીને બેડો એ ” ત્રીજાએ વરને ઓળખી કાઢતાં જણાવ્યું. “ હું માથે ઘોળું પહેરીને પરણવા આવ્યો ? મુઓ પીટ્યો અપશુકનીઓ ! બિચારી

ગાંધી રાષ્ટ્રી

ગોદાવરીનો ભવ બગાડશે તો ? ” ચોથીએ તિરસ્કાર દર્શાવતાં ભસી નાંખ્યું. આમ રંગબેરંગી આશ્લેષો સાંભળતાં બન બનીવાસે આવી પહોંચી.

ભોજન વિગેરેની સમાપ્તિ થયા બાદ સાંમૈયું આવ્યું. સાંમૈયામાં આવનારાઓએ પણ મારે માટે મન ગમતી ટીકાઓ કરી; પણ હવે હું એવી ટીકાઓથી રીદો થઈ ગયો હતો, એટલે તેમના બોલવાની કે બકવાની મારે મન કિંમત જ ન હતી. થોડીવાર પછી ઢોલ-દુગલી—અને ત્રાંસાના ધમધમાટ અવાજ થવા લાગ્યા અને હું સમજ્યો કે હવે મારે પરણવા જવાનો વખત થયો છે. હું આમ ટોપસું ઝુકાવીને બહાર પડું છું, ત્યાં સસરા તરફથી અલ્ટીમેટમ આવ્યું કે, ‘ જો તમે ધોળું ટોપસું પહેરી પરણવા આવશો, તો તમને જાંપેથી જ પાછા વાળવામાં આવશે. સીધી રીતે પરણવું હોય તો રંગીન ફેટો અગર લાલ પાઘડી પહેરીને આવજો. જો એ પ્રમાણે વર્તવા નાખુશ હો, તો આવ્યા તે રસ્તે પાછા સીધાવી જાઓ.’

આ અલ્ટીમેટમથી તો પિતાના ટાંટીયા દીલા થઈ ગયા, પણ હું તો મક્કમ હતો. સસરાના અલ્ટીમેટમના જવાબમાં મેં સૂણાવી દીધું કે—“ તમારો જમાઈ ટોપસું પહેરીને જ પરણવા માગે છે. જો તમે એ પ્રમાણે પરણાવવા ન માગતા હો, તો હું પરણવા ઇચ્છતો પણ નથી.” મારી આ મક્કમતા જોઈ એક દેખવાએલ ભાઈ તો મોંમાં આંગળી લઈ ગયા અને બોલી ઉઠ્યા “ શાખાશ મીઠ મૂળશંકર !

ખરેખર ધન્ય છે તમારી મક્કમતાને !”

મારો આ નિશ્ચય સાંભળી, મારા સસરાને લાગ્યું કે, તેમણે આપેલો જવાબ હું પચાવી ગયો છું; ત્યારે તે ઠીકા પડ્યા. તેમને લાગ્યું કે આ છોકરો સમજે તેમ નથી, અને હું ઉદ્ધતાપ

૧૨૪

કરી જનને પાછી કાઢીશ, તો તેની તો ફીક પણ મારી ફગેતીના કાંકરા થશે, એમ સમજી મારી મક્કમતાની વિરૂધ્ધમાં જવાબ વાળવાનું મુલતવી રાખ્યું.

આ બનાવથી મારા પિતાનું મોંદું એરંડીયું પીધા જેવું થઈ ગયું હતું અને માતા રડી પડે એમ થઈ ગયાં હતાં. સગાવડાલાંના વારંવાર આગ્રહ છતાં મેં તેમની કામની પણ પરવા કર્યા વગર કહ્યું, “લેવે ચાલો, વાહોમ કરીને પડો ફતેદ છે આગે.”

ધામ-ધમાલા-પદમ કરતાં વાજનું ગગડવા લાગ્યા, જનડીઓ ગીત ગાવા લાગી અને બધાની વચ્ચે માથે ખાદીના ટોપસાં સાથે પરણુવા ચાલ્યો. સસરાનાં ઘર નજીક આવતા, મામા મણીલાલે મારે માથેથી એકાએક ટોપસાંને લઈ ગલીમાં ફગાવી દીધા, મારે માથે લાલ પાઘડી ચોંટાડી દીધી. મારો પિત્તો ફાટતાં મેં પણ પાઘડાંની જંતસથી બોલીંગ કરી અને બાજુની ગલીમાં ટોપસું લેવા દોડ્યો. ફેંકલુ પાઘડુ, સામેજ બેઠેલા મારા સસરાના ગોળી જેવા પેટ પર પટકાયું અને વિકટમાં ગાળડું પડ્યું હોય એમ પેટ પર થતાં તે ચમકી ઉડ્યા. હું આ બાજુ અંધારામાં દોડધામ કરી ટોપસાંની શોધ ચલાવી રહ્યો હતો, ત્યાં તો

ગાંધી ટાપી

પાણીનો લોટા લઈ કુદરતી હાજતે જતી ગોદાવરી [માથુક] સાથે અથડાઈ પડ્યો. આમ અણુધાર્યો અકસ્માત થતાં, તેના હાથમાંનો લોટો ઉછળી મારા મોઢાં પર પડ્યો અને સેવકનું મુખાવિદ દિશાએ જવાના પાણીથી ધોવાઈને પવિત્ર બન્યું. તેણે કહ્યું “કેમ કંઈ આંખો ફુટી ગઈ છે ? જરા ઉચ્ચ જોઈને ચાલતાં શું થાય છે ?” તેને ન ઓળખતાં મેં વિનયથી કહ્યું : “માફ કરજો જોઈને આ અધારામાં ટાપી શોધવાની ધોધલમાં હું આપને જોઈ શક્યો નહિ.”

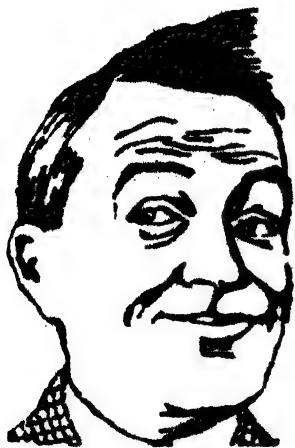

૧૨૫

હું અને લલિતા મૂળશંકરનો લગ્ન ઇતિહાસ રસપૂર્વક સાંભળી રહ્યાં હતાં પણ આ બનાવથી અમે ખડખડાટ હસી પડ્યા. લલિતાએ જરાક મશ્કરીમાં કહ્યું, એવાં ક્યાંથી ભાગ્ય કે પરણ્યા પહેલાં પત્નીના હાથનું પવિત્ર પાણી પીવા મળે.

હું લલિતાની ચાલાકીથી ખુશ થઈ કંઈક બોલવા જતો હતો, ત્યાં મૂળશંકરે લગ્ન-કથાને આગળ ચલાવી:— ટાપીને જેમતેમ કરી શોધી કાઢી, અને પાછો મૂળ સ્થળે જઈ પહોંચ્યો. મારાં કપડાં જરાક ભીંજાઈનેલાં જોઈ મામે મણીયો બોલી ઉઠ્યો: “મૂળશંકર, આ કપડાં ભીનાં કેમ ?” મેં રીસ કરતાં કહ્યું, “ચુપ કરો ! તમે મારી મક્કમતાની આડે આવો છો.”

છેવટે, સાસુએ મને પોંખ્યો, માયરામાં બેઠો, લગ્ન થયાં અને પરણીને ઉઠ્યો ત્યાં જનઠીઓએ લલકાર્યું.

“અમે છઠ્ઠીઓ ગઢ જીત્યાં રે
આનંદભર્યા, અમે મૂળજીભાષને પરણવી
હક્યાં રે આનંદભર્યા.”

ગાંધી ટોપી પહેરીને લગ્ન કરવાનો,
મુંબઈ કરેલો નિશ્ચય મૂળશંકરે
સાંગોપાંગ પાર ઉતાર્યો સાંભળી હું ગાજી

ઉડ્યો, “કમાલ કરી, દોસ્ત મૂળજી !”

૧૨૬

“હાં પછી ?” આગળ સાંભળવાને ઉત્સુક થઈ
રહેલી લલિતાઓ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“પછી શું ? પછી હવે કહેવાની જરૂર હોય ? !”
મૂળશંકરે જરા હાસ્યમિશ્રિત અહેરે કહ્યું; અને લલિતા
શરમાઈ ગઈ.

લગ્ન-કથાની પૂર્તિ કરતાં તેણે ચલાવ્યું:-

થોડા દિવસ બાદ, અમે લગ્નની પૂર્વ ઘટના વિષે
વિચારોની આપ-લે કરતાં એકાં હતાં, તેવામાં તેણે જણાવ્યું,
“નાથ ! લગ્નની રાત્રે તમે પરણવા આવ્યા તે વખતે
એક રમુજી બનાવ બન્યો તે કહેતાં મને શરમ આવે છે.”

“પ્રિયા ! હવે તમે આમ ક્યાં સુધી શરમાયા કરશો;
કહી નાંખો.” જરાક હસીને બહાલપૂર્વક કહ્યું.

“વાત એમ છે કે કુદરતી હાજતે લોટો લઈ હું
નીકળી,” તેણે શરમાતાં શરમાતાં કહ્યું, “ત્યાં એક માણસ
અન્નજીથી મારી સાથે અથડાઈ પડતાં, તે લોટામાંનું પાણી
તેના મોઢાં પર ઢળી ગયું.” એમ કહી તે હસી પડી !

મેં મારી આંખોને બે હાથથી ઢંકી દઈ, ડોકું નીચું
નમાવી દીધું.

“નાથ. શું થયું ?” તેણે રહેજ ગભરાટથી પૂછ્યું.
મેં ધીમેથી કહ્યું, એ તો હું હતો,”

અને તેનાં નેત્રો અન્નયજ્ઞીમાં મારા સામું નિરખી રહ્યાં.

હાસ્ય

ધારા

લોટરી લાગી.

“કુઆ કરે નર કાંકડા થેલીકા મેં સાંકડાં.” એ હિસાબમાં દેવશંકર દવે સુકાઈ ગયા હતા. ઘણીયે યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ અજમાવી જોઈ, પણ આ કડકાઈના જમાનામાં થેલીઓ હવે દાદ આપે તેમ ન હતું. ક્યાંથી આપે ? કારણ કે, વારંવારના ન્યાતવરાઓથી ‘વાહ-વાહ’ નો જશ લેવામાં સઘળા પૈસાનો સદુપયોગ થઈ ગયો હતો, ને હવે કંઈ વેપલામાંથી થેલીઓ ભરાય, એવી વેપારની સ્થિતિ રહી નો’તી. દુકાનભાડુ અને નોકરોનો પગાર પણ વેપલામાંથી પેદા કરવો ભારે થઈ પડ્યો, તો પછી થેલીઓ ભરવાની અને ગોળી જેવા પેટ પર ઠંડે કલેજે લાથ ફેરવી ‘ઝાઇઆ’ કરવાની તો વાત જ શી ! આમ એક બાબુથી લક્ષ્મી-દેવીની કફા મરજી હતી, જ્યારે બીજી બાબુથી કડકાઈ-દેવીની પ્રસન્નતા દિવસે દિવસે વધે જ જતી હતી; એટલે બેરીને દેશમાં પાઠવી, છોકરીને સાસરે વળાવી અને છોકરાને નોકરીએ વળગાડ્યો.

થોડા દિવસમાં વેપારનાં આરીયાં કરી, ચિ. જગુને પંદર રૂપિયાના ભાડાનો રૂમ અપાવી જગુના શેઠને તેની

૧૨૮

નોકરીની સહિલામતીમાટે ભલામણ કરી, મી. દવે કડકાઈના કંટાળાનો થાક ઉતારવા સ્વદેશ ભણી ઉપડી ગયા. અહીં જગમોહનભાઈને ટુંકા પગારમાં પંદર રૂપિયાને રૂમ ભારે પડ્યો, એટલે બીજા ત્રણેક મિત્રોને રૂમ સાથે રહેવા આમંત્ર્યા.

જગમોહન વત્તા ત્રણ એટલે એક મુખ્ય-ભાડુત સાથે પેટા ભાડુત નંગ ચાર વાતને આગળ લાંબાવતા પહેલાં તેમાંના દરેકની ઝોળખાણ, ધંધો અને મળતરનું ટુંક વિવેચન કરવાની જરૂર છે.

મુખ્ય-ભાડુત નં ૧—કડકાઈના કારણે મુખીમાંથી દુઃખી, ધંધામાંથી નોકરી પાંતુંજીની. પગાર રૂ. ૪૫, નામે જગમોહન, જાતે પ્રાક્ષણ, ઉંમર વર્ષ ૨૫, શરીરે લઠ પણ વાંદો અને સ્વભાવે શાન્ત.

પેટા-ભાડુત નં. ૨—આપદાદાનો ધંધો ખેતીનો, પણ ભાઈ જરા અંગ્રેજી ભણેલા એટલે બળદીયાનું પૂછકું આંબળવું મૂકી દઈ, અહીં મુંબઈ દોડી આવ્યા. નોકરી-વહોરાઓની દુકાનેથી ચપ્પું, છુરી, કાતર વિગેરેના ઓર્ડર મેળવી શેડને આપવા અને તેમાંથી મહિને-દહાડે ૫૭-૬૦ રૂપિયા ઝુડી કાઢવા, નામે દાકારદાસ સરદાર વલ્લભભાઈની નાતનો ઉમર વર્ષ ૨૩, શરીરે મજબુત, પરણેલો એટલુંજ નહિ પણ એક પુત્રનો પિતા, ટુંકા પગારથી બહોળા કુટુંબને પોષવાના અંગે હાલ બેરી દેશમાં, સ્વભાવે જરાક ઉદ્ધત.

પેટા-ભાડુત નં. ૩—આપદાદાનો ધંધો કડછો ફેરવવાનો-મોટી મોટી ન્યાતોના ન્યાતવરા આફવાનો, બોર્ડિંગમાં

લોહરી લાગી

બાર વરસ રહી, મક્તનો લાત ઝુડી,
મેટ્રીકમાં બે વખત નાપાસ થઈ આખરે
ગોદીમાંથી માલ છોડવનાર ક્લીઅરીંગ-
ક્લાર્ક, પગાર રૂ. ૫૦, નામે ગણપત,
જાતે ભટમેવાડા પ્લાલણ, ઉંમર વર્ષ
૨૪, સગપણ થયું છે, પરણવાની વાર છે,
શરીરે પાંજરાયોગના આખલા જેવો અને સ્વભાવે ભૂત જેવો.

૧૨૯

પેટા-ભાડુત નં. ૪—જૈન હોવા છતાં આપદાદાનો
ધર્મો હરકટીંગ સેલુનનો, લાઈ જરા છ ચોપડી ગુજરાતી
અને બે ચોપડી અંગ્રેજી ભણેલા એટલે પોતાની
જાતને કેળવણી પામેલી માનતા; અને કેળવાએલો
થઈ-જૈન થઈ-સેલુન ચલાવાય જ કેમ ! એ વિચારો
આવતાં-આપના બારમા પછી તરત જ સેલુનનાં
આરીયાં કરી, તુરીયાંને ભાવે વેચી દીધો. હાલમાં નોકરી
ઉધરાણીની, પગાર રૂ. ૪૦, નામે નાથાલાલ, ઉંમર વર્ષ
૨૬, વિધુર, પણ બીજી વખત પરણવાનો ઉમેદવાર, શરીરે
માયકાંગલો અને સ્વભાવે તીખા મરચા જેવો.

ઉપરના ટુંક વિવેચન ઉપરથી જાણી શકાય છે કે
ચારેની પ્રકૃતિ ચારે દિશામાં વહેંચાઈ ગએલી હતી; એટલે
'કુતરે તાણે ગામ ભણી અને શિયાળ તાણે સીમ ભણી'
એમ દરેરોજના નજીવા કાર્યોમાં પણ બન્યા કરતું.

રવિવારનો નિરાંતનો દિવસ હતો, અને તે દિવસે
દેશમાંથી આવેલા મારા એક જુના સ્નેહીને હું મળવા
જતો હતો ત્યાં તો રસ્તામાં જ મારો લંગોટીયો મિત્ર
જગુ મળ્યો. જગુ ને હું સાથે રમેલા-ભણેલા તે આજે

નિશાળ છોડ્યા પછી લગભગ ચાર વર્ષે મળ્યો. રસ્તામાં ઉભા રહી ભૂત-વર્ત-માનના સમાચાર પૂછતાં જગુએ તેની રૂમ પર આવવા મને ઘણો આગ્રહ કર્યો અને હું ગયો.

રૂમ પર ગયા પછી જગુએ મારા

૧૩૦

સ્વાગત માટે ચા-પાણીની તજવીજ કરવા માંડી ત્યાં તો જગુના સાથીદારોમાંથી એકનો અવાજ મારે કાને પડ્યો-‘કાકારદાસને લોટરી લાગી!’ અને હું બોલ્યો:-‘નશીબદાર! કેટલા રૂપીઆ આવ્યા? જોવાની છે કે બીજી કંઈ?’ મારા બોલવાનો કંઈ અર્થ જ ન હોય તેમ નીચું જોઈને તેમને હસનાં જોનાં, હું જરા વિચારમાં પડ્યો ત્યાં તો જગુએ કહ્યું-‘કંઈ નહિ, મીં વ્યાસ! લોટરી લાગવી કંઈ રસ્તામાં પડી છે? આ તો આમ બે ઘડી ગમ્મત!’

આ પીધા પછી-હું જવાને ઉડ્યો, ત્યાં તો-‘જગમોહન! તને લોટરી લાગી’ નો અવાજ મારા કાને અથડાયો અને હું જગમોહન સામે અન્નયબીથી જોઈ રહ્યો. તેણે કહ્યું-‘મીં વ્યાસ, એમાં અન્નયબ થવા જેવું કંઈ નથી. આ તો આ લોકોની વાવડાસ છે.’ જગમોહન વાતને ગમ્મતમાં ખપાવી મુખ્ય બેદ છુપાવવા માગતો હોય તેમ મને જણાયું. વખતે તેના મિત્રો આમ મર્મમાં બોલી મારી મશ્કરી કરતા હોય અને તે મશ્કરીનું સ્વરૂપ જાણતાં મને દુઃખ લાગશે જાણી, જગમોહન મારા મનનું સમાધાન તો નહિ કરતો હોય? એવી શંકા મારા મગજમાં ભરાઈ, ત્યાં તો પેલા જુના સ્નેહીને મળવાનો વિચાર આવતાં હું જગમોહનથી જુદો પડ્યો.

લોટરી લાગી

૧૩૧

ધણા દિવસ પછી જગમોહન આજે એકાએક હૅન્ગીન્ગ ગાર્ડનમાં મળ્યો. વાતચીત કરતા બાંકડા પર બેડા અને તે દિવસે ઉદ્દભવેલી લોટરીની શંકાનું નિવારણ કરવા મેં તેને કહ્યું. તેણે ખડખડાટ હસી પડતાં જણાવ્યું--

‘મીઠ વ્યાસ! એ વાતમાં સાર જેવું કંઈ નથી, છતાં પણ તમારી શંકાના નિવારણની ખાતર એટલું જ નહિ, પણ એ બાબત મૂર્ખાઈ સાથે રમુજ ભરેલી હોઈ, તમારા જેવા રમુજ માણસને બે ઘડી હસવાનું થશે-જાણી કહું છું:-

બાબત એમ છે કે રૂમમાં રહેનાર, અમે ચાર છીએ અને અમારા ચારેની પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની છે, (એમ કહી તેણે, તેમનાં અંગત વર્ણનો મને કહી સંભળાવ્યાં.) જેના અંગે પાણી ભરવામાં, ઝાડુ કાઢવામાં. આ બનાવવામાં, ચાનાં વાસણ માંજવામાં અને સાફ-સુફ કરવામાં, એક કહે તું કર, બીજે કહે તે કરે; ત્રીજે કહે માઈ માથું દુઃખે છે અને ચોથો કહે મારે નોકરી પર વહેલું જવું છે. આમ બાનાં બતાવીકામમાંથી છટકી જવાનો દરેક જણ ધરાદો કરે અને કામ છેવટે અરધું-પરધું થાય ન થાય. લાંબો વિચાર કર્યા પછી, મેં એક યુક્તિ શોધી કાઢી અને તે યુક્તિ આ ‘લોટરી.’

દુનિયાની લોટરીથી આ લોટરી ભુદા પ્રકારની છે. કામની વ્યવસ્થા જાળવવાની ખાતર દરેક કામ કરતા પહેલાં ચાર ચીટ્ટીની અંદર એકેક જણનું નામ લખવામાં આવે. પછી એ ચીટ્ટીઓને વાળી, સેગમેગ કરી તેમાંથી એક

ચીકી ઉપાડવામાં આવે. જેના નામની એ ચીકી હોય, તેણે તે કામ જખ મારીને કરી નાંખવું પડે. આ પ્રમાણે અમે આજસુઓ પાસે કામ કરાવાની આવી યુક્તિની શોધ કરી છે.

૧૩૨

તમે તે દિવસે આવ્યા ત્યારે ચા બનાવવા પહેલાં લોટરી કાઢવવામાં આવી હતી. લોટરીમાં ઠાકર દાસનું નામ આવ્યું અને તેણે ચા બનાવી. ચા પી રહ્યા પછી ચાનાં વાસણો ધોવાની લોટરી કાઢી તેમાં માફ નામ આવ્યું અને તમારા ગયા કેડે મેં વાસણ ધોઈ નાંખ્યાં. તમે જ્યારે ખરેખરી લોટરી સમજી કેટલા પૈસા આવ્યાનું પૂછતા હતા, ત્યારે તેમને હરાવું આવે એ સ્વભાવિક છે.

જગમોહનની વાતથી શંકાનું નિવારણ થતાં અને આ અન્નયખી ભરેલી વાત સાંભળતાં મારાથી હસી જવાયું અને બોલી ઉઠ્યો, ‘હત તારીની, આમ વાત છે કે !’

અરે ભાઈ વ્યાસ ! એ વાત તો ઠીક, પણ થોડા દિવસ ઉપરની વાત છે કે, નળ પર ઝેરાં વિગેરે હોય, સંડાસ ગંદાં હોય; એટલે લઘુશંકા મોરીમાં કરવાનો રિવાજ રાખવામાં આવ્યો હતો. રિવાજ રાખીને ચે પણ જે સાફસુફ કરવામાં આવતી હોય તો તો જાણે ધૂળ નાંખી !

થોડા દિવસ બાદ-મોરીમાંથી દુર્ગંધ આવવા માંડી, પણ ચારમાંથી એકે ય જણ તેને સાફ-સુફ કરવાની લોટરી કાઢવાનું ઉચ્ચારતો નહિ. કારણ કે મોરી સાફ કરવાનું દરેકને કડવું લાગતું હતું. છેવટે હું કંટાળ્યો અને

લોટરી લાગી

કહ્યું:—‘ચાલો આજે મોરી સાફ કર-
વાની લોટરી કાઢીએ; ક્યાં સુધી આમ
ચલાવશું?’ અતે મહામહેનતે એમ કયું
કે ચાર વખત લોટરી કાઢવી અને ફાંક
કરવી; પાંચમી વખતે જેને લોટરી
લાગે તે ખરૂં. પાંચમો દાવ ફેંકાયો
અને ચીટ્ટી ઉપાડી. દરેકના હૃદયમાં કેાનું નામ આવે છે
તે જોવાની અધિરાધ થઇ. આખરે ચીટ્ટી ખોલતાં ઠાકોર- ૧૩૩
દાસનું નામ વંચાણું. ત્યાં તો બાકીના અમે પોકારી ઉઠ્યા;—
‘ઠાકોરદાસને લોટરી લાગી!’

ખૂમ સાંભળી બાબુના રૂમના મગનભાઇ છાપું વાંચ-
વાનું પડતું મૂકી દોડતા આવ્યા— ‘હે ! ઠાકોરદાસને લોટરી
લાગી ધન્ય છે રે ભાગ્ય ! કેટલા રૂપીઆ આવ્યા ?’

ઠાકોરદાસને કઇ બાબતની લોટરી લાગી હતી તે
ઠાકોરદાસનું મન જાણતું હતું. લોટરી લાગી છે, તેના
બદલામાં ઠાકોરદાસને ઘસી બુઝડીને મોરી સાફસુફ કરવી
પડશે એની એ મગનભાઇને ક્યાં ખબર હતી ?

છતાં અમે હાસ્યને રોકી રાખી. ચહેરો ગંભીર રાખી
કહ્યું:— ‘ઠાકોરદાસને રૂ. ૧૫૦૦ ની લોટરી લાગી મારા
મગનભાઇ ! તમે ને હું બાર મહિના સુધી ટાટીયા ઘસી
ઘસીને મરી જઈએ છતાં પંદરસો ક્યાં છે ? તકદીર ખુલે
છે, ત્યારે અકરચકરમાંથી ચે આવી મળે છે. આ ઠાકોરદાસ-
ભાઇનાં તકદીર ખુલ્યાં તો એમને ય એમના નશીબમાં
જે હતું તે (?) મળ્યું. કવિ બાળાશંકરે કહ્યું છે ને:—

‘અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું, રહે તે દૂર માગે તો;
ન માગે દોડતું આવે ન વિશ્વાસે કદી રહેજે.’

‘આ ઠાકોરભાઈ નહોતા માગતા તો યે એ પ્રારબ્ધજી લેવાનું હતું તે લઈને આવ્યું અને મગનભાઈ તમે માગી માગીને થાક્યા છો તો યે તમારે કંઈ આવતું નથી. નશીબની વાત છે ભાઈ એ તો! કેમ ચંચળ ભાભી

બોલ્યાં નહિ, ખરું ને ?’

૧૩૪

મગનભાઈનાં પત્નિ ચંચળ હાવકું મોં રાખી અમારી વાતો સાંભળી રહ્યાં હતાં તે ધીમે રહીને બોલ્યાં:—‘હારતો ભાઈ! નશીબની વાત ન્યારી છે.’

ઠાકોરદાસને રૂ. ૫૦૦ લોટરીમાંથી મળ્યા છે એ વાત જોકે મોટેથી ખીજે મોટે એમ આખા માળામાં ફેલાઈ ગઈ, છતાં અમે એ વાતનો ખેદ ન ફેાડ્યો, ભલેને લોકો એ ઘડી વાતો કરી, ઠાકોરભાઈ જેવી નશીબદાર વ્યક્તિને જીતવાની ઉત્કંઠા ધરાવે!

વળી અમે તો એટલ સુધી વાત ઉડાવી દીધી કે રૂ. ૧૫૦૦ રોકડા મુંબઈગરા બેંકમાં ન રાખતાં ઘેર લાવી રાખ્યા છે. તે એવી શરતે કે તેમાંથી અમુક રૂપિયા ધર્માદા કર્યા બાદ જ તે રકમ બેંકમાં ભરવી.

વાત તો ઉડાવી પણ તેનું પરિણામ શું આવ્યું? મી. વ્યાસ, તે તમે જાણો છો? અરે, મસ્કરી કરતાં ઠાકો થઈ ગયો.

‘ખુદાનું કરવું ને અમારે સુધરવું કે—તેજ દિવસે શનિ-વાર : શનિવારની રાત મુંબઈમાં ગોલ્ડન-નાઈટ કહેવાય છે, અને તે રાતે મુંબઈમાં નાટક—સીનેમાની ધમાલ હોય છે.

લોટરી લાગી

અમારી લોટરી કંપની પણ તેજ દિવસે નાટક જેવા નીકળી પડી.

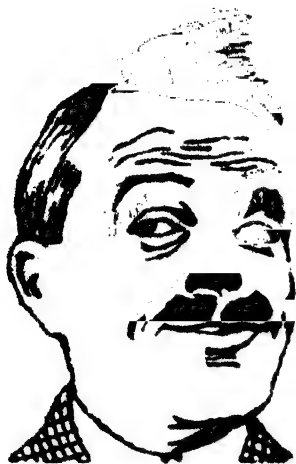
અમે ત્યારે અહીં નાટક-શાળામાં વન્સમોર પર વન્સમોર ઠોકતા હતા, ત્યારે અમારા રૂમમાં પેટ્રીઓનાં તાળાં પર હથોડા ઠોકાતા હતા. 'મોહનલાલાનાં એક-શન અને શબ્દોને સરળતાથી ફેંકવાની કળા એટલે જસ ખતમ! બોલવાની છટા વિરસસ તો શની માસ્તરના; ફારસમાં તો મૂળઅંદ મામો; એની બરોબરી વિકલદાસ સિવાય બીજો કોઈ ન કરી શકે. હમણું હમણું પ્રહ્લાદ પણ વીરંગનાની ભૂમિકા ફીક ભજવી જાય છે.' આમ વાતોનાં ગપાટાં છોડતાં નાટક જેઠું અઠી વાગે ઘેર આવી પહોંચ્યા. તાળું ઉઘાડી રૂમમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ અમારો દર્પ, કંચુ-રસમાં પલટાઈ ગયો. પેટ્રી-પટરાંમાંની વસ્તુઓ રૂમમાં આમતેમ અસ્થવ્યસ્થ સ્થિતિમાં પડી હતી. અમે અમારી મૂળ જે કહેવાય તે વસ્તુની પહેલી શોધ ચલાવી પણ ચોરો ભોળા નથી કે હાથમાં આવેલા કલદાર છોડી જાય !

ગટર તરફની બારીના સળીઆ તોડી, ચોરોએ રૂમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને અમારા ચારેના મળીને એકંદરે સોએક રૂપીઆ રોકડા-ગણપતભાઈની રૂ. ૮૦ ની સોનાની કંડી અને આપણા પંદરસોના લોટરીવાળા હાકારભાઈનું રૂપીઆ ૨૫ નું કડું આમ કુલ રૂ. ૨૦૫ ની ઉડી; ત્યારે અમારી આંખો ઉઘડી.

હાકારભાઈને લોટરી લાગી છે; રૂ. ૧૫૦૦ આવ્યા

૧૩૫

હાસ્ય ધારા

છે, અને એફીપીઆ ઘરમાં છે, એમ
વાત ફેલાવવામાં મોકાણના સમાચાર
એ થયા કે રૂ. ૨૦૫ ની ઉડી.

મી. વ્યાસ જોયું! આમ બાબત
બ ની ગઈ. આત્યારથી લોટરી કાઢવાની
કે કામની આનાકાની કરવાની ખોડ

૧૩૬ ભૂલી ગયા. સીધા રહીને દૂધ ન પીવાય પણ વાંકા રહીને
મુ... પીવાય તે આનું નામ !

મેં એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખતાં-હસીને કહ્યું, ‘છેવટે
પણ લોટરી લાગી ખરી ! પણ કોણને ? “ચોરને જ તો.”

હાસ્ય

ધારા

કડકાચંદની કહાણી.

આ સેવકનું મુખારક નામ કડકાચંદ જાતનો વાણીયો એક આંખે કાંણીયો, અને વખત આવે વોકો તો સહુનો ખની જાય ભાણીયો. કહેવત છે કે-‘કાંણીયાં નર કોક સાધુ’ એ ઉક્તિ અનુસાર આ સેવક સાધુ તો નો’ તો; તોપણ સાધુપણાની આખાદ નકલનો નમુનો તો હતોજ. ઘણાએ સ્વાંગ ધારણ કરતો, ઘણીએ ભાષાઓ બોલતો. અને ભલભલા અફલાતુનોને પણ પોતાની જાગમાં ઝડપતો. પણ કોઈ કોઈ પ્રસંગે, મારી કાચની ડાખી આંખ મને દગો દેતી. કુદરતની એટલી ભૂલ, કે કિનારે આવેલું વહાણ કોઈ વખતે ડુબાડી દેતી. ભણ્યોતો ઉઠાં સુધી; પણ દુનિઆનાં ટપલાં ખાઈ ખાઈને, કુંભારની ભટ્ટીમાં પકવેલા ઘડા જેવો પાકો થયો હતો; એટલે જાતજાતની ભાષાઓ બોલી શકતો. ભાત ભાતની ચાલાકી ચલાવી શકતો. અવનવાં રંગ રેલાવી શકતો આંકડરક-સઢો-લીયાદીયા-ઘોડાની શરત-જુગાર-વીંગેરે મુખારક ધંધાતું તો પૂછવુંજ શું ! એમાં તો સેવક કુલેવરનો એકકો ! એ દરેક પ્રસંગે સેવક કંઈ ને કંઈ કમાતો. પણ જ્યારે કેટલીક વખતે, એ ખાખતમાં ચાલાકી

કડકાચંદની કહાણી

૧૩૮

અને હોશિયારી સંપૂર્ણપણે અજમાવવામાં આવતી, ત્યારે નસીબદેવી મારા પર પ્રસન્ન થઈને રૂપિયાનો વરસાદ વરસાવતી તે વખતે આ તમારો સેવક, જમીન પર ચાલવાનું ભાન ભૂલી જતો. પણ એ બધું ચાર દિવસની ચાંદની જેવું

હતું. સેવકથી એટલું જીરવાયજ ક્યાંથી! એટલે થોડાજ દિવસમાં લક્ષ્મીદેવી પોતાનો રસ્તો શોધી લેતાં. છેવટે આ કડકાચંદ તો પાછો કડકા ને કડકોજ રહેતો, મારા નશીબમાં નિરંતર સુખી રોટલો લખાયો નોતો; એટલે મને અનેક ધધાગો કરવાની ફરજ પડતી. તેમાં હું ફાવતો, હારતો, કંટાળતો અને છેવટે ભાનભૂલો થઈને-કાતરનો આશરો પણ લેતો. ખીસ્સાં કાતરવાની પરીક્ષા લેવાનું કદાચ કોઈને મન થાય તો, તેમાં મને પહેલો નંબર મળે; એવો હું બાહોશ હતો. પૈસે-ટકે કોઈ વખત ખાલી રહેતો; પણ કપડાં-લતામાં અપ-ટુ ડેટ રહેતો. એટલે ‘ખીસ્સા ખાલી અને ભપકા ભારી’ એ પદવીને વારંવાર સેવક ધારણ કરતો, શોભાવતો, અને વખત આવે તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવાનું પણ ન ચુકતો. આવાં આવા અનેક પરાક્રમોથી, સેવક કમાતો અને ખોતો.—એ મુજબ મારી કમાણી રેંટ—ચકના પાણીની માફક ભરાતી અને ઠલવાતી આટઆટલી યુક્તિ—હોશિયારી ચલાકીની અતિ પણ આ તમારા સેવકને ‘હાથ’ કરીને હેઠે બેસવાનો વખત ન આવ્યો તે નજ આવ્યો, અને જીંદગીની છેલ્લી દશામાં પણ કડકા-આલુમની પંક્તીમાં નામ નોંધાવીને આ ફાની દુનિયાને છોડી ગયો. વહાલા વાંચક ! આ

કડકાચંદનો કહાણી

કડકાચંદનાં પરાક્રમે અનેક છે તેમાંથી થોડાંક તું સાંભળ; અને જો તું પણ કડકા-આકુસની ગણતરીમાં ગણાનો હોય અથવા ગણાવાનો ધરાદો રાખતો હોય તો આ મારી કહાણી વાંચ્યાં પછી-પ્રતિજ્ઞા લઇને એ ગણતરીમાંથી દૂર રહેજો સાંભળ ત્યારે—

ઘોડાની રેસમાં.

ઘોડાની રેસમાં તો સેવક માથું મૂકીને કામ કરતો. દબરો રૂપિયાની ટીકટો ખરીદતો. તેમાં મોટે ભાગે તો ફાવતો. પુનામાં રેસના ઘોડા દોડતા અને સેવકના બેજમાં વિચારોના ઘોડા દોડતા. એટલે સ્પેસીઅલ ટેક્સીમાં પુને ગયો 'ઉપરાઉપરી ઘોડાઓ રમ્યો. પણ કોણ જાણે આજ તો વીનના ઘોડા પ્લેસમાં પણ ન આવ્યા. 'ખિસ્સાં ખાલી ભપકો ભારી' એ દશામાં મુકાઇ ગયો આવી દશામાં પણ સેવક ટેક્સી સિવાય વાત ન કરતો, એટલે ટેક્સીમાં મુંબાઇ તરફ ઉપડ્યો. આવી સ્થિતિ પ્રસંગે સંકટ સમયની સાંકળ ખેંચવા, મેં, બે બાજુ દાદરવાળો એક આપ-હુ-ડેટ માળો આગળથી શોધી રાખ્યો. હતો. મોટર ત્યાં ઉભી રખાવી, મેં જરા પ્રભાવશાળી અવાજે ડ્રાઇવરને કહ્યું—'હું ઉપર જઈ લેવાને લાડા સાથે મોકલું છું' મારા આ શબ્દોથી, હું આ માળાનો શેડ યાને માલીક છું' એમ તેને લાગ્યું; 'અચ્છા સાહબ' કહી મને સલામ કરી સેવકના આપનોજ માળો જાણે ન હોય તેમ રૂઆબભરે સડસડાટ કરતો, દાદરનાં પગથીયાં હું ચઢવા લાગ્યો અને ત્રીજો માળો જઈ

૧૪૦

પહોંચ્યો. હું ચોર અથવા કોઈ સોનેરી ટાળીના હુચ્ચાની ગણતરીમાં ન ગણાઉં તે ખાતર દિવાનખાનામાં ઉભેલા એક સદ્ગ્રહસ્થને, પૂછ્યું—કેમ નથુભાઈ બહાર ગયા છે ? 'ઉત્તર મળ્યો—' કોણ નથુભાઈ ? અહીં તો નથુભાઈ કે બથુભાઈ કોઈ

રહેતું નથી. મેં જરા ચાલાકી વાપરી—'હાં, હાં, ભૂલ્યો શેઠ ! એતો બીજો માળે માફ કરજો હાં !' એમ કહી મારી ગ્રહસ્થી ચાલે ચાલતો રૂઆબજેર માળાની બીજી બાજુનાં દાદરે ઉતરી પડ્યો. સામેની એક સાંકડી ગલીમાંથી પોખારા ગણી ગયો. ત્યાર પછી પેલા ટેકસી—ક્રાઇવરનું શું થયું ? : ભાડું કોણે ચુકવ્યું ? વીગેરે વિચારોને ધ્રીનીના છટા. ભાગમાં ભૂલી જવાની સેવકને ટેવ હતી એટલે એ બાબતના બહુ વિચાર કે ચિંતા કે પરવા હોયજ શાની ?

ક્રિશ્ચિયન કુમારીકાના રૂમમાં.

સેવક હરવા-ફરવાનો ઘણો શોખીન હતો. દિવસના ચોવીસ કલાકમાં ગમે તે વખતે, ગમે તે ટાઇમે, ગમે તે ફેકાણે, અને ગમે તે વેશમાં ભટકવું, એ, આ સેવકનો મુદ્રાલેખ હતો ચોમાસાનો દિવસ હતો. વરસાદ પોતાની મંદ ગતિથી વરસતો હતો. રસ્તો કાદવથી ખરડાયો હતો. અને જમીન લપસણી થઈ હતી. અપ-ટુ-ડેટ ઇંગ્લીશ પોષાકમાં ક્રિશ્ચિયન સદ્ગ્રહસ્થ જેવો લાગતો આ સેવક, આમ તેમ દ્રષ્ટીપાત કરતો ગજગામીનાની ચાલે ચાલતો, રસ્તો કાપી રહ્યો હતો તે અરસામાં એક ક્રિશ્ચિયન કુમારીકા,

કડકાચંદની કહાણી

૧૪૨

તેણીના કાદવથી ખરડાએલા એડીવાલા છુટ તરફ વારંવાર જોતી, ગજગામીની ચાલે મારી આગળ ચાલી રહી હતી. સેવક મોહક વસ્તુનો ઘણો શોખીન હતો, એટલે સૌંદર્યના અવતાર સમી એ ક્રિશ્ચિયન કુમારીકા મારી આંખમા ફરી: એક અજાણી સ્ત્રી વ્યક્તિ સાથે વાતનો પ્રસંગ શી રીતે ઉત્પન્ન કરવો એમાં સેવકનું ભેજું રોકાયું હતું; ત્યાં તો કુમારીકાનો એડીવાળો છુટ કાદવમાં લપસ્યો સેવક, તેની લગોલગ પાછળ ચાલતો હોવાથી તેણીનું આખું શરીર આ સેવક ઉપર ઢળ્યું. ખુદાએ તક પાલ્ય એવી આપી કે ન પૂછો વાત! કુમારીકાને જમીન પર પડતી અને કાદવમાં ખરડાતી બહાદુરીથી બચાવી. તેથી આ સદ્ગ્રહસ્થનો વારંવાર ઉપકાર માનતી ઉપકારવશ થઈ. ખુદાઈ ખુશાલીથી મળેલી તકને 'ઉપકાર' સમજી ગુમાવી દે, એવો આ સેવક મૂર્ખ ન હતો; એટલે મેં મારા પોષાકને શોભે એવા વિનય ભર્યા અવાજે ઇંગ્લીશમાં કહ્યું—'કેમ આપને કંઈ લાગ્યું તો નથી ને? આવા કાદવભર્યા રસ્તેથી પસાર થવું સલામતીભર્યું નથી. યુનિસિપાલીટીને આ વિષે અરજ લખવાની ખાસ જરૂર છે. વાઈ આપને ક્યાં જવું છે?'... 'કાટની ટેલીફોન બીડીંગમાં.' તેણીએ ટુંકામાં પતાવ્યું. સેવક ભેજનો ઘણો ચાલાક હતો એટલે એક મિનિટમાં તો કંઈ યુક્તિઓ ભેજમાં આવીને સમી ગઈ. એવામાં સામેની બાજુએ, એક ખાલી મોટર ઉભી હતી. સેવક ઉઠાવગીરીનો સરદાર હતો એટલે પૂછવું શું?...

૧૪૨

અહસ્તાહભર્યા અવાજે મેં કહ્યું—
આ મોટરમાં બેસી જાઓ ‘ચાલો, હું
તમને ટેક્ષીફાઇન બ્રીદીંગ આગળ છોડી
દઈશ.’ તે કંઈક આનાકાની ભર્યા વિચારે,
અચકાતી શરમાતી બેડી. સેવક બંધી
વાતે પુરો હતો. એટલે ડ્રાઈવીંગ

ન જાણતો હોય એમ બને જ ક્યાંથી! મોટર સડસડાટ
ઉપાડી મૂકી સેવકની હિંમતને પણ ધન્ય છે. ‘કાનો
ખડીઓ, કાની શાહી અને મતુ કરે મારા માવજી ભાઈ’
એ ઉક્તિ અનુસાર, ‘કાની મોટર, કાની બાઈ અને ડ્રાઈ-
વીંગ કરે આ કડકાચંદભાઈ.’

કોટની ટેક્ષીફાઇન બ્રીદીંગ આગળ મોટર આવી
પહોંચી. કુમારી મોટરમાંથી ઉતરી. તેણે મારા તરફ પોતાનું
એક્સ કાર્ડ ફેંક્યું અને મેં તેના તરફ સો રૂપીઆની નોટ
ફેંકી. બસ થઈ ચુક્યું. દ્રષ્ટો—દ્રષ્ટ મળી ચુકી. અંતે આ
કડકાચંદને એકલો મૂકી ગઈ, નિરાશામાં છુટકારાનો દમ
ખેંચતો હતો, ત્યાંતો મોટર રૂપી પારકી થાપણનો વિચાર
આવતાં મોટરને ત્યાંથી ઉપાડી મૂકી. ચર્ચગેટના કુવા
આગળ આવ્યો. મોટરમાંથી ઉતરી, તરસ્યો થયો હતો
એટલે થોડું પાણી પીધું અને મોટરને ત્યાંજ રહેવા દઈ,
ચર્ચગેટ સ્ટેશન તરફનો રસ્તો, સેવકે ઝપાટાબંધ કાપવા
માંડ્યો. ટ્રેન, સ્ટેશનમાં દાખલ થવા તૈયારની હતી એટલે
રૂબાબહેર વગર ટીકીટે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં, ચીરટના ધુંવાડા
કાઢતો બેસી ગયો. જોયું? કા’જોને સેવક કાચો છે! અરે,
આવા તો કંઈક વેપાર બેડી નાંખ્યા, મારા સાહેબ!

કડકાચંદની કહાણી

ખીજે દિવસે, આ આશાભર્યો ઉમેદવાર, પેલી ક્રિશ્ચિયન કુમારીકા મીસ ફરનાનડીસના એડ્રેસ કાર્ડ સાથે કોઇ ખુદાખક્ષ મોટરમાં ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. મળ્યો. આ-પાણી પીધાં. વાતચીત થઇ પ્રશ્ન પૂછતાં-‘હું તમારીજ જાતનો છું, કુંવારો છું અને લગ્ન કરવા ચાહું છું. વીગેરે જણાવ્યું તે દિવસથી અમારી ઓળખાણે, લવ-મેટર ખીઝનેસ શરૂ થીધો.

૧૪૩

અંતે લગ્નનો દિવસ નક્કી થઇ ચુક્યો. આવતી કાલે લગ્નનો ઉત્સવ છે, એ વિચારેએ, મને ગાંડા-ઘેલો બનાવી મૂક્યો. રાત્રીએ, મને અવનવા સ્વપ્નાંથી ભરી દીધો. આ લગ્નથી હું હિંદુમાંથી ક્રિશ્ચિયન થાઉં, કે ક્રિશ્ચિયનમાંથી ગમે તે થાઉં, એની અહીંયા પરવા હતીજ કોને! વટલાવું કે જાત બદલવી એ બાબતનો ખ્યાલ કે વિચાર સેવકને સ્વપ્ને પણ ન આવતો. એક તો મારા વિચારે આવા ઉમદા; અને વળી ખીજું, જ્યારથી એક નાટકમાં ‘મનુષ્યો સર્વ સરખાં છે’ એ ગીત સાંભળ્યું ત્યારથી તો મારા વિચારે એકદમ ઉંચા થઇ ગયા કે-જરોજર છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં એકજ કોમ થવી જાતએ અને કોમીવાદ ખતમ થવો જોઇએ, તોજ મનુષ્યો સુખી થશે અને ધારશે ત્યાં સ્નેહ-લગ્ન કરી શકશે.

સુખી સ્વપ્નોભરી રાત્રિ પસાર થઇ. લગ્નની આશા-ભર્યો દિવસ ઉગ્યો. રાત્રિએ ઉઢલવેલાં સ્વપ્નાં આજે ખરાં પડવાનાં હતાં, એટલે સેવકની વિચારો કરવાની-કામ કર-

૧૪૪

વાની અને ચાલવાની શક્તિ ત્વરીત ગતિએ કામ કર્યા જતી... ‘ચાલને જરા ચોપાટી સુધી ઝપાટો મારી આવું’ કહી સેવક હાથમાં સ્ટીક ફેરવતો ફેરવતો ચાલી નિકળ્યો. ચોપાટીના બાગમાં લટાર મારતાં મારતાં, હું, મીસ ફરનાનડીસ

સાથેના લક્ષ્મના વિચારોમાં મશગુલ બની, મીઠું મીઠું હસ્તો હતો. ત્યાં તો સામેના બાંકડા પર તેજ બાનુ, કોઈ આશક માથુકના પ્રેમ પ્રસંગની વાર્તા વાંચતાં બેઠાં હતાં. આ અણુધારી ભેટ થઈ જાણી, અમારા દર્ષનો છેડો કંઈ બાબુ છે તે અમે ભૂલી ગયાં એટલે કે ત્યાંથી જતા આવતા કોઈના પણ દરકાર રાખ્યા વગર, કીસ-ખીસનેસનો છુટથી ઉપયોગ કરવા લાગ્યાં... પણ નખખોદ જાય એ છેવટના અતિ ઉમળકા ભર્યા, જુશાદાર ચુંબનનું કે તેમ કરતાં મીસ ફરનાનડીસનું માથું, મારા આંખના ચશ્માં સાથે ભટકાઈ પડ્યું. ચશ્માંનો ધસારાખંધ સ્પર્શ મારી ડાબી આંખને થતાં, કૃત્રિમ બનાવટી કાચની આંખ ચશ્માંની અંદરથી ડબ દબને નિકળી પડી. ત્યાં તો પેલી ચમકી. ને ઉભી થઈ ગઈ. પળવાર મારા મુખારવિંદ સામું જોઈ રહી. હું, તેને કંઈ કહેવા બહાલ ત્યાંતો તેણી-‘કાંણીયો; કાંણીયો,’ કરી નાહી. આ સેવક તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયો. ચિત્તવત્ પાપાના પૂતળા જેવો, મોઢું વિકાસી, જમણો ડોળો ફાડી, તેમ પનોતાં પગલાંને જોઈ રહ્યો. મારા હૃદયમાં એકાએક નિરાશાની ઝાપ છવાઈ ગઈ. હૃદયની ઉની વરાળને બાગની ઠંડી હવા જરા લાગી એટલે તે વરાળનું પાણી થઈને આંખમાંથી

કડકાયંદની કહાણી.

ખરવા લાગ્યું. એ ટપકતાં આંસુએ મેં કહ્યું—‘અરેરે! કુદરતની એકજ ભુલ! અને તે આ આંખ. છેવટે એક કવિની લખેલી કવિતાની એક લીટી—‘પ્રિત કરવી રહેલ છે, નિભાવવી મુશ્કેલ’ કહી મેં મન વાળ્યું અને આ તમારો સેવક ધોઝેલા મળા જેવો વિઠોરીઆના ઉતરી ગયેલા ધોડાની ચાલે ચાલતો ઘર તરફ પાછો ફર્યો.

૧૪૫

ટ્રેનમાં—

આ વખતે હું જરા સટ્ટામાં ડીક કમાયો હતો. વિચાર કર્યો કે લાવ જરા દેશમાં ફરી આવું. ઝવેરીશાહી પોશાકમાં સજ્જ થઈ, માથે લાલ પાઘડી મુકી, સેવક સ્ટેશન પર આવી પહોંચ્યો. આટલી ઉંમર સુધી રેલ્વે કંપનીને કોઈ વખત ખટાવ્યાનો ખ્યાલ નથી, પણ આ વખતે તો હૃદયમાં ઉદારતાએ જરા વાસ કર્યો, અને રૂઆપથી ઉદારતાભર્યો હાથ લાંબો કરી થડ કલાસની ટીકટ લીધી. પ્લેટફોર્મ પર આવી આખી ટ્રેન હું જોઈ વળ્યો પણ સેવકના લાયક કોઈ જગા નજરે પડી નહી. ઘણી મહેનતથી અંતે લાયક જગા મળી ખરી. એ બાંકડાની સીટવાળા અને નાના કંપાર્ટમેન્ટમાં—, બબલી, બબલીની બા અને બબલીના બાપા, આમ ત્રણ નંગ ડાના બારણાને ચાવી દબને બેઠાં હતાં. મેં, તેમને ચાવી ખોલી નાંખવા ધિનંતી કરી. મારો ઝવેરી જેવો રૂઆપ જોઈ, ‘હું કોઈ સદગ્રહસ્થ છું.’ એમ તેમને લાગ્યું અને તરતજ ચાવી ખોલી મને અંદર આવવા દીધો. હું. મારો બીસ્તરો તેમની સામેના પાટીઆ પર

૧૪૬

પાથરી, બેગમાંથી સરસ્વતી ચંદ્ર ભાગ. ૪ થો કાઢી વાંચવા લાગ્યો. ‘જાણે હું એકદમ સીધી લાઇનનો માણસ છું’ એવી વર્તણૂક ધારણ કરી, મૌન દશામાં બેઠો. એક ચિત્તથી ચોપડી વાંચતો હોઈ તેવો ડોળ કરી પાંચ પાંચ મિનિટે

એક એક પાનું વાંચ્યા વગરજ ઉથલાવા લાગ્યો, મારી આ વર્તણૂકથી ‘હું’ કોઈ ખાનદાન કુટુંબનું ફરજદાર છું’ એમ તેમને ખાત્રી થઈ. ટ્રેન ઉપડ્યા પછી બગલીના બાપા, બગલીને નારંગી છોલી આપતાં, મારી સાથે બોલ્યા:- “આપને ક્યાં જવું છે?” ચોપડી વાંચવામાં જાણે ધણોજ મશગુલ થઈ ગયો હોઈ અને તેમણે શું કહ્યું તે જાણે સાંભળ્યુંજ ન હોય તેમ બતાવતા મેં કહ્યું-“જી, આપે શું કહ્યું?” “આપને ક્યાં સુધી જવું છે?” મુખ્યમાં આપ શું ધંધો કરો છો?” જી, હું ઝવેરી છું. મારો ધંધો ઝવેરાતનો છે.” “એમ! વાહ!”—

“આપને ક્યાં સુધી જવું છે?”

“અહીં નજીક સુરત સુધી” મેં કંઈ વધુ પુછવાની ખટપટ ન કરી. થોડીવાર થઈ ત્યાં તો શેડને ઉંઘમાં ઝોકાં આવવા લાગ્યાં અને શેડાણીના ખોળામાં માથું મુકી લાંબા-સોટ થઈ ગયા; એટલે કે ઝોઢીને સુષ્ટ ગયા. હું આપને પ્રથમથીજ કહી ગયો કે-સેવક મોહક વસ્તુનો ધણો શોખીન છે. ખરેખર, શેડાણી તો જાણે રૂપરૂપનો અવતાર હતા: પણ શેડ તો બેંસના ભાઈ સાથે સરખામણી કરે તેવા હતા. મને, આ જાડાપરથી, ઇશ્વરની ભુલ કેટલી હદ સુધી આગળ વધી છે, તેનો સહેજ ખ્યાલ આવ્યો. હું મનમાં વિચાર

કડકાચંદની કહાણી

કરવા લાગ્યો “ઓ, ઇશ્વર આવા અનધડ માણસોને ગુલામના પુલ સરીખડી સુંદરીઓ શાને આપતો હશે?!” આ પુલેવરના એકા જેવો કડકાચંદ જીવાનીઓ શું તારા ધ્યાનમાં નથી આવતો? હે, ઇશ્વરીઆ! વાંઢાનો માન-

૧૪૭

વતો ઇલકામ, હવે મારે ક્યાં સુધી ભોગવવાનો છે? લલા ભગવાન લલો થઇ, કેઇ લાગ્યહીનને મારા બદલ એ ઇલકામનો ભોક્તા બનાવ અને મને એમાંથી છોડ, તો કસાઇખાનેથી ગાય છોડાવવા જેટલું પૂણ્ય થશે. આવા તરેહ તરેહના વિચારો ચોપડીમાં મોઢું રાખી, સેવક ક્યાં જતો હતો.

મારી આ દાદ યાને નિસાસો ઇશ્વરે સાંભળ્યો હોય એમ મને કંઈક અંશે લાગ્યું. થોડા કલાકને મારે આ તમારો સેવક સંસાર-ક્ષેત્રમાં કુદી પડ્યો હોય એમ અનુભવવા લાગ્યો. વાત જાણે એમ થઇ કે શેઠાણીને કુદરતી-હાજતે જવું પડ્યું. એવામાં શેઠને ઓચીંતુ થુકવા ઉઠવું પડ્યું. આ બે મિનિટના વિયોગમાં ભયંકર ફેરફાર એ થયો કે, થુકવા ઉઠેલા શેઠ ઉંઘના ઘેનમાં, પોતાની પથારીમાં સુવાને બદલે મારી પથારીમાં ઓઢીને લેટી ગયા. એટલે સેવકે જાણ્યું કે બચ્ચા કડકા! ઠીક તક છે. અને તમે જાણો છો કે કડકાના હાથમાં તક આવ્યા પછી તે ગુમાવવા જેટલો મુર્ખ તે કદી હોતો નથી. આસ્તે રહીને સેવક, શેઠની જગાએ તેમનો બનુંસ ઓઢીને સુઇ ગયો. શેઠાણી આવ્યાં. મને શેઠ ધારી, માઈ માથુ ખોળામાં લીધું થોડી

વાર પછી મેં—ઉહ....ઉંહ... કરવા માંડ્યું...તેમણે કહ્યું—“કેમ માથું દુખે છે?” મેં, બોલવાને બદલે માથું જ હલાવ્યું. “લાવો જરા બામ ઘસુ” કહીને નિચેની ટ્રંક ઉઘાડી, બામની શીશી કાઢી, મારા માથાને હતું તેમ રાખી, કપાળમાં

૧૪૮

બામ ઘસવા લાગ્યાં, સેવક કંઈ કાચો નોતો કે આખું મોઢું ઉઘાડે! કપાળજ ઉઘાડું રાખી બાકીનું શરીર ઢાંકી રાખ્યું. વળી શેડાણી બેડાં હતાં તે તરફ પાડીયાનો ઓળો પડવાથી, બત્તીનું અજવાળું પુરતા પ્રમાણમાં આવી શકતું નહતું; એટલે સેવક ઓળખીશકાય એવી સ્થિતિમાં નોતો. હવે મને કહેવા દો કે—આ તમારો સેવક કોઈ ઈંદ્રપુરીમાં છે કે સંસારપુરીમાં?! મને તો કંઈ સમજ ન પડી પણ એથી મને જે અનુભવ થયો તે તમને બધાંના સાંભળતાં નથી કહી શકતો.

પણ સેવકનું આ ઈંદ્રપુરી કે સંસારપુરી થોડા કલાક માટેજ હતું એ આપ જાણો છો ને? સેવકના સુખનું નખખોદ વાળતું સુરત સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું અને મારા પેટમાં ફાળ પડી...શેડાણીએ કહ્યું—“ઉઠો, ઉઠો, હવે ક્યાં સુધી ઘોર્યા કરશો? આ સુરત તો આગ્યું.” મારી નામરજી હોવા છતાં મને ગોદાવીને ઉડાડ્યો મેં જાણ્યું નાટક પુરું ભજવાશે અને સેવકનું રાયતું અને ક્યુંબર બન્ને સાથે થશે.

હિંમતદેવીનું અવાહન કરી, સેવક એકદમ ઉભો થઇ ગયો; શેડને બદલે આ વેશધારી ઝવેરીને જોઇ શેડાણી તો

કડકાચંદની કહાણી

ચાટ પડી ગયાં. બોલું બોલું કરે પણ બોલાયજ નહિ. શરમતી શરદીમાં એવાં અટવાઇ ગયાં કે ન પુછે વાત ! સેવક પણ જાણે કંઈ જાણતોજ નથી એમ અડખગતી માફક આશ્ચર્યતાભર્યા ચહેરે તેમના સામું જોઇ રહ્યો... ‘તેરી બી ચુપ

૧૪૮

અને મેરી બી ચુપ’ એ આધારે કામ પતી ગયું; એટલામાં શેડ ખાંખાં કરતા ઉડ્યા. સુરત સ્ટેશન આવ્યું હતું એટલે બચલીને અને બચલીની બાને લઈ ટ્રેનમાંથી ઉતરતાં મને કહ્યું—‘લ્યો શેડ આવજો હાં! તરદી માફ કરજો. આપ સાથે હતા તો મને ઉંઘવાની તક મળી, નહિ તો આટલા બધા જોખમ સાથે મારાથી ઉંઘાત નહિ. લ્યો હવે જ્ય જ્ય’ વીગેરે આભારદર્શક વાક્યો કહી તેમણે ચાલવા માંડ્યું, પણ શેડાણીએ ચાલતાં ચાલતાં પાછળ ફરી નહિ જોયો એક દ્રષ્ટિપાત પણ ન કર્યો. બિચારા લગ્ના ભોળા શેડને ક્યાં ખબર હતી કે તેમની ઉંઘવાની મોકાણમાં કયું નાટક ભજવાઈ ગયું! સેવકનું પોઝીશન શેડાણી આગળ ડૂબ થયું પણ શેડના મનમાં તો હજી જેવું હતું તેવું કાયમ રહેશે. ડાખામાં હું એકલોજ રહ્યો. સીસોટી થઈ અને ટ્રેન ઉપડી કે સેવક એક ઉંડો નિસાસો નાંખતો બોલ્યો:— ‘શું આ કડકાચંદ આમ વાંદોને વાંદોજ રહેશે!’

રેલ સંકટ નિવારણ ફંડ વખતે—

યારો આ તમારો સેવક કડકાચંદ હવે સુધરી ગયો છે. જો કે સોએ સો ટકા તો નહિજ, પણ સેંકડે પોણાસો ટકા તો ખરોજ, પસ્તાવો થાય છે, કે આ દુનીઆમાં

જન્મ લઈ આખી જીંદગીમાં એક પણ સાઈં કામ ન કર્યું...પાપનો પસ્તાવો કરે છું તો કોઈ વખત ઇશ્વર મારા હાથે પરોપકારનું કામ કરાવશે.

ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં, અતિ વૃષ્ટીના પરિણામે હજારો લોકો નિરા-

૧૫૦

ધાર થઈ પડ્યાં છે, અને સેંકડો લોકોના જન ગયા છે, એ પ્રસંગે આ સેવક, તેમની મદદને માટે તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો. આ તમારા સેવકની ઇચ્છા છે કે, હવે તો જસ, જન-સમાજની સેવા કરતાં કરતાં મરી જવું એજ આ સેવક માટે પાપમાંથી બચવાનો ઉત્તમ રસ્તો છે.

છેવટે—

પુણ્ય અને પાપના ત્રાજવા સરખાવતાં, પાપ વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી—આ સેવક જીંદગીની છેલ્લી દશામાં પણ ભુરી હાલતે મરશે. એમ મને માઈં હૃદય સાક્ષી પુરે છે....હવે હું માદો છું, થોડા દિવસમાં પ્રભુના ઘરનું તેડું આવે એમ મને લાગે છે, આ તમારો સેવક કડકાચંદ તો જીંદગીભર કડકો જ રહ્યો, તેને ‘હાશ’ કરીને દરવાનો વારો ન આવ્યો. ક્યાંથી આવે ? !

હાસ્ય

ધારા

ગોલ્ડન-ન્યુબિલી.

સદ્ગૃહસ્થો અને બાનુઓ ! મને બોલતાં ઘણેજ હરખ થાય છે કે, આય આપના કવિ સોરાબજી સાકરવાલા પોતીકી જીંદગીના પચાસ વરસ પુરાં કરી, એકાવનમાં પ્રવેશ કરે છે. આજ તેવનની ગોલ્ડન-ન્યુબિલી ઉજવવાના કારને ધના ગૃહસ્થો અને બાનુઓ પધારેલાંછ કરીને આય સેવકના હૃદયમાં હરખના મોજાંપર મોજાં આવીયાંછ. કવિ સાકરવાલાની સેવાઓ આપના પારસી-કુતુંબોથી અંજન નથી. અતીયાર દરમીયાન એવને, કવિતાઓ, નોવેલો, નાટકો વગેરે આપની પારસી જન-સમાજ આગલ મુકીયુંછ. અને તે બધી સેવાઓને એકકે અચાજે દરેકે દરેક કુતુંબોએ વાંચીછ અને વખાનીછ, એતલે તેવનના વિષે વધુ લેક્ચરમાં ઉતરવું તે સોનાપર ઢોળ ચરાવીયા બરોબર છે. છતાં પન આય મેવક, તેવનની બાબતમાં જોટલું જાનેછ તેટલું કંઈ દીધા વગર રહી સકસે નહ.

મિથ્થી મિથ્થી કવિતાઓ, સોજી સોજી નોવેલો, રસભરીયા નાટકો અને સેન્સ-ફુલ લેખો લખવા એજ આય કવિનો કુદરતી સ્વભાવ છે. એવને લખેલી નોવેલો

જેવી કે-‘બેરીનાં શ્રાપ,’ ‘પતેતીનો પ્યાર,’ ‘લેજાંની-કમાલ,’ ‘શીરીનનો સાવકો ભાઈ’ અને ‘જીગરની હાથ’ એ આપની પારસી-પ્રીય નવલકથાઓ ઉપરાંત નાતકો-જેવાં કે ‘રખડતી રોશન’ ‘ભમનો ભુત,’ ‘ગુલ-ગુલાં,’ ‘પપ્પા કે મમ્મા,’ ‘માટીડાની મોકાન’ તેમજ કાવ્યો જેવાં કે ‘આંખના ચશ્મા,’ ‘ભુતની જોડી,’ ‘સાડીની સફાઈ,’ ‘મોત્રાની મિડાઈ’ અને ‘લુચ્ચી કાં લપાઈ’ વીગેરે કવિતાઓની અમક, જમક અને હમક સારા ગુજ-તના કોઈ પન કવિની કવિતામાં નહ દેખાય તે નહજ દેખાય. ખુદ ગુજરાતના માનીતા કવિ નાનાલાલની કવિ-તામાં પન આય કહપના દયજીય અને રાગરાગની કૃથ્થે ખી નહ જોસો. કવિ સાકરવાલાની આ સરસાઈ માટે તેવનને જેતલાં અલિનંદન અને માનપયો આપીએ તેટલાં ઓછાંજ. ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો ! તમે બધ્ધાં સારી કાની જનોછ કે આપની પારસી કોમમાં આય કવિની જોડ કૃથ્થેખી સોધી જડે તેમ નથી. ખુદની મેરખાની કહેવ કે આપના સદલાગ્ય કહેવ કે ગમે તે કહેવ પન તે આધારે આપને આય કવિ સાકરવાલા મેલવી સફીયાય અને તેથી આપને દુનીઆની કોઈ પન કોમ કરતાં વધુ લાગ્યશાલી થીયાછ. તેવનની કવિતાઓમાંની કેતલીક કવિતાઓ તો એવી સરસ છે કે આજે પન આપનાં ખુચા અને ખુચીઓ સારા રાગથી ગાઈગાઈને હરખાયછ. એક માતા પોતીકી

‘આણાં’ નામની કહેણ કરીને—

‘જો, જો, ‘આણાં’
એ દુધવાણી આવી,
આવી લાવી
સોજીયુ દુધ લાવી;
માજી આવીયાં
દુધનું જગ લાવીયાં”

જો કે એ કવિતા આય સેવકને મોન્ને પુરેપુરી નધ આવરતી, પન મારી ધુચી ‘પીરોજી’ દરરોજ ગાયજ, તે, સેવકના ભેજમાં અત્યાર વેર યાદ છે. તેમાં પન આય કવિ સાકરવાલાની કમાલ છે. માતા પોતીકી ધુચી તરફ કેવી જાતનો ભાવ દેખરાવેજ તે આય કવિતાનો હેતુજે. કવિ નાનાલાલ માતાનો એવો પીયાર કેથ્થેબી લખી શક્યા નથી. એવા જાત જાતના અને ભાત ભાતના હેતુઓ આય કવિની કવિતામાં નવલકથાઓમાં અને કલ્પનાં-સરસ્તીમાં જોઈ શકાસે. વળી ‘આંખના ચસ્મા’ નામના એક કાવીયમાં એવને ચસ્માની સુંદરતા વિષે એક કવિતા લખીજ કરીને—

“સોનનાની સેરવાણાં સુંદર સ્પેક્ટેકલ,
સોનાની ક્રેમવાણાં સુંદર સ્પેક્ટેકલ;
મોન્નાની ઝ્યુતી એ તો સુંદર સ્પેક્ટેકલ
આંખોનો ઈજરોને વેલાતનો ખજનો
એ તો સુંદર સ્પેક્ટેકલ”

આય કવિતા પન જો કે મને મોન્ને નધ આવરતી, પન મારી ઘેરવાળી (બેરી) જરઆનુ દરરોજ ગાયજ કરીને આય સેવકના ભેજમાં એટલુંબી યાદ રયુંજ. આપ ગૃહસ્થો અને ખાનુઓ આ પરથી તમો સઘળાં સમજ્યાં છો કે,

કવિની મહત્તા અને જ્ઞાન કેતલું ઉંદું
અને સમજ ભરીયું! ચશ્માંનો ઉપ-
યોગ મોન્નાની ખ્યુતીને કેતલી હદ
સુધી વધારેજ ને દીપાવેજ તે આ
કવિનો કહેવાતો રસભરીઓ હેતુ છે.
વળી ‘ખુતની જોરી’ નામના ખીજ

કાવીયમાં એવને લખીયું કરીને—

૧૫૪

“રેસમની લેસવાલી સુંદર ખુતની જોરી,
ઉંચી તો એહી વાલી સુંદર ખુતની જોરી;
ચક્રમકતા પાલીસવાલી સુંદર ખુતની જોરી,
ખુતની જોરીને ગામરેની જોરી તું વેલાતની પોરી”

આય સુંદર કવિતા મારી ઘેરવાલીની ખેન એતલે કે
મારી સાલી કે જે જન જનના અને ભાત ભાતના ખુત
પર વારી જાય છે તે એક દિવસ આય આપના કવિ સાકર-
વાલાની ખુત માટેની કવિતા સોજીય રાગથી ગાઇ રહીતી:
અને તેણીની કેતલીક સખીઓ કલવદ કલવદને હસી રહીતી
તે વખતે આય સેવક બાળુના રૂમમાં સસરાની મેમાનગીરી
સ્વીકારતો—“ચાઇને પાઉં થદે કલેજે ઉથલાવી રીયો’તો.
તે અરસામાં સેવકના ભેજમાં રહેલા લુસા સાથે કેતલીક
લીતી સલ-ભેલ થઇ ગઇ જે આપ સાહેબોની આગળ મેં
કચુંજ જે, આય કવિતામાં મિસ્તર અરે ભુલીયો કવિ
સાકરવાલાએ વેલાતી ખુતની જોરી વિસે વખાન કરીયાંજ
અને ક્યુંજ કે જે ગામરેની જોરી તે પહેરે તો વેલાતની
પોરી થઇ જાય. એમ કહેવામાં પન કવિ સાકરવાલાની
પારસી કામ પરત્યે ભલક ભરી મહત્તા છે, એ સૌ કાઈ

ગોદડન-જ્યુબિલી

જાનેછ. પેલા કેશવ હ. શેઠને પન
આવું લખતાં નહીં આવરે! વળી
‘સાડીની સફાઈ’ નામના એવનના ત્રીજા
કાવીયમાં એવને લખાયુંછ કરીને—

“સાડીની સફાઈ તે તો

વેસાતમાં વનાઈ,

વેસાતી સાડી ને વેસાતી કેર ઉપર જાત જાતના મોર

સાડીની સફાઈ અંદર ખાતુ છે લપાઈ,

સાડીની મોજમાં તો કમાની કપાઈ”

૧૫૫

આય કવિતા માટે નોખલ પ્રાઇઝ આપવાની વેસાત-
વેરથી ઓફર થઈ હતી, પન આપના કવિ સાકરવાલા
આવી જાહેર ખુશામદ પસંદ કરતા ન હોવાથી તે પ્રાઇઝ
લેવાની ધસીને ના પારી હતી, કેટલા બધા સમજી લલા
માનસ !!

વળી કવિ સાકરવાલા એવનના ‘લુચ્ચી કાં લપાઈ’
નામના પાંચમા કાવીયમાં લખેછ કરીને—

“આસકને માસુકની જીઠી છે સગાઈ,

વાત વાતમાં જોયું તો લુચ્ચી કાં લપાઈ;

આપવીતી કેને કરું લાગે છે લવાઈ,

મારી છુપી છુપી વાતો એ લુચ્ચીથી ગવાઈ”

આય કવિતા મારા કાકા દિકરો કેખસર, પોતાની
માસુકને મેલવવાના નિજ્જલ પ્રયત્નથી દિલગીરીના દરી-
આમાં દુબકી મારતો મારતો, ચિરાયેલા અવાજે, મારા
પાજેલા ‘જેકી’ કુતરાના ભસવાની યાદી આપતો ગાઇ રીયો
તો, તે વખતે આય સેવક મારી જરખાનુના એદીવાલા શુતનું

૧૬૬

પાલીસ કરતો ખેડો'તો. આય દલગીરીયું
ગાયન મારી નામરજી હોવા છતાં
પન ગપ દઈને કાનમાં ધુસવા આવીયું
તરતજ મેં તો કાનમાં આંગલીઓ
નાખી એતલામાં મારી નાનલી જુચી
રમતી રમતી મારી પાસે આવી. પાલી-

સતી દાવલીમાં ચપલતા ભરીયો હાથ નાંખીયો અને તેજ
દાથ પોતીકા મોન્ને ફેરવીયો. જુચીનું મોન્નું કાણું થીયું
તે હુંજવાને આય સેવકે કાનમાંથી આંગલાં કારીયાં ત્યાં તો
કેળસરની કવિતાના વર્દઝ કાનમાં લપ દઈને લપાઈ ગયા.
પાછળથી હું સમજ્યો કે કવિતાનો અરથ ઘનો સોનન્ટેજ,
જે મેં આપ સદગૃહસ્થો અને ખાનુઓ આગત સંભલા-
વીયું. આય કવિતામાં કવિના ભેગમાં રહેલા જુસાએ
છતવત મેતરને બદલ ખેંચીજ અને દલગીર આશકના રૂ-
દથી 'આવ' જોડાખાવીજ. આ પરથી સમગ્રજગત કે કવિ
જનન જનના અને ભાત ભાનના રસ પોતીકી કવિતાઓમાં
મારી કને ઉતારી શક્યાજ. તે માટે તેવનને દીલોગ્ગન જગ-
રથી આપ સોનનાંતો આંદ જેને હિંદુ લોક સુવરન-પદક
કહેજ તે, અને આય માનપત્ર, સવળા હાજર રહેલા સદ-
ગૃહસ્થો અને ખાનુઓ તરફથી એનાયત કરેજ, જે તેવન
ખુશમિજનને સ્વીકારશે. વધુમાં મારે હજુ બોલવાનું ધનુજ,
તો પન તમારો ઘનો તાઇમ વેસ્ટ ન કરતાં થોરાક પ્રેમના
ઉભરા હમનાંજ રૂદયમાં આવીયાજ તે આય સભા સમકસ
ચાલવવાની બે મિનિત માંગી લઉંજ. સેવક એમ કહેવા
માગેજ, કે આય સોરાબજ સાકરવાલા કવિ છે એતલુંજ

ગોદડન-ન્યુઝિલી

નહ પન તેવના રૂઢ્યની ભાવના અને આદરસો ધનાજ ઊંચા હોઈ તેવન એક નેગનાડીસ્ત પકસનાળી છે. હિંદને સવરાજ જલદીથી કેમ મલે તે બાબત દરશાયતા તેમના કેતલાક લેખો મેં 'ધી ઇન્ડીઅન નેશનલ હેરોલ્ડ'માં

૧૫૭

ધનીવાર વાંચીયાછ. તેવનું કહેવું એમ થાયછ કે હાલની ગાંધીજીની અ-સહકારની મુંઝેન્ત અને રંતીયા ખાદીની પ્રવ-રૂતીથી હિંદને સવરાજ મેલવવું મુશ્કેલ છે તોપન તેવનની ચલવલ તો સ્તુતીય ગનાય. આવા એમના સેલમેલના ઊંચ વિચારોને લઈ ભવિષ્યમાં તે એક મહાન કવિ અને દેશ-ભગત થાય એ તદ્દન ચોખ્ખુંજ છે. આય ગોદડન-ન્યુઝિલીમાં જો કે તે વાત અરહાનેછ તોપન આતલું બોલીયા વગર મારાથી રેવાતું નથી. આપને જોને ઇંગ્લીશમાં ગોદડન ન્યુઝિલી કહીએછ તેને હિંદુ લોક 'સુવરન મોતસવ' કહેછ. પન હું ધારૂંછ તદ્દાવેર આય ગોદડન-ન્યુઝિલી વર્દ સરવ પારસીભાઈ-એનોને ગમીઓ હોસે, મારી મંતરી તરીકેની ફરજ આજ મેં અદા કરીછ તે જાનીને માફ કલેજું કલ-વછને મરી શીતેછ. ફરી કોઈ એવો પરસંગ ખુદા આપણને આપે અને આપની કામમાં કવિ સોરાખજી સાકરવાલા જેવા કવિઓ ઉત્પન થાય અને નવાં નવાં કાવીયો લખી પારસી જન-સમાજ આગલ રજુ કરે, એવી આસા પર આસા રાખતો, આય સેવક પોતીકું કામ પુરું થયું. જાની ખેસી જવાની રજા માંગેછ.

૧૫૮

પન હાં...હાં...જરાક સખુર, થોડુંક રઈ જાયછ. આપ સધલાને ખબર એસે કે આપ આપની પારસી કોમમાં ઉત્પન થીયેલા કવિ ‘ખબરદાર’ વિષે બોલતાં મને ઘનીજ દીલગીરી થાયછ કે એવન એક પારસી-કુતુંબમાં જનમ

લઈ, હિંદુ લોકમાં ખીલકુલ ભલી ગીયાછ. એતલે કે સન-સકરતવાલી-ગુજરાતી ભાષામાં કાવીયો પર કાવીયો લખી રયાછ. પારસી ગુજરાતી ભાષામાં એક પન કાવીય નઈ લખતા જનની દીલગીરીના-દરીઆમાં ઘરીભર દુખડી મારી, તે વાનને ભૂલી જઈ ફરી વાર કેઉંછ કે કવિ સાકર-વાલાએ આપની જે સેવાઓ બજવીછ, તેથી તેવનના અમે સદાને માટે આભારી છીંએ.

હાસ્ય

ધારા

એકજ ભૂલ.

અરેરે, સુરતની પાપડીમાં આ નિર્દોષ ઇયળ બકાઈ જત, અનાજના દરણામાં દળાઈ જત. ભાતના ભોજનમાં ચવાઈ જત. પણ આખરે જેને રામ રાખે, તેને કાણ ચાખે? તદ્દન નિર્દોષ હોવા છતાં ક્યા પાપના પરિણામે મારે એ સહેવું પડ્યું? તેનો હું વિચાર કરું છું, ત્યારે મારી છાતી ભરાઈ આવે છે, અને આંખમાંથી અશ્રુખિંદુઓ ટપકે છે, હું મારી વિતકની વાત વાંચકોની આગળ વર્ણવું. તે પહેલાં મને કહેવા દો કે નાટક કંપની 'એકજ ભૂલ' કરે તો તેને પૈસા મળે! સીનેમા કંપની 'એકજ ભૂલ' કરે, તો તેને પણ પૈસા મળે! અને મેં અગ્નણતાં એક નજીવી ભૂલ કીધી તે બદલ પૈસા મળવા તો ઘેર ગયા પણ ઉલટું ચુનેહગાર બની, કોર્ટમાં ધસડાવું પડ્યું દુનિયાના આ અવળા ન્યાયને હું ધિક્કારું છું.

શરમની વાત છે કે ન્યાય અને અન્યાય હજી આપણે પૂરતા પ્રમાણમાં પારખી શકતા નથી. આમ છડે એક 'એકજ ભૂલ અને અનેક ભૂલ' કર્યા છતાં, કંપનીઓને કાંઈ પણ જાતની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવતી નથી; એ

૧૬૦

ચોકખો પક્ષપાતજ છે. ન્યાય નહિં પણ અન્યાય છે. મારા જેવા એક નિર્દોષ નરને, અજાણતાં થએલી એકજ ભૂલ માટે કેટલું સહેવું પડ્યું એ જ્યારે આપ જાણશો ત્યારે તમારી આંખમાંથી દમાના ધુવારા ઉડશે.

બાળત એમ જની કે મારે મારા શેડની સાથે દેવલાલી જવું પડ્યું. થોડાજ દિવસ પછી ત્યાંથી પાછો ફરવાનો હતો એટલે મારાં ગૃહદેવીને સાથે રાખવાની જરૂર ન જણાઈ; પણ ત્યાં ગયા પછી શેડના આગ્રહને વશ થઈ વધુ વખત રહેવાની ફરજ પડી એટલે સરલાને કાગળ લખી અહિં તેડાવ્યા વગર છુટકાજ ન હતો.

હું અને સરલા મુંબઈની એક મોટી ચાલમાં ભાડાની ઓરડીમાં રહેતાં હતાં હાલ મુંબઈમાં સરલા એકલી હતી, અને મારે અહિં રોકાવાની જરૂર હતી; એટલે મેં સરલાને તેડાવવાનો કાગળ લખ્યો. કાગળની તા. ૫૦૦ માં લખી નાખ્યું કે હું રોશને ટ્રેનના ટાઈમે હાજર રહીશ. તું જરૂર એ રાત્રે ટ્રેનમાં બેસજે.

ખીજે દિવસે સહવારે, ટ્રેનના ટાઈમે હું, સરલાને તેડવા દેવલાલી રોશને ગયો. થોડીજ વારમાં ટ્રેન રોશનમાં દાખલ થઈ. ડબ્બાઓનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવા લાગ્યાં અને પેસેન્જરો ઉતરવા લાગ્યા. હું સ્ત્રીઓના ડબ્બા આગળ સરલાને લેવા દોડ્યો. ધારી ધારીને જેવા લાગ્યો, પણ સરલાનાં દર્શન ન થયાં. મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો. અને મન ચિંતાતુર થયું... 'શું તેને કાગળ નહિ મળ્યો હોય!

“સરલા તું આ—” મહાકાતા મુખે ઉચ્ચારેલું ક્રિયાપદ અર્થે રહ્યું.”

એકજ ભુલ

૧૬૧

મળ્યો હોત તો આખા સિવાય ન રહે. એવા એવા થોડક અનુભવિયારો, શંકાસ્થાને આવવા લાગ્યા, હું આખી ટ્રેન જોઈ વળ્યો, અને થોડીજ વારમાં તો ટ્રેન સ્ટેશનને છોડી ચાલી ગઈ, નિરાશ વદને સ્ટેશનના

આખા પ્લેટફોર્મને નિરખવા લાગ્યો, પણ સરલાનાં દર્શન મને એ દિવસે દુર્લભ લાગ્યાં. હું સ્ટેશનની બહાર આવ્યો, હતાશ અનેલે હૈયે ઘર તરફ પ્રયાણ કરું છું ત્યાં તો એક બાઈને ટાંગામાં પોતાની ટ્રંક અને બિસ્તરો મુકતાં જોઈ. તેની ઉંમર સરલાની બરાબર હતી; મુખાર્ચિત નિરાશાથી નિસ્તેજ અને વિલાસેનું દેખાતું હતું. ‘આ બાઈની માફકજ સરલા એકલી આવવાની હતી.’ એવો સહેજ વિચાર, સ્મૃતિપટ પર આવીને જતો રહ્યો, તે અરસામાં ટાંગો તે બાઈને લઈ, બળખણાટ કરતો ઉપડી ગયો.

મેં ધીમે ધીમે ઘર તરફ પ્રયાણ કરવું શરૂ કર્યું. દરવાજે આવી પહોંચ્યું તે પહેલાં રોકેનો ઘાટી રસ્તામાંજ સામો મળ્યો અને સમાચાર આપ્યા: “સરલાબાઈ આવી પહોંચ્યા છે, તમારી રાહ જોઈને બેસી રહ્યાં છે. અને મનમાં ગણગણતા હતા કે ‘તે’ શા માટે મને સ્ટેશને તેડવા ન આવ્યા?” વિગેરે શુભ સમાચાર આપી, ઘાટીએ આગળ ચાલવા માંડ્યું. રામાની વાતથી માફ નિરાશ બનેલું હૃદય હર્ષથી ઉભરાવા લાગ્યું. પગમાં જોર આવ્યું, અને ઝપાટાબંધ રસ્તો કાપતો હું ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. બારણાની બહાર સ્ત્રીના સપાટ પડેલાં હતાં તેથી ખાતરી થઈ

કે આવી છે ખરી. મેં ગૃહમાં પ્રવેશ કરતાં મલકાતાં મુખે ઉચાર્યું “સરલા તું આ...” ક્રિયાપદ અર્ધજ રહ્યું. આશ્ચર્ય, ભય શંકા વિગેરે મારા ચહેરા પર એક સાથે ફરકવા લાગ્યા. તેણે પણ મારા સામું એકી ટોચે જોયા

જોયા કીધું આશ્ચર્યમાં દિગ્મૂઢ બની, એને રામાએ આપેલો ચાનો પ્યાલો હાથમાંથી સરકી પડ્યો. પરમુખે ઉપલુ સંભોધન સાંભળી તેનું હૃદય શંકાઓથી ઉભરાઈ ગયું અને ગભરાએલા ચહેરે ધુજવા લાગી. સ્ટેશન પર ટાંગામાં સામાન મૂકાવતી, જે બાઈ જોઈ હતી, તેજ આ બાઈ હતી, મેં આશ્વાશન આપતાં ધીમેથી ઉચાર્યું, “બાઈ ગભરાશો નહીં; આવી ચડયા તો શીકર નહિ, હું તમને તમારા સ્થળે મૂકી આવીશ. તમે મને તમારા સગા બાઈ જેવોજ સમજવો. અહિં તમને કોઈ જાતનો ભય નથી” મારા આ વાક્યોથી તે શાંત થવાને બદલે એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ અને અપમાનભર્યાં શબ્દોથી શરૂઆત કરી; “હા, તમે લુચ્ચા છો. તમારી લુચ્ચાઈ હું સમજી ગઈ છું તમારું આ આશ્વાસન નથી, પણ બોળી સ્ત્રીઓને ફસાવવાના શબ્દો છે હું તમને ઝોળાખું છું. મારી ચાલમાં તમને એ ત્રણ વખત જોયા છે” હું તો આ સાંભળી દિગ્ગજ થઈ ગયો, તેણે આગળ ચલાવ્યું; હું ધારું છું કે તમેજ મને ફસાવવાનો કાગળ લખ્યો હશે.” તેના આ શબ્દોએ મારા હૃદયમાં ભયંકર ગુચવાડો ઉત્પન્ન કર્યો. મારે શું કહેવું અને કેમ કરવું, તે ન સુજ્યું. ઓ પ્રભુ! આ શી આફત! મેં ગુચવાડા ભર્યા

હૃદયે ઉંચાર્યું; “એન, તમે શાન્ત થાઓ. તમે કાગળની બાબતમાં શું કહો છો તે હું સમજી શકતો નથી, મેં તમારા પર કાગળ લખ્યોજ નથી. અને મારે વળી તમારા પર કાગળ લખવાનું પ્રયોજન શું?” તેણે રોશભર્યા ચહેરે કહ્યું;

“પ્રયોજન શું! પ્રયોજન શું તે તમારા મનને પૂછો...જુઓ આ કાગળ તમેજ લખ્યો છે કે નહિ?”—કહી દ્રંકમાં કાગળ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મળ્યો નહિ—‘હા તે ઘેરજ રહી ગયો,’ તે મનમાંજ બબડી. તમે અહિં નિશ્ચિત રહો હું તમને બીજીજ ટ્રેનમાં રવાના કરી દઈશ.” “વાઈ” તેણે રોશભર્યા અવાજે ટુકડામાંજ પતાવ્યું.

હું એક બીજા રૂમમાં જઈ વિચાર કરવા લાગ્યો. ‘હે, ભગવાન! મારે માથે વળી શી આફત! કાગળ શું! આ વાત શી! અને આ બધો શો ગોટાળો! પેલો, મારી સરલાપર લખેલો કાગળ તો તેને નહિ મળ્યો હોય! ના, પણ એ કાગળ સાથે એને શું સંબંધ!’ વિગેરે અનેક શંકાઓથી મારું મગજ ચકલમ થઈ ગયું.

થોડા કલાક પછી આ નેગમાયાને બીજીજ ટ્રેનમાં મુંબઈ તરફ રવાના કરી દીધાં, બે દિવસ મને સુષ્પે નિંદ્રા આવી નહિ કે ખાવાનું ભાવ્યું નહિ. હું તો દિવસના ચોવીસે કલાક બની ગયેલા બનાવને મનમાં વારંવાર ઘુંટયા કરતો, પેલાં બાઈના ઉચ્ચારેલા શબ્દો યાદ કરતો અને મુંબવાડામાં પડતો કે આ શું બની ગયું! સરલા કેમ ન આવી અને સરલાના બદલામાં આ શું ગોટાળો ઉત્પન્ન

થયો! તેનું ખરું રહસ્ય શોધવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, ત્યાં તો ત્રણ ચાર પોલીસે આવી માફે નામ-કામ પૂછી મને હાથ કરી નાખી અને મુંબઈથી તમારા પર તાર વોરંટ છે એમ જણાવ્યું અને બતાવ્યું. તે દરમિયાન મને આ

૧૬૪

બંધી ઘટનાની જરાએ સમજ ન પડી. મારા શરીરના બધા અવયવો આશ્ચર્યથી ઉભરાઈ ગયા. હું દિગ્મંદ પાપણની મૂર્તિ જેવો થઈ રહ્યો. મને મુંબઈ લાવવામાં આવ્યો. પેલી બેગમાયાના પતિએ પોતાની સ્ત્રીને દસાવવાના ગુન્હા બદલ મને લુચ્ચો ધારી કર્યાદ નોધાવેલી, મારા પર કાયદેસર કેસ ચલાવવા, મને વોરંટથી પકડવામાં આવ્યો હતો.

મુંબઈની કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો, મને જડજ સાહેબ આગળ ઉભો કરવામાં આવ્યો અનેક આડા-અવળા સવાલો પુછવામાં આવ્યા. છેવટે જડજ સાહેબે કહ્યું;—“કાગળ તમે નથીજ લખ્યો? તમે સાચું કહો છો? હ્યો આ ગીતા હાથમાં લઈ, ધર્મને વચમાં રાખી સત્ય બોલી જાઓ.” મેં તેમ કયું અને દ્રઢતાપૂર્વક કહ્યું;—“હું મારાં ધર્મને વચ્ચે રાખી સોગંદપૂર્વક કહું છું કે મેં કાગળ લખ્યોજ નથી,” જડજ સાહેબ મારા ચહેરા પર નિર્દોષતા ભાવો જોઈ શક્યા. અને તેથીજ તેમણે મને ઉપરના સવાલો પૂછી ન્યાયનું ત્રાજવું મારી તરફ નમાવવાનું ધાર્યું; પણ મારી વધુ પરીક્ષા લેવાની હજી તેમની ઇચ્છા હતી, એટલે મને એક કાગળ આપવામાં આવ્યો, અને તેનાપર અક્ષર લખવાનું કહ્યું. આ અક્ષરો પેલા કાગળ સાથે મેળવવામાં

એકજ ભુલ

આવ્યા. તે મળતા આવ્યા. જડજ સાહેબને શંકા પડી, અને કહ્યું: “ભુજો, તમારા અક્ષર આ કાગળની સાથે મળતા આવે છે. આ કાગળ તમેજ લખ્યો છે.” એમ કહી, મને તે કાગળ બતાવવામાં આવ્યો. હું એકદમ પોકારી

૧૬૫

ઉઠ્યો: “હા સાહેબ! તે કાગળ મેંજ લખ્યો છે.” આટલું કહ્યું ત્યાં ફોર્ટમાં બેઠેલાં માણસો એક બીજાની સામું નેત્રા લાગ્યાં કે આ શું બોલે છે? “હા, પણ સચુર! આ કાગળ મેં મારી બેરી સરલાપર લખેલો પણ ભૂલથી આ બાધને પહોંચી ગયો હશે, તેથીજ આ બધો ભવાડો થયો લાગે છે. સાહેબ!”

પેલાં જોગમાયાના પતિ બચ્ચી ઉઠ્યા. “મૂર્ખા! શું તારી સ્ત્રીનું નામ સરલા છે!”

“ત્યારે શું તમે કંઈ રજીસ્ટર કરાવ્યું છે?! ભલા માણસ, તમે તો માણસ છો કે ચીલકું? વગર લેવા દેવાએ મારી આગરના કાંકરા કરાવ્યા! આ ભવે મળ્યાએ મળ્યા હવે બીજા ભવે મળો તો, તમને તમારી બોતેર પેટીના.....!!”

ચાલો કેસ પતી ગયો. હું આ લક્ષ્મણમાથી છુટ્યો. હવે આ બધી બાબત કેમ બની, તે મેં પાછળ જાણ્યું, ત્યારે હું અન્યથામાં મારી સ્ત્રી આગળ બોલી ઉઠ્યો: “નાનીશી એકજ ભુલનું શું આ ગંભીર પરીણામ!!”

વાત એ મુજબ કે સરલાને મેં નિચે મુજબ કાગળ લખ્યો:

બહાલી સરલા,

મારે અહીં વધુ વખત રોકાવાનું થયું છે. માટે તું સોમવારે રાતની ટ્રેન પકડજે. મંગળવારે સહવારે દેવલાલી આવી પહોંચશે.

લી. તારો તે તારોજ,

૧૬૬

તા. ૦૬—હું સ્ટેશને ટ્રેનના ટાઇમે હાજર રહીશ. તું જરૂર એ રાત્રે ટ્રેનમાં બેસજે. ઠે. નથુભાઈ ટેકચંદનો બંગલો નાશક રોડ, મુ. દેવલાલી.

કાગળ લખી કવરમાં બીડતો હતો, એવામાં શેકતો ધાટી ચા માટે બોલાવવા આવ્યો. હું જરા ચાનો વ્યસની હતો. તેમાં વળી આજ તો ચાદેવી લેટ થયાં એટલે ચા માટે મન ક્યારનુંએ તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. એ ચા દેવીને સ્વીકારવાની ત્વરીત આશાએ, કવરપર ઝપાટાબંધ એટ્રેસ ધરી માર્યું. એમ ચા દેવીને સ્વીકારવાની આશામાં 'એકજ ભૂલ' એ થઈ કે-રૂમ નં. ૧૧૧ લખવાને બદલે રૂમ નં. ૧૧ લખાઈ ગયા. એટલે કે ત્રણ એકડા લખવાને બદલે બેજ એકડા લખાયા અને ત્રીજો એકડો અખ્યાહાર રહી ગયો. આ એક એકડાની 'એકજ ભૂલ' માટે કયુમ્મર કરવામાં બાકી ન રાખ્યું, પણ પરિણામે હું નિર્દોષ હતો અને નિર્દોષ ઠર્યો, એ ખુદાની મહેરબાની. નહિ તો મારે વગરભાડાની કોટડીમાં કાણ જાણે કેટલા મહિના રહેવું પડત! સજ્જનો! તમે મારા જેવી ભૂલ કદીપણ ન કરશો. શીરનામુ, લખ્યા પછી દશ વખત વાંચી જજો. અને રૂમ નંબરે લખ્યો હોય તે વીસ વખત જોઈ જજો. પણ પાછું

એકજ લુલ

યાદ રાખજો કે જેનાપર તમે પત્ર લખો છો તેનો રૂમ નંબર બરોબર છે કે નહિ, તેની ખાત્રી કાઢ જણીતાને વારંવાર પુછીને કરજો નહિતો પરિણામે લુલના ભોગ થશે અને વગર લેવેદેવે મારા જેવી દશામાં દેવાઈ જશે.

૧૬૭

મુંબઈની જે ચાલમાં હું રહેતો હતો, તે ચાલના ૧૧ નંબરના રૂમમાં કાગળ જઈ પહોંચ્યો...તે રૂમમાં ફક્ત સ્ત્રીજ હતી. તેનો પતિ ધંધાના અંગે, થોડા દિવસ માટે બહારગામ ગયો હતો. જતી વખતે કહી ગયેલો: “જો કાંઈ શહેર અથવા ગામમાં મારે ચોક્કસ રહેવાનું થશે તો હું તને કાગળ લખીને બોલાવી લઈશ...” મારી સ્ત્રીનું નામ સરલા હતું અને કમલાગ્યે, કુદરતને કરવું કે આ સ્ત્રીનું નામ પણ સરલાજી નીકળ્યું. તેણે જાણ્યું કે આ કાગળ તેના પતિદેવનો છે. નગારાનો ‘ન’ અને ગવેડાનો ‘ગ’ મુઠ્ઠી શીખેલી તે બિચારી સ્ત્રી, પતિ-દેવના અક્ષર છે કે કાંઈ બીજાના, તે શી રીતે પારખી શકે? તેણે બાજુની પાડોશણ પાસે કાગળ વંચાવ્યો. તેમાં લખેલું કે “સોમવારે રાતની ટ્રેનમાં જરૂર આવ. હું તને સ્ટેશન પર મંગળવારે સવારમાં લેવા આવીશ.” વળી કાગળની નિચે—“લી: તારો તે તારોજ” એમ લખેલું એટલે—વધુ ગોટાળો નામ આધ્યાહાર રાખવામાં જ થયો. પણ જો મેં નામ અધ્યાહાર રાખવા જેટલી મૂર્ખાઈ કરી ન હોત, તો આટલી હદ સુધી વાત ન આવત, તે બિચારી બોળી સ્ત્રીને એમ ખાત્રી થઈ કે ચોક્કસ મારા પતિદેવે મને ત્યાં તેડાવી છે. એટલે લખેલા

હાસ્ય ધારા

દિવસની રાત્રે પતિદેવને મળવાની આકાં-
ક્ષાએ ટ્રેનમાં બેસી ગઇ. બીજો દિવસે
દેવલાલી પહોંચ્યા બાદ તેની અને મારી
શું સ્થિતિ થઈ તે આપ સારી રીતે
જાણો છો એટલે પુનરાવર્તન કરવાની
બકર નહોતી. તેજ દિવસે મારી લયંકર

૧૬૮ મુંબયણ અને અગ્નયખીઓની વચ્ચે; થોડા કલાક પછી,
મેં તે બાનુને મુંબઈ તરફ રવાના કર્યા.

જે ટ્રેનમાં આ બાનું ગયાં તેજ ટ્રેનમાં બહારગામથી
આવતા તેમના પતિદેવ પણ હતા. કલ્યાણ રેશને આ
બાઈ પાણી પીવા ઉતર્યાં અને પેલા ભાઈ આ પીવા ઉતર્યા.
બંનેનો ત્યાં અચાનક ભેટો થયો. એક બીજાને આશ્ચર્યતામાં
જેંઘ રહ્યાં. એકજ ડગામાં બેઠા. તે સરલા બાનુએ પોતાની
વિતક વાત અસરકારક વાણીમાં કહી નાંખી. તેમના પતિનું
કાતરીયું તેણીના અમ્મિ જેવા વર્ણનથી સળગવા લાગ્યું અને
એ સળગતા કાતરીએ દસ, બાર ગારો ઉપરા ઉપરી મને
હઠ દીધી... મુંબઈ આવી મારા પર ચોરંટ કાઢી મને
પકડાવ્યો. ત્યાર પછી મારે માથે શું વિતકો વિતી, તે
તમે જાણો છો. મારી અંતઃકરણપૂર્વક અરજ છે કે. ખુદા.
દુશ્મનને પણ એ મુશીબતમાં ન મૂકે. એ એકડાની 'એકજ
બુલ' તો મને જીંદગી સુધી યાદ રહેશે... માટે હજી પણ
વારંવારે કહું છું કે, ગિરાદરો! શીરનામું લખતી વખતે
અક્ષત હોશિયારીથી બેબું કેકાણે રાખજો, નહિં તો પછી!!
જેના જેવા નસીબ!!

:: સંપૂર્ણ ::

કંઠર ચિત્રની રજૂઆત :

વાર્તા 'હિન્દ' માન, દપ : ચંદન, મારી સાથે નિખાલસ દિલથી હસમુખા ચહેરે, ભોળન પીરસવાનો આગ્રહ કરી રહી હતી. આ દ્રશ્ય, ચોરી કુપીથી આવેલા ચંદને અસ્હય લાગ્યું ને તેનો ચહેરો લાલ થીજી હઈ ગયો—” :

: : ઇશકની ખુશ્ખુ : :

પ્રમથાઓ તો અનેક વાંચી હશે, પણ ઇશકના તરંગો વચ્ચે, હૃદયમાં પ્રેમની મીઠી અણુઅણુરી, ને ઉમંગતો અનુભવ પામ્યો એવી મનોરમ રસમૃદ્ધણી વચ્ચે હૃદયને જૂલાવે એવી ઇશકની ખુશ્ખુનો પમરસ તો આ વાર્તાઓ વાંચવાથી જ અનુભવી શકશે.

આ પ્રેમની વાર્તાઓમાં, ઇશક માટે આત્મભોગ, ઉદારતા, કિના, વિનં અનેકવિધ લાગણીભરી કથાઓ સચોટ લેખનશૈલીમાં મનોમુગ્ધ રીતે આવેખાઈ છે.

જુદા જુદા ચિત્રકારોના અનેક ચિત્રોથી ભરપૂર હોઈ આજના વખતમાં ખાસ સસ્તા કીંમતે પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જોનારને ખાતરી થશે જ કે કિંમત કોઈ પણ રીતે જરાએ આકરી નથી.

અપ-ટુ-ટોડ ત્રિરંગી કંઠર ને ચિત્રોથી ભરપૂર કિંમત રૂપિયા બે.

લેખક :—જકુલેશ.

ચિત્ર મય સાહિત્ય કાર્યાલય.

૧૪૪, સેન્ટ્રલ રોડ, મુંબઈ ૩.

